

ЭРКИН АЪЗАМОВ

ОЛАМ ЯМ - ЯШИЛ

Ҳикоялар

Тошкент

Ғафур Ғулوم номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1984

Аъзамов, Эркин.

Олам ям-яшил. Ҳикоялар.— Т.: Адабиёт ва санъат
нашриёти, 1984.— 160 б.

Одамзоднинг ҳаёти эзгулик нурисиз кашшоқ, гариб. Лекин, бошига иш тушган бироларига бурч юзасидангина елкадош бўлмоқ ёки бировга анчайин мурувват кўрсатмоқнинг ўзи ҳали эзгулик эмас. Чигал ҳаёт долғаларига ҳамоҳанг эзгуликнинг ҳам табиати мураккаб, шаклу шамойиллари кўп. Бир кимсанинг дилида бегараз, беиннат из қолдирмоқ ҳам улғу инсоний фазилатдир. Қўнгилдаги бу порлоқ хотирот — ям-яшил олам киши умрини кўркамлаштиради, обод қиладн. Тўпламдаги жой олган аксарият ҳикояларда ёзувчи эътиборни эзгуликнинг ана шу қирраларига қаратган.

Агзамов, Эркин. Голубой мир: Рассказы.

А 4702570200 — 88 7 — 84
М 352(04) — 84

Ўз 2

©Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984 й.

АНОЙИНИНГ ЖАЙДАРИ ОЛМАСИ

У ҳар йили худди бир пайтда — ердан қор кетиб, тен-так шамоллар эса бошлаган кўклам кунларида келарди: шамолларга кўшилиб, шамолдек тўполон билан кириб келарди. Тўсатдан. Елкасида, ҳа, кўлида эмас, елкасида, икки тарафига ҳам «Барнаул» деб ёзилган пачоқ чамадон, чап кўзини қисинқираганча қаршингда беўх-шов тиржайи-иб туради. Сўнг, чамадонини тош тўл-газилган тўрва мисол бир четга улоқтиради-да, кулочларини кенг ёзиб, болалигингни ёдга соладиган, болали-гингдек шўх, болалигингдек беғам овозда ҳайқиради:

— Чантриморэ-э!

Сен эса уни кўрганинг заҳоти ғам босиб, ташвишга чўмасан: хайр энди, осуда кунларим! У ҳали шундай гала-ғовурга кўмиб юборадик! Бироқ, айни дамда, ҳар иккаланг учун қадрли, шартли бу ғалати таомил-ни бузишга ҳаққинг йўқ.

— Қаламакаторэ,— дейсан истар-истамас.— Яна келдингми? Яна ўқишгами?

— Сенгинанинг жонгинангга тегишга! — дейди у ва баттар ғашингни кўзгамоқчидек белингдан маҳкам кучиб кўтаради, айлантиради.— Ҳа, жўрамдан-да, жўражонимдан-да!

Уйга кирилгач, эгасидек бетайин — қулфланса очилмайдиган, очилса қулфланмайдиган антиқа чамадон минг бир амал-тақал билан очилади. Хона кузаки олмаларнинг ҳидига бурканади. Бир ёғи қирмизи, бир

ёғи хол-хол, бандининг туби кизил кумга тўлган олмалар; кўримсиз, жайдари олмалар. Болалигинг олмалари, болалигинг хидлари. Бошинг айланиб кетади. Кўп нарса бирдан эсингга тушади, энтикасан. Шу тобда уни кучоқлаб олгинг, «жўражон!» дегинг келади. Аммо, нимадир, бояғи гашликми, гурурми йўл бермайди, ижирғаниб сўрайсан:

— Нимага келдинг, Рамазон? Барибир киролмайсан-ку?!

— Кирсам-чи? — дейди у яна чап кўзини қисинкираганча тиржайиб. — Кирсам-чи?

— Киролмайсан! Худога ҳам, бандасига ҳам аён!

— Майли, жўра, буям бир гап-да. Мана, сен ўқияпсан-ку, бўлади-да менга шу. Кўй-э, манави олмаларга қарасанг-чи! Бунақаси Боғи Эрамда ҳам битмайди! — Сўнгра у чамадонини титкилаб, ўн қават дағал қоғозга ўралган алланимани чиқаради: — Мана бунини энанг бериб юборди, сузма-чакки. Чалоб қилиб ичсин, чанқоғи босилади, деди. Шаҳарлик қизларди кетидан югуравериб томоққиналари қақраб кетгандир болагинамнинг, деди.

Чамадон, ўша маълум ва машҳур чамадон, тағин талай хийлаю ҳангома билан ёпилади. Бу чамадонни у ҳарбий хизматдан олиб келган эди. Келиши ҳам қизик бўлган. Худди ҳозиргидек тўсатдан пайдо бўлиб қолган. Хизмат қилган жойи — Барнаул ҳақида вайсайвериб кечаси билан уйку бермаган. Ўша ерда туғилиб, ўша ерда ўсган каби гапирган гапи нуқул: «Бизда, Барнаулда унақа, бизда, Барнаулда бунақа». Овозига оҳанг бериб, русча сўзлар қўшиб гапирганига нима дейсиз?! Энанг қотиб жеркиганингдан кейингина бир тиржайди-ю, яна азалги товуши билан — шанғиллаб гапира бошлади. Эрталаб юзингга кўпик чапиётганингда: «Э, салага, зелень!» дея устарани кўлингдан олиб, ҳарбийчасига соқол киришни кўрсатди; сипсиллик бўлиб қолган ияк-чакакларингга чамадонидаги

аскарлик атиридан сепиб қўйди.

Ўшанда у — ҳарбий хизматдан қайтаётган одам — уч-тўрт кун бемалол Тошкентда юрган, бир оқшом дабдурустан: «Барнаулга кетаман!» деб туриб олган эди. «Эсинг жойидами, хизматни тугатган бўлсанг, Барнаулда нима бор сенга?!» «Э-э, уйга боргим келмаяпти. Бир хат олган эдим...» Аммо, қанақа хатлигини айтмаган, қийин-қистов билан, бўйнидан боғлагандек аранг жўнаган уйига. Энди ҳам ўқиш баҳона ҳар келганида: «Бир ёқларга кетсаммикан, жўра?» деб қолади ўз-ўзидан маъюс тортиб. «Ҳа, тагин Барнаулми? — дейсан энсанг қотиб. — Худо урсин, миянг хато сенинг, Рамазон!» «Тўғри айтасан, жўра, хато. Нима қилай, ўша ёққа кетгим келаверади-да. Ай-й, сен тушунмайсан!»

...Рамазон чамадон қиррасига ўтириб олиб, «Кулоқ сол», дейди-да, шанғиллаганча гап бошлайди:

— Бойсундан гапирамиз! Тошкентда улоқиб юрган бойсуник мусофирлар учун бериладиган эшиттиришимизни бошлаймиз! Она шахрингиз янгиликлари билан танишинг!

Ашур кал эскидик ёрқити сифатида носдан воз кечиб, замонавийликка интилиб сигаретга ўтибди. (Кошки фойдаси бўлса, телпакни ташлаб, шляпа кийганида ҳам барибир ҳаммага маълум: боши ялтироқ — кал!) Ўзининг бобоси кўкнорнинг кайфида момоси билан гижиллашиб, аммасининг чорбоғига кўчиб кетибди (Мени бошқа нарса ўйлантиради. Уккағар бобонинг бир сандиқчаси бор. Бошининг остига қўйиб ётарди доим. Гап кўп-да унда. Олиб кетди! Ўшандан умид катта эди.) Эсонбердиев, ўша гўддайган «Эсонбердиев-ҳукумат», Бойсун тарихидаги баттол милиса, истеъфога чиққач, Кўрғончадаги нафаси ўткир мулладан бир ой эскича сабоқ олиб, дастор ўраб қайтибди, ҳозир хатми куръону чилёсингача усиз ўтмас эмиш (Бир куни худойига кетаётиб, бошида сал-

ла, кўлида асо, милисахона олдидан ўтганда ҳесть бериб юборибди)...

Рамазоннинг хангомаларини тингларкансан, Бойсуи оралаб юргандек, ажабтовур одамлар тўдасига кириб қолгандек бўласан.

— Тур энди, кўча айланайлик,— дейди у «янгилик-лари»ни айтиб тугатгач.— Сени би-ир лағмонга тўйдирай, тўрт тийинлик «думба-жигар» сомсадан еявериб, ошқозонинг калла-почага тўлиб кетгандир. Менга кара, тўрт тийин-тўрт тийин йиғиб, шу сомсачига бир ҳайкал қўйсаларинг-чи, а? Маслаҳат-да буям. Бешёғочнинг ў-ўртасига! Татиган тузингга товон-да.

Рамазон туриш-турмуши билан шаҳарга ярашмайди, шаҳарга сиғмайди. Унга кўшилиб кўчага чиққани ҳам уяласан. Юрган йўлида лакалов қилиқлар қилиб, ҳаммани ўзига қаратиб, шанғиллаганча алланималарни вайсаб кетаверади. Луғати ҳам антиқа: трамвайни — «уч тийинлик» дейди, таксини — «пулютар», ресторани — «регистрон». Худо денг, йўлда суратхона учрамасин — тилла топган тентакдек қичқириб юборади у:

— Ана-а! Юр, жўражон, бир портретга тушайлик!

— Портретни нима қиласан?

— Эсдаликка-да. Бир куни катта одам бўлиб бурнинг кўтарилиб кетса, «мана, икковимиз жўра эдик», деб ўзингга кўрсатаман.

— Кўрсатсанг нима бўлади?

— Уялиб, бурнинг яна... жойига тушади.

— Гапни қаранг, бурним жойига тушар эмиш! — дейман уни эрмаклаб.— Хўш, қандай турмоқчилар суратда?

Рамазон кўчанинг ўртасида томоша ясаб, завқ билан тушунтира бошлайди:

— Сен ўтирасан, тўғрига қараб. Мен тепангда тик тураман, мана бундай. Унг қўлим сенинг елкангда, кўзим чап билагимдаги соатда бўлади. Икки жўра! Қалай, зўр-а?

— Кўйсанг-чи, — дейман, уйларининг тўрига осиглик — отаси қуролдош оғайниси билан худди шундай ҳолатда тушган сурат кўз олдимга келиб. — Бобонг замонидан қолган поза-ку бу!

— Бўлмаса, юр, сенинг фозангга тушамиз, жўражон, падрушка қилиб...

Рамазонга ҳаммаёқ — ўзиники, кўрган одами — аммаваччасидек синашта, дарров гап қўшиб, апоқчапоқ бўлиб олаверади. Ошхонада навбатга турганида дуч келган кимсага: «Хув жўра, анави жойни банд қилиб, чой-пой тайёрлаб туринг», дейиши ҳеч гап эмас. Муқаррар мўжарони кутганингда аҳвол бошқача бўлиб чиқади: ҳалигй киши бир зум Рамазонга бакраяди-ю, алланечук итоаткорлик билан бўш чойнак қидириб кетади. Рамазон ҳам қарздор бўлиб қолмайди: у қилади, бу қилади — ўша заҳоти унинг кўнглини олади. У хўжалик дўконига кириб бошоғриқ дори сўраши ҳам мумкин, хотиржам бўлинг — албатта толиб беришади. У кўпол қилиб сўрайди — унга мулоийм жавоб қайтаришади.

Ана шундай бизнинг Рамазон! У бир гал ҳатто Тошнинг ҳам капалагини учирган!

Бешёғочда Тош дегани бўларди, безориларнинг безориси. Ростми, ёлғонми, «пичоклашиб, уч марта қамалган, тоғаси каттаконлардан, ўша қутқарган», дейишарди. Ўзи мароқ билан эслармиш: «Ҳи, шундоқ бўлган. Ҳазиллашиб қўйганмиз-де». Худо ҳам турқни билиб берган: калла тарвуздек, қорин — тарвузча, башара — қорсоннинг ўзи, сергўштликдан кўзлар кўринмайди, тилла тишлар доим томошага иршайиб туради. Каттаю кичик уни «ака» дейишга мажбур, ўзи эса ҳаммани, авжи келса, отаси тенгини ҳам сенсирайверади. Бир тўда «шогири» билан эртаю кеч кинотеатр олдида писта чақиб, ўтган-кетгани тергайди. Бориб етти букилиб қўришмасанг — кун йўқ. «Ҳи, ўқивоссанларми? — дейди, кўзи бошқа ёқда, кўкимтир ёзувли

биққи бармоқларининг учини чўзиб.— Маладес, ўқиларинг. Ўқиб бўлларинг-де, куённи расмини чизларинг».

Рамазон ана шунинг капалагини учирди. Кино-театр ёнидан ўтишда мен югургилаб бориб Тошга қўл узатдим. У: «Ҳи, ўқивоссанларми?» — деди-ю, тўрт-беш кадам нарида турган Рамазонга кўзи тушди.

— Ўвв, келмайсанми бундоқ?!

— Нима дейсан? — Рамазон, кафтида нос, оёқларини керганча бепарво гўдайиб турарди.— Гапинг бўлса, ўзинг ке!

«Ўлдинг, Рамазон, ҳозир дабдаланг чиқади!»

Ажабо, Тош мен билан тезгина хайрлашди-да, унга хавфсираб қарай-қарай зипиллаганча кинотеатрга кириб кетди. (Негадир бу сафар ёнида шериклари йўқ эди.) Тош, каллакесар Тош кўрқди! Умрида чумчуққа озор бермаган нимжонгина Рамазондан кўрқиб қочди! (У кейин бир куни мендан сўради: «Анув оғайнинг жа-а анака-ку, а, ким эди?» Лоқайдгина жавоб қилдим: «Э, ўзи шундай. Тўрт марта қамалиб чиққан-да. Ушанда ҳам қамокдан келаётган эди». Шундан сўнг Тош мен билан юзимга қараб, қуюқ сўрашадиган бўлди.)

Бу ҳақда Рамазонга гапирганимда у ростакамига ажабланди:

— Нимасидан кўрқаман? Бешёғоч энасининг маҳрига тушганми?!

Ана шундай бизнинг Рамазон!

Малика иккимизга бошлаб оқ фотиҳа берган ҳам шу — Рамазон. Эндигина танишган, кино, театрларга қатнаб юрган кезларимиз эди. «Юр, сенинг ҳам маданий савиянг ошсин», деб бир гал Рамазонни театрға эргаштириб бордим. Маданий савияси ошган-ошмаганини билмадиму югурди-елди — билет топиб бизни хурсанд қилди, танаффус маҳали шампану музқаймоқ уюштириб Маликанинг кўнглини топди. Аммо, бир вақт томдан тараша тушгандек, унга қараб салмоқ-

ланганча: «Кели-ин, энди-и бизнинг Бойсунлар ҳам ёмон жой эмас», деб қолса бўладими! Хиждлатдан музлаб кетдим. Малика жимгина кулимсираб кўйди. Театрдан кейин уйига кузатаётиб, Рамазоннинг кўполлиги учун узр сўраганимда, у: «Дўстларингиз ичида энг яхшиси шу экан», деди.

Бизнинг Рамазон ана шундай!

У ҳар йили ўқишга кирмоқчи бўлиб келади. Келгани билан кошки имтиҳонни ўйласа — каравотим остидаги, бурноғи йил ўзи ташлаб кетган дарсликларни бир-бир кўлига олади-ю, очиб ҳам кўрмай қайтиб жойига улоқтиради.

— Гурунгдан бер-э, жўражон! — дейди шанғиллаб.

— Рамазон, киролмаслигинг аниқ, яхшиси кет, — дейман жаҳлимни базўр ютиб. — Сен, сенки кирсанг, мен ташлаб кетаман ўқишини, худо урсин! Мактабда қандай ўқиганинг дунёга достон-ку!

— Ҳай, ҳай, мен кирмасам кирмайину, лекин сен унақа қила кўрма — Тошкент шоирсиз қолади-я! — дейди у кўлларини кўксига кўйган кўйи ясама тазарру билан. Кейин хиринглайди: — Алгебрадан «беш» олганим эсингдами?

Эсимда, Рамазон бир гал дарсда одатдагидек «жавоб» берганида, яъни чурк этиб оғиз очмаганида девонафеълроқ математика муаллимимиз: «Ҳайдаров, бугун мен сизга «аъло» баҳо кўяман, шунча йил мактабда ўқиб армон билан кетманг-да», дея унга чиндан ҳам «беш» кўйган эди...

Рамазон тонг саҳарда — ҳали мен ширин тушлар кўриб ётган пайтда туриб, нонуштага Бешёгочдан «думба-жигар» сомса ва катик олиб келади. Сўнг радиони баланд қилиб кўйиб, чангитганча хонани супураркан, хунук, ёқимсиз товуш билан ҳамма кўшиққа бир хилда «жўр бўлади»:

Хуш қол энди-и, Зухрохоним,
Айро тушди бу жо-он сендан...

Нонуштадан кейин мен ўқишга жўнайман, Рамазон кўча айлангани чиқади. Гоҳо шу бўйи уч-тўрт кун бедарақ кетади. Бир кун дарсдан келсам — мушшайганча қотган нон кавшаб ўтирган бўлади.

— Қаёқда эдинг?

— Э, юрибмиз-да.

Сўнг, ўтириб-ўтириб Барнаулга жўнамоқчи бўлади, алдаб-сулдаб йўлдан қайтараман.

— Нима қилай бўлмаса, жўражон, айт?

— Уйга жўна.

— Қандай кетаман?

— Қандай кетардинг — билет оласану поездга чиқасан.

— Текин билет керак-да менга.

— Ие, пулинг кўп эди-ку?

— Энди йўқ-да, жўражон, нима қилай?

Кейинроқ эшитиб қоламан: Рамазон ҳамшаҳар студентларимиздан бир-иккитасини топиб, бор пулига ўшалар билан ялло қилган, уларга ош берган. Ошини еб бўлгач, мириқиб-мириқиб бу анойи-аҳмоқнинг устидан кулишган. Кўшилишиб ўзи ҳам кулган. Энди эса, йўлкирага пулни мендан ундирмоқчи!

«Ўқишга кираман!» дея керилиб келган азамат имтиҳон тугул, китобнинг ҳам юзини кўрмай, қандай пайдо бўлган бўлса шундай жўнаб қолади, тўсатдан.

— Акангнинг сафари қариди, жўражон!

— Кетганинг рост бўлсин! Энди келиб овора бўлиб юрма!

— Келаси баҳор кутаверасан!

Ана шундай бизнинг Рамазон!

Худо омадни ҳам ўлчаб, мисколлаб берар экан. У бир кетса... ҳаммаси кетар экан. Рамазонни қамал-

ган, деб Тошга мактаганимда фаришталар кафтларини кенг ёзиб, «Омин!» демоққа шайланиб туришган экан: Рамазон қамалди!

Бу сафар ҳам у одатдагидек бир чамадон ва бир тўрхалта олма билан келган эди. Маликага ўзи отган тулки терисини совға қилди — бултурги ваъдаси. Бизникида икки кун турди-ю, ўзича бир балоларни валдирай-валдирай, чамадонини кўтариб аллақаёққа ғойиб бўлди. Орадан уч кунми, тўрт кун ўтгач, менга милициядан чакирув қоғози келди.

Рамазоннинг жўраси эканим — гўллим, соддалигим башарамга битилган шекилли, терговчи — сарғишдан келган, кўккўз киши мени кутилмаган дағдаға билан қарши олди:

— Сизни қамоққа оламиз, оғайни!

Кўз олдим коронғилашиб кетди. Ишга кирганимга бир йил ҳам тўлгани йўқ, Малика билан тўйимиз ўтган ёзда бўлган, у hozир уйда ўтирибди — ўғилми, қизми кутяпмиз. Шундай бир пайтда... Нега? Нима сабабдан?

Терговчи сабабини айтди.

Бундан беш кун олдин Ҳайдаров Рамазон уч чамадон олмаю анор ва икки кути узум билан Новосибирск поездига чиқаётган маҳалда кўлга тушибди. («Жўра, бир Барнаулга бориб келай, деяпман. Томошага. Хизмат қилган жойларим, соғинибман».) Пастда улар икки киши экан, кунеда эса тўсатдан биттаси ғойиб бўлиб қолибди. Дастлабки терговнинг кўрсатишича, қочган чайқовчи — ишбоши. Ўша мен эмишман!

— Қим айтди, ким? Исботланг! — дея жойимдан туриб кетдим.

— Қим айтарди, шеригингиз — Ҳайдаров!

Лаънати Рамазон! Ўзинг тушган чоҳга мени ҳам тортмоқчи бўлибсан-да? Номард, чайқовчи!

— Чакиринг! Юзлаштирасиз! — Шоша-пиша ёнимни кавлаб, хизмат гувоҳномамни терговчининг олдиға

отдим: — Мана, кўринг!

Терговчи унга анчайин бир кўз ташлади-ю, кайтиб кўлимга тутқазди, синовчан тикилиб сўради:

— Оғайнингиз аввал ҳам чайковчилик билан шуғулланармиди?

Шунда оғзимдан чиққан гап учун ўзимни ҳеч қачон кечирмасам керак:

— Шуғулланган бўлса бордир, мен қаёқдан билай? У оғайним эмас, шунчаки ҳамқишлоқ, ҳамшаҳармиз.

— Шунақами? У сизни оғайним, яқин оғайним, деди-ку?! Ҳозир олиб келсам, оғайним эмассан, деб юзига айта оласизми?

— ...

— Бўпти, сизга рухсат, — деди терговчи чакирув қоғозига имзо чекиб бераркан, совуққина бир оҳангда. — Иложи бўлса, уйдагиларга хабар қилиб кўйсангиз — келаси жумада суд. Ҳа, шошманг. У сиз ҳақингизда ҳеч нима дегани йўқ. «Оғайним бўлади, икки кеча уйда ётдим», деди, холос.

Мен терговчига анқайиб қарадим.

Судга икки кун қолганда — нафталин хиди анқиб турган костюмига урушда олган медалларини тақиб Рамазоннинг отаси ва совхозда шофёрлик қиладиган акаси етиб келди.

Ота кўрган одамига нуқул бир гапни такрорлайди:

— Тўйдан қочиб келиб эди. Тоғасининг қизига кўнгли йўқми, тўйдан гап очдингиз — ўқишни баҳона қилиб, Тошкентга жўнайди. Армиядан қайтганидан бери шу аҳвол. У ёқда энаси оғир ётибди, «Улимнинг мавридгинасини кўрмай кетадиган бўлдим-да», деб чирқиллагани-чирқиллаган. Бозор бормоқ тугул оғзидагини эплаб ютолмайдиган боланинг бу ишини қаранг энди!

Тажангроқ аканинг баттар тажанглиги тутади:

— Шунингизни ўзи бошдан эркалатиб, юбордингиз-

да, ота! Оёғига кишан уриб бўлса ҳам тўйни бошлаш керак эди. Бу муттаҳамга нима етишмасдики, бизни бундай шарманда қилиб ўтирибди!

Ота туриб-туриб мендан нолий кетади:

— А, жиянжон-а, сиз-ку ўқиган, эслирок эдингиз, жўрангизни йўлдан қайтармабсиз-да! Нима ка-софат урдик...

Рамазоннинг суди ҳам ўзига ўхшади — кип-қизил хангома! Судья — кўзойнак таққан, ўрта ёшлардаги барваста аёл — йигирма йил шу соҳада ишлаб, бундай антика судни ҳам, бунақа ғалати судланувчини ҳам кўрмаган бўлса керак. Бутун суд давомида у ишни харчанд енгиллаштиришга ҳринмасин. (отанинг кўкрагидаги медаллар, онанинг оғир ётгани тўғрисидаги справкаю бошқа ижобий қоғозларнинг хизмати туфайли бўлса керак), айбланувчининг ўзи унга сари баттар чалкаштирар, чигаллаштирар эди. Рамазон ҳозир айбланувчидан кўра кўпроқ қизиқчига, ўзини атай меровликка соладиган цирк масхарабозига ўхшарди. Сочи тап-тақир олинган, эғнида — ётган жойидаги аллакимнинг ола-була, ёқаси очик, бачкана кўйлаги, кўллари ни орқага қилгайча бурчакда алланечук кулгили тарзда кўккайиб турибди. Гўё бу ерда бўлаётган гапларнинг унга сира алоқаси йўқ — тўпланганларни шунчаки кулдириши, мароқлантириши лозим, холос. Саволни тушунмагандек кўзларини пирпиратиб, хонадаги йигирма чоғлик одамга бир-бир қараб чиқади, сўнг шифтга тикилган кўйи шундай бир гапни айтиб юборадик, судья кўзойнагини кўлга олиб бақрайиб қолади, гоҳ елкасини кисади, гоҳ бошини чангаллайди. Бошқалар ҳам шундай. Рамазоннинг ўзи эса менга қараб хижолатомуз илжайиб кўяди. Тергов беравериш жонига текканми ёки бирга ётган тажрибали шерикларининг турли-туман йўл-йўриқлари гангитиб ташлаганми, хуллас, уни қандайдир жин чалгани аниқ эди.

— Айбланувчи Ҳайдаров Рамазон, олдин ҳам шу

иш билан шуғулланганмисиз? — деб сўрайди судья.

— Мен, Ҳайдаров Рамазон, 1950 йили Бойсун районида туғилиб эдим. Кейин...— дея тутулиб қолади.

— Айбланувчи Ҳайдаров, ҳеч ким сиздан туғилган йилингизни сўраётгани йўқ. Олдин ҳам чайқовчилик қилганмисиз, деяпман?

Кейин мактабни битириб, Совет Армияси сафида хизмат қилиб эдим. Кейин бўлсам...

— «Кейин, кейин»...— Судьянинг энсаси қотди.— Ҳайдаров! Бу гапларнинг ҳаммаси мана — ишингизда ёзилган. Сиз бизга айтинг: аввал ҳам қилганмисиз шу ишни?

— Қанақа ишни?

— Уфф! Чайқовчилик-да!

— Йў-ўқ... Э, қилганман, қилганман.

— Ия, дастлабки терговда: «Чайқовчилик билан шуғулланмаганман», деган экансиз-ку?

— Шуғулланмаганман-да ўзи.

— А, ҳозиргина нима дедингиз?

— Шуғулланмаганман, десам.. ишонасизми?

— Уфф... Айтинг-чи, шеригингиз ким эди?

— Шеригим, шеригим... билмайман... йўқ эди.

— Шунча юкни бир ўзингиз қандай кўтариб чиқдингиз поездга? Бирор киши ёрдам бергандир?

— Ҳеч ким ёрдам бергани йўқ, ўзимиз... э, ўзим! Нима, чамадон кўтариб юриш кийинми? Ичида тўрт-беш килогина олмаси бор эди, холос.

— Менга қаранг, Ҳайдаров, уч чамадон ва икки кути билан қўлга тушгансиз-ку? Қолганлари кимники эди бўлмаса?

— ...

— Демак, улар бошқа шахсга тегишли бўлган. Орган одамлари кузатаётганини сезиб, у сизга ташлаб қочган, шундайми? А, Ҳайдаров?

— Шундай... Э, йўқ-йўқ, меники эди, меники!

— Айбланувчи Ҳайдаров! Эсингизни йиғиб олинг.

Е тоб-побингиз йўқми? Қаерингиз оғрияпти, айтинг, суд мажлисини тўхтатайлик.

— Эби, нимага? Соппа-соғман.

— Бўлмаса айтинг: бунча узуму анорни кўтариб қаёққа кетаётган эдингиз? Нима мақсадда?

— Шундай, айланиб келгани. Барнаул — хизмат қилган жойим. Зўр жой, оғайниларим кўп у ерда.

— Шунча нарсани оғайниларингизга олиб бораётган экансиз-да?

— Йўғ-э, мен уларга тўрттагина олма олган эдим, бўлди. Курук бормайин, деб.

— Узум билан анор-чи? Уларни сотмоқчи бўлгансиз-да?

— Нега сотаман? Ахир у... Биласизми, мен Барнаулга...

— Э, Барнаул, Барнаул!.. Олмани каердан олдингиз?

— Қаерингиз нимаси? Чорбоғдан-да. Кузда бординг, чорбоғимизда тўлиб ётади, ерга тўкилиб.

— Уша ёқдан олма кўтариб келиш шартмиди? Совғага экан, Тошкентдан ола қолсангиз бўларди-ку?

— Бу ернинг олмаси бўлмайди-да, тахир, дорининг таъми келади. Бизда шундай бир олма бор, «Бойсуннинг олмаси», «жайдари олма» деймиз. Бошқа жойларда битмайди унақаси. Узи кўримсизроғу, лекин шундай ширин, шундай ширин, есангиз...

— Майли, майли, Ҳайдаров, кейин еймиз олмани...

— Зўр олма-да, лекин. Бу, ҳозирги олмаларингиз бари бузилиб кетган. Ҳар балони пайванд қилавериб айнитиб юборишган-да. Фақат бизларда қолган унақаси. Мен ўзим олмани унча яхши кўрмайман. Есам кўнглим айнийди.

— Ҳа-а, демак, олма ўзларингизники, уйдан олиб келгансиз?

— Иё, ишонмасангиз, ана — отам ўтирибди, акам ўтирибди, жўраларим — сўранг! Ка-атта олмазоримиз

бор! Е тўрт кило олмага ҳам справка олиб келайми?

— Бўпти, бўпти, ишондик. Демак, сиз уйингиздан тўрт-беш кило олма олиб, ўша ўзингиз айтгандек, ҳеч жойда битмайдиган антиқа олмадан олиб, бирга хизмат қилган оғайниларингизни кўриб келгани Барнаулга жўнагансиз. Биттагина чамадон билан, биттагина! А, қолган нарсалар кимники эди — узум, анор?

— ...

— Ука, тушунсангиз-чи, биз сизга ёрдам қилмоқчимиз. Яхшилаб ўйлаб, тўғриси айтинг. Такдирингиз ҳал бўляпти, ахир!

— Опажон, бир марта кечиринг!

— Мен сизга «опажон» эмасман!

— Ўзингиз «ука» деяпсиз-ку, мен нима дейин сизни? Отингизни билмасам, фамилиянгни билмасам...

— Отимни билишингиз шарт эмас. Мен сиз учун — граждан судьяман!

— Мен ҳам гражданман.

— Йўк, сиз энди — айбланувчисиз, айбдорсиз!

— Мен... айбдорман?! Айбдорман, кечиринг...

Судья кўзларини қаттиқ юмиб, бошини чангалланча сарак-сарак қилди.

Бу гаплар ҳаммаси тушимда кечаётгандек эди. (Тушда бўлмай, ҳаётда ҳам шунақаси бўладими, ахир!)

Хукм ўқилди. Чайқовчиликда айбланган Ҳайдаров Рамазон бир йилга озодликдан маҳрум этилди.

У бўйинини қийшайтирганча мунғайибгина турарди. Хукми эшитиб аста бошини кўтарди, нимадандир хижолат чеккан мисол ғалати илжайди. Илжайди! Гўё қамокқа эмас, бир йиллик томошага, дунё бўйлаб сайру саёҳатга кетяпти!

Суддан кейин худди бир мўъжиза рўй бериб, «Кечирасизлар, ҳазиллашган эдик, Рамазонжон кеча тутилган чақалокдек бегуноҳ экан», дея уни озод қи-

либ юборадиган каби, ҳовлидаги тут тагида тўдаланиб турган эдик, тасодифан Тошга кўзим тушди. У қандайдир милиция лейтенанти билан юрган экан.

— Хи, бундоқ? — деди олдимдан ўтаётиб.

— Яна ўша!.. — дедим маъноли қилиб.

— Ўша-я! — У кўрсаткич бармоғи билан кекирдагини «кесиб», «нима, одам ўлдирганми?» демоқчи бўлди.

— Шунга яқин, — дедим бу гал камтарлик билан: кайфиятим бузук эди.

Тош «зўр экан, тан бердим», деган каби бошини лиқиллатиб, лейтенантнинг кетидан зипиллади. «Рамазондан қолишмаслик учун» тўртинчи марта «ҳазиллашиб» қўйганми, ким билсин...

Бир пайт қандайдир шанғиллаган овоз қулоғимга чалинди:

— Э-эй, шеърингни ўқидим — газета берар экан!

Овоз келган тарафга қарасам — Рамазон! Қўллари орқада, икки соқчининг ўртасида ёпиқ машина томон кетяпти, кўзлари чакнайдди: «Э-эй, шеърингни ўқидим...»

«Ўл-э, — дедим ичимда, — шундай пайтда менинг шеъримга бало борми, ўзингни ўйласанг-чи! — Лекин худбинлик устун келди: — Ўқибди-я, ўша ерда ўқибди!»

Рамазоннинг ортидан қараб қоларканман, негадир унинг сеvimли қўшиғи эсимга тушди: «Хуш қол энди-и, Зухрохоним...»

— Жўранг қип-қизил ғалча экан, — деди судга бирга борган ёзувчи дўстим, қайтишда. — Ўзини ўзи қаматди. Чеховнинг «Ёвуз ниятли киши» ҳикоясидаги Дениснинг ўзгинаси-я! Ўқиганда шунақа одамлар борлигига ишонмаган эдим...

Кечкурун уйда Рамазоннинг отаси билан акасини хўб кутдим, мендан домангир бўлишганми ёки бу кўргиликдан гангиб Бойсунга жўнаворишганми — келишмади.

Рамазоннинг камалганига беш ой бўлди. Беш ойдирки, юрсам ҳам, турсам ҳам — ичимда бир тугун, каттик, озорли тугун. Жоним чикади, Рамазонни сўкаман, сўкаману, ажабо, кўргим келади уни, кўргим! Унинг олдида ўзимни айбдор сезаман. Тўғри, у кўп ғашимга теккан, мени кўп ғалваларга қолдирган, балки муттаҳамдир, чайқовчидир, лекин, барибир — жўрам! Жўрам ётибди. Қамокда. Қанақа жой экан у?

Беш ой давомида ундан учта хат келди. Аммо... учаласи ҳам биттагина сўздан иборат: «Чантриморэ!» Вассалом.

«Чантриморэ» — демак, иши жойида.

Чантриморэ... Каламакаторэ... Шоди гаранг... Болалигимиз эртаги, завқи, қувончи. Мактабимизнинг ёнида яшарди. Қачон қараманг, илжайиб турарди. Башарасига бақрайиб сўксангиз ҳам илжайарди — эшитмасди, кулоғи оғир эди. Қишин-ёзин мудом бўйин-бошини малла қийиқ билан танғиб, кулоқчин бостириб юрарди. Оқшомлари эшиги оғзидаги сулачада, гўё ҳеч ким эшитолмайдиган бир куйни тинглаётгандек, кўзлари чала юмук, мудраб-чайқалиб ўтирарди. Ахён-ахёнда ўткинчилардан бирортасига қараб: «Чантриморэ!» дея ҳайқирар, «Чантриморэ!» десангиз «Каламакаторэ!» деб жавоб қайтарар эди. Ховлиси муюлишдаги, пастлаб кетган тор кўчанинг адоғида эди. Қиш кунлари, ер музлаганда биз унга сув селиб, кўча оғзида Шоди гарангнинг ишдан қайтишини пойлардик. У бамайлихотир юриб келиб, худди қар эмас, басирдек, ойна мисол ялтираб ётган сирпанчикқа оёқ кўяр ва шу заҳоти бор бўйи кўтарилиб тушар, бошидаги кулоқчин отилиб кетиб, ўзи сирғалганча дарвозаси тагига бориб қолар эди. Биз эса тор кўчани қийкириққа кўмиб юборардик: «Чантриморэ! Каламакаторэ! Чантриморэ! Каламакаторэ!..» Шоди гаранг алпонг-талпонг жойидан туриб, кулоқчинига қараб чопарди. Сўнг кўзларини олайтириб, бизга пўписа қила-қила ховлиси то-

мон юрар, хиёл ўтмай, чопони барини олмага тўлдириб чиқар ва уни қорнинг устига кубба шаклида териб қўйиб, ўзи уйига кириб кетар эди. Биз битта-битта сирпана бориб, олмаларни қўйни-қўнжизга жойлаб: «Чантриморэ! Чантриморэ!» дея сурон солганча кўча бошига қайтардик. Шоди гаранг эса дарвозадан бошини чиқариб ҳайқириб қоларди: «Қаламакаторэ! Қаламакаторэ!..»

Доим шундай бўларди. Биз доим тор кўчага сув сепиб кўяр, Шоди гаранг доим кўра-била ўша ердан юриб учиб тушар, кейин туриб бизга пўписа қилар, лекин доим олма билан сийлар эди. Доим! Унинг фарзанди йўқ эди. Хотини бор, ховли-жойи бор, каттакон олмазор боғи бор — фарзанди йўқ эди.

Бир куни кимдир мени телефонга чақириб, «Туш пастга!» деб дўқ килди. «Кимсан ўзинг?» дедим жаҳлим чиқиб. Ногаҳон мен сира кутмаган шанғи овоз янгради: «Чантриморэ!» Юрагим гупиллаб кетди. Қаердан? Қандай қилиб? Наҳотки?..

Тушсам — ишхонамиз олдидаги хиёбонда биров ишшайиб турибди. Юзи шишинқираган, кўзлари ичичига чўккан, кўйлак-шими ёғим бир кимса. Рамазон!

— Ҳа?! — дедим ховлиқиб, таҳлика билан.

— Келдим.

— Қандай? Ҳали, ҳали... вақт бор-ку?

— Қочдим-да, жўражон, сени кўргим келди. — У кулочларини кенг ёзиб яқинлаша бошлади.

— Қочдинг?! — Мен, тўғриси, алланечук иргандимми, тисарилдим ва ғазаб билан бақирдим: — Йўқол, кўзимга кўринма! Мени тинч қўй!

— Панжарадан келган одамниям жўраси шундай кутиб оладими?!

Уни қайта суд қилиб, очикқа — мажбурий хизматга чиқаришибди

— Оклашди, жўражон, оклашди,— дея тинмай кикирларди у.— Айбим йўк эди-да ўзи.

— Нега айбинг бўлмас экан? Чайқовчи! Бизда бегуноҳ одамни қамамайди. Унака конун йўк.

— Мана, мени қамади-ку? Э, у ердаги одамларнинг гапини эшитиб турсанг, биронтасиниям тирнокча айби йўк. Лекин — бор, бор! Мана, ўзимни олайлик, айбим йўк эди — бор чикди. Шундай гап-да.— Рамазон кафтини тўлдириб нос отди. У қандайдир ўзгариб — жиддийлашибди, чала файласуфга ўхшаб қолган эди: илгари ҳеч бундай гапирмасди. Носини тупургач, енгил тортгандек қўл силтаб, давом этди. — Майли, бу гаплар ҳозир бефойда, барибир ишонмайсан. Кейин бир кун ҳаммасини айтиб бераман. Лекин бояги гапинг тўғри, айби бўлмаса қамамайди. Айб, айб деймизу кимда йўк у, жўражон? Мана шу савлат тўкиб юрганларнинг ҳаммаси ҳам оппоқми?

Сўнг у туйқусдан эски ашуласини эслаб қолди:

— Юр, жўражон, икковимиз бир портретга тушайлик!

— Шу афт, шу ангор биланми? — дедим кулиб.— Бошқа пайт, бошқа пайт.

Рамазон ўша кунни меникида тунаб, эртаси ишига кетди. Иши оғир — тандирдан чўғдек кизиб чиққан гиштларни олиб тахлар экан; ҳориб-чуйкаб, кафтлари қавариб, ойда бир марта, шунда ҳам йўлкира сўраб келарди. Ҳордиқ кунни шаҳарга тушиб, эски одати — бор-будини аллакимларга улашиб, кетишда мендан пул сўраб келарди.

Ўша ўзимизнинг Рамазон!

Олти ойдан кейин унинг жазо муддати битди. Битган кунни у кечки поездга билет олиб, ишхонамга келди.

— Ҳамма жўрангни чақир!

— Ҳа, яна бирор хунаринг қолганмиди?

— Би-ир регистронда ўтирайлик! Кетар жафосига!
Ишдан эртарок чиқиб, тўрт-беш улфат «Зарафшон»
ресторанига бордик. Рамазон ҳамма нарсани тахт
килиб, узун столнинг тўрида тиржайиб ўтирган эди.

— Бор жўранг шуми? Э, бечора! Зикналинингга
борибсан-да. Кўркма картмон катта, атаб қўйганини
берди!

Ўша кеч ресторанда роса яйрадик. Рамазоннинг ўзи
айниқса байрам қилди. Музыка бошланиши ҳамон
ўртага гушиб, ҳолдан тойгунча ўйнади. Ўйини ҳам
ўзига ўхшаган эди: гоҳ тиззаларига шапатилай-
шапатилай давра бўйлаб кавказчасига йўргалаб кета-
ди, гоҳ қўлларини икки ёнга сўлқитганча кифтларини
қимирлатиб, «Ҳа-а, ҳу-у!» дея қийқиради, хайқиради,
сакрайди, ирғишлайди, гоҳ жилмаяди, гоҳ ҳазилга қо-
воғини уюб олади, дуч келган кизни рақсга тортади,
ажабки, у ҳам нозланиб ўтирмай пешвоз чиқиб бо-
раверади, кизга қараб кулади, йиғлайди, нўписа қи-
лади, ёлворади; энди мағрур, пурвикор, кейин яна
тушкун, ғамгузор, яна изҳор, илтижо... Чапак, ол-
қишлар...

Бутун ресторан аҳли томошабин, барчанинг кўзи
Рамазонда. Бугун у байрам қиларди, тантана қилар-
ди, кечаги ғаму ғуборларини унутган, яна аслига қайт-
ган, ўша эски — беғам, беғубор Рамазонга айланган
эди.

Ресторандан чиққач, шерикларимга жавоб бериб,
Рамазонни кузатгани у билан вокзалга бордим. Поезд
ҳали келмаган экан, сув ичиш баҳона тагин ресторан-
га кирдик. Қайфи анча ошиб қолган Рамазон ана
шунда дардини ёрди.

— Барибир ишонмайсан-да, жўражон,— дея гап
бошлади у.— Лекин илтимос: бу сафар ишон!

Рамазон ўшанда ростдан ҳам Барнаулга жўнаган
экан. Поездни кутиб ўтириб, мана шу ерда, ресторанда
бир киши билан танишиб қолади. Бирга овқатлани-

шади. Кейин Рамазон унинг юкларини — ўша машъум чамадон ва қутиларни вагонга жойлашга кўмаклашадди. Поезд жўнай-жўнай деб турганда купега икки одам кириб келади. Уларнинг шарпасини олдинроқ сезган ҳалиги киши таҳлика аралаш йиғлаб-ёлвориб Рамазонга ёпишади: «Жон ука, юклар меники, денг, ярми меники, денг. Чикиб кетсак, фойдани тенг бўламиз. Мени билишади, кўлга тушсам... Сиз ёшсиз, кечирисади», алай-балай. Рамазон — гўл, тайтув Рамазон лакка ишонади, ҳеч балони ўйламасдан рози бўлади. Хушини йиғиб қараса — атрофини милиционерлар ўраб турибди. «Ҳа, меники, меники,— дейди саросимада қолиб,— ҳаммаси меники». Ёнига қараса — ҳалиги киши йўқ, ерга киргандек зим-ғойиб.

— Ана, айтдим-ку, ишонмадинг, барибир ишонмайсан,— деди Рамазон ҳафсаласи пир бўлгандек, қандайдир мунг билан.— Ҳеч ким ишонмайди.

— Шу гапларни нега судда айтмадинг? — дедим ҳайратим ошиб.

— Айтиб эдим, терговда минг марта такрорладим. Терговчи эшитгиси ҳам келмади, «Сенларнинг ҳамманг шунақа тулкисан!» деди. Нима қилсин — шунча нарса билан кўлга тушганингдан кейин елканга қокиб, кўйиб юборсинми? Кимнидир камаши керак-ку, уларнинг ҳам плани бордир. Ўзи терговиям, камерасиям жонга теккан эди, жўра, э, чўзилиб ётадим, худонинг буюргани-да, дедим.

— Аҳмоқ, тентак! Бир муттаҳамнинг найрангига учи-иб... Одам ҳам шундай анойи бўладими? Мен ўлақолсам ишонмасдим.

— Мен ишондим-да, жўражон, нима қилай? Еттига болам бор, деди, еттови ҳам киз, деди. Учтаси бўй етган, узатишим керак, ўзим заводда оддий қоровулман, жигарим касал, деди. Аҳволини кўрган киши, агар инсон бўлса ишонарди, мен ҳам ишонибман-да, жўражон!

— Мана — ишончингга мукофот!.. Сен ҳам қочгин эди, «билмайман, меники эмас», деб туриб олгин эди, каллаварам!

— Бундай қилсам, уни тутар эди-да? Сўз берган эдим, номардлик бўларди...

— Ие! — дедим фиғоним чиқиб.— Ҳа, тутсин эди, қамасин эди — қилмишига яраша! Вой аҳмоғ-эй, сўз берган эмиш! Балки қизларининг ташвишини қилгандирсан, эрсиз қолади шўрликлар, деб?! Эҳтимол, ўша уччига чикқан чайковчидир, қаллобдир! Улар шунақа бўлади. Баъзан ҳатто уйдаги хотинини ҳам ўртага қўйиб...

— Унисини сенлар биласан; гапга бойсанлар. Қап-катта одам кўзига ёш олиб гапирганда ишонмай бўладими? Сочлари ҳам оқ эди... Майли, жўра, энди пушаймоннинг фойдаси йўқ — бўлгани бўлди, бўёғи синди. Дунёни панжарадан ҳам бир кўриб қўйдим-да, зиён қилмас...

Рамазон чаккасини кафтига босган кўйи дераза оша перронга тикилиб ўтирарди. Ўйчан, беозор, хоки-соргина... «Уни хушламаслик, ёқтирмаслик мумкин, лекин ёмон кўриб бўлмайди», деб ўйладим ичимда.

У бир пайт чап кўзини қисинқираганча нима деб қолди денг:

— Ҳозир Новосибирск поезди келади, ҳайё-хуйт деб Барнаулга жўнаворсам-чи?

— Ўлгинг келган бўлса шундай қил, милисага тутиб бермаган ҳам номард! — дедим аччиқланиб. Лакалов қиликлари, гап-сўзлари яна бирпасда кўнглимга урган эди.— Рамазон, бошни котирма, қаёққа кетсанг кет, жўна! Илтимос, энди бу ёқларга қадам боса кўрма!

Рамазон кетди. Поезд ўрнидан қўзғалганда перрон бўйлаб бир ҳайқирик янгради: «Чантриморэ-э!» «Қаламакаторэ!» бўғзимда қолди — айтолмадим. Поезд энди тўхтамайди, уни на мен, на Рамазон тўх-

тата олади. Рамазон эса кетди, жўнаб кетди, энди келмайди!

У кетгач шаҳар, ғала-ғовур шаҳар бирдан зерикарли, файзсиз кўринди кўзимга.

Шундай қилиб, Рамазон кетди, бошқа келмади. Борган йили уйланди, барибир ўша қизга — тоғасининг қизига уйланди. (Онаси ҳам тузалиб қолган бўлса керак.) Иккинчи йили ўзига иморат қурди. Хозир ўғлига тўй қилмоқ тараддудида юрганмиш...

Бултур кузакда Бойсунга борганимда бозор айла-ниб юрсак, ёнимдаги ҳамроҳим:

— Ана, ошнангизни қаранг! — деб қолди.

Рамазон! Олдида бир чойкути, бозорни бошига кўтариб, енг шимарганча олма сотяпти. Кўнглимда шубҳа уйғонди: «Ўшандаги гап тасодиф эмас шекилли, асли қонида бор экан-да бунинг». Лекин нима ҳам дердинг — тирикчилик, бировнинг рўзгорини биров тебратмайди.

— Барнаулда олма камчил эмиш. Барнаулга олиб бориш керак эди! — дедим яқинлашиб, киноя билан.

— Э,э, жўражон! — дея юзи ёришганча ўрнидан туриб кетди у.— Ўзим ҳам Барнаулни кўзлаб турувдим, сендай маслаҳатчига зор бўлиб. Нима қилай, жўра, ер билан битта тўкилиб ётибди. Молга берай десам, кўнгил бўлмайди, увол. Ундан кўра...— Рамазон танлаб-танлаб, ҳамроҳим билан менга иккитадан олма тутказди.— Еб кўринглар, бунақаси Боғи Эрамда ҳам йўк!

Бирпас олдида чакчаклашиб турдик. У ҳай-хувлаб ўтган-кетганни чақирар, идиши бўлса идишини, бўлмаса — қўйни-қўнжини олмага тўлатиб жўнатар эди.

— Пулини нега олмаяпсан?

— Э, отамга қавм бўлади, нокулай.

— Буниси-чи?

- Э, она жамоатимиздан қариндош...
- Олманг кўп бўлса, давлатга топширвормайсан-ми бундай қилиб ўтиргунча?
- Қарзим борми? Арзон олади!
- Ахир, ҳаммага текин улашяпсан-ку?
- Э, бири хеш, бири табор.
- Сенга бегонаси бормикан Бойсунда?
- Бор,— деди Рамазон тиржайиб.— Мана — сен!

Мусофир, сотқин, шаҳарлик!

У кечкурун бир тўрхалта сара олма кўтариб уйимизга келди.

— Яхшими, ёмонми, шоир номинг бор, кўчада олма кўтариб юрсанг обрўйинг бузилади, дедим...

«Обрўйинг бузилади». «Тўкилади» эмас, «бузилади»! Рамазоннинг гапи, Рамазонгина шундай дейиши мумкин!

Ана сизга — Ра-ма-зо-он!

...Рамазон, жўра, жўражон, мана — кўлимдан келганича сени накл қилдим. Мен бу нарсани сен учун, сенга бағишлаб ёздим. Баъзи ўринларда ошириброк юборган бўлсам, кўнглингга олмассан. Бу иш қургур ўзи шунақа, шундай қилмаса бўлмайди.

Мендан ахвол сўрасанг — турмушим эскича, бир маромда. Чатоғи шундаки, би-ир маромда! Нолиётганим йўк, ҳамма нарсам етарли, жойида. Лекин, ҳаётимга нимадир етишмайди, нимадир — йирикрок ташвиш деймизми, тўполон деймизми ёки бир мўъжизами... Қилаётган ишларимдан кўнглим тўлмайди, ҳаммаси кўзимга майда, арзимасдек туюлади. Ишга бориб кутасан ўша нарсани, уйга келиб кутасан — беҳуда. Гоҳо бошингни деворга ургинг келади — шояд бирор янгилик рўй берса!..

Бу нолиш, шикоят эмас, Рамазон — ҳасрат, дўстнинг дўстга ҳасрати!

Кеча кечаси бировнинг йўталидан уйғониб кет-

дим. Каттик йўталарди, бетон деворга қозик қокқа:
дек бўғиқ йўтал. «Қизимми?!» Уйқу қочди. Хотиним
уйғотиб, «Туриб қарасанг-чи!» — дедим. Нариги хонаг
чиқиб, қизимдан хабар олган хотиним: «Э, қўшнини
боласи-ку!» деди. Уша заҳоти хотиржамгина уйқуг
кетибман.

Нега бундай, Рамазон?

Ўтган ҳафта тунга яқин уйимга телефон бўлди
Бойсундан. Бир ҳамшаҳаримизнинг тоғаси вафот этиб
ди, эрталаб чиқаришмоқчи, иложи бўлса, шу гапн
жиянига етказишим керак экан. «Бемаҳалда сизн
безовга қилдик-да, оғажон, овора бўласиз-да,— де
қайта-қайта узр сўрашди.— Илоё бир ўғлингиз ўнт
бўлсин, барака топинг», дея роса алқашди. Ишда
қаттик чарчаб келган эдим, ўзимча мулоҳаза юри
дим: «Жиянининг ўйи шаҳарнинг бир четида! Эрта
лаб чиқаришаркан, бугун бориб айтдим нимаю сахар
да ишхонасига телефон қилиб қўйдим-нима — бариби
жанозага етиб боролмайди». Етиб боролмаслиги ани
эди; лекин...

Ана шундай, менинг уйимда телефон бор! Хоҳла
сам кўнғироқ қиламан, хоҳламасам — йўк! Нега бун
дай, Рамазон? Урнимда сен бўлганинга нима қилардинг?

Судингда қатнашган ёзувчи дўстим яқинда: «Ўзини
ўзи қаматган афандирок бир ошнанг бор эди, қаерда
ҳозир, нима иш қияпти?» дея сени сўраб қолди

Афандимидинг, Рамазон? Ҳозир ҳам шундаймисан?
Биламан, шундайсан, сен ўзгармайсан. Аммо мен нега
ўзгардим? Нега бундай бўлиб қолдим? Нега ўшандаги
зорланишларингга кулиб қарадим, сен билан «бир
портрет»га тушмадим? Тушганимда, бугун уни хонам
нинг тўрига осиб қўярдим — баъзи нарсаларни эслатиб
баъзи нарсалардан огоҳлантириб турарди. Мен айтган
«поза»лардан, сен айтган «фоза»лардан...

Бир ҳафталик бетайин, бемаъно куйди-пишдилар
оқибати — шанба кунлари тургим келмай, тўшакда

узок чўзилиб ётаман, гангиб, карахт ётавераман, кутиб — ниманидир, кимнидир... Мана, ҳозир сен кириб келасан. Тўсатдан. Ташвиш билан, тўполон билан. Олма олиб келасан, жайдари олма. «Чантриморэ-э!» — дейсан қулочингни кенг ёзиб. «Қаламакаторэ!» — дейман мен...

Бу нима дегани, Рамазон? Қайси тилдан бу ғалати сўзлар, маъноси нима? Мен билмайман, сен ҳам билмайсан. Шоди гарангдан сўрайлик десак, у энди йўк — узок йили ўлган. Мияси айниб ўлган. Қулоқнинг захмидан. Урушнинг қасри.

Ундан тирноқ — фарзанд қолмади, мол-дунё қолмади — «Чантриморэ» қолди, «Қаламакаторэ» қолди бизга: сенга, менга...

Нима дегани бу?

Ўйлашимча, буни энди фақат икки киши — иккаламизгина тушунадиганга ўхшаймиз: сену мен.

1981

ЕТТИНЧИ ТУЛКИ

Иброҳим Исломовга.

Уни кўрмай ўтиб кетиши ҳеч гап эмасди. Кеч эди, қоронғи эди. Машинани катта тезлик билан ҳайдаб борар, кўзи йўлда, хаёли ҳам паришон эди.

Кеч эди, қоронғи эди, лекин уни кўрди, дафъатан кўзи илди. «Оббо,— деди ичида,— буларнинг уясига бир бало оралаганми? Бешинчисими бу, олтинчиси? Олтинчиси шекилли, олтинчиси! Чорак соат ичида олтитаси учрабди-я! Йўлнинг четида чўнқайибгина ўтирибди, бемалол. Ўтирибди, бемалол?!»

У шартта тезликни пасайтириб, орқанги чироқларни ёқди, бир зумга ўгирилиб қаради: кеч, қоронғилик.

Сўнг машинани ўттиз-қирқ қадамча тислантириб борди-да, чирокларини йўлнинг сўл ёқасига тўғрилади. Ха, ўтирибди! Тулки. Ўзгинаси. Ана, кўзлари ёнади, мушукникидек. Чирокқа бир сескангандек бўлди-ю, яна ўша алфоз пинак бузмай ўтираверди.

У ажабланиб сигнални босди. Жонивор безовталанди, кулоқларини чимирганча бир-икки бор қўзғалиб қўйди, кейин сеҳрланган каби яна қотиб қолди «Тавба, тамакизорни оралаганми бу?!»

Моторни ўчирди, машинадан тушиб аста унга яқин борди. Тулки ҳамон қимир этмасди. Кўриниши жуда хароб, афтодаҳол: эти суюгига ёпишган, ярғоқ терисини букилган бошмалдоқдек туртиб чиққан елкалари туксиз — оқариб турибди. Шарпани сездими, танаси алланечук жунжикканга ўхшади, буралиб ётган пахмоқ думи билинар-билинемас титраб кетди. Аммо жойидан жилмади.

Ҳайрати ошганча у бир лаҳза иккиланиб турди («Нима жин урган буни? Ёки айёрлик қиляптими? Тулки-да, касби»), сўнг оёғининг учи билан авайлаброқ думини босди. Жонивор заиф, мадорсиз ириллаб олға силтанди, тузокдан қутулишга уринди. Гавдаси ичак мисол чўзилиб, қилтиллабгина жойидан турди ҳам. Турди-ю, олдинги бир оёғи ерга тегмай шалпиллаб қолди: тиззадан пасти келига солиб туйилгандек мажак, мажруҳ эди.

Думи халос бўлгач, тулки яна боягидек чўнқайиб олди.

«Э, шўрлиг-э, айбнинг бор экан-да, бундай ётибсан Қопқондан қочдингми ёки машина-пашина уриб кетдими? Балки ғаниминг ғажиб ташлагандир? Тулки бўлсанг ҳам тажрибанг йўқ экан-да ҳали, тажрибанг!»

У «Москвич»нинг юкхонасини титкилай-титкилай, бензин ҳиди анқиб турган увада бир чопон топиб келди. (Болалигидан қолган одат: ҳатто хонаки ҳайвонлардан ҳам ирганади, кучук ёки мушукка қўли тегиб

кетса, дарҳол совунлаб ювишга тушади. Уйларига амма-холалари келганда-ку, «Бир ўпай, айланай», дея кетидан югуриб сарсон бўлишарди. «Бетимни ҳаром қиласиз!» деб дод соларди у. Шундан, ўзи қорача бўлса-да, ҳамма уни «Оппоквой» деб чакирарди.) Орқасидан писиб тулкини шаппа чопонга ўради-да, олиб келиб юкхонадаги ашқол-дашқоллар орасига жойлаштирди. Қопқокни беркитаётганида тулки бир-икки гингшиди-ю, кейин жимиб қолди. «Эркалик қилишларини! Қўрқма, пастда ҳаво кирадиган туйнукчалар бор, димикиб кетмассан!»

Машина йўлга тушди.

Буларнинг уясига бўрими ёки шунга ўхшаш бир жондор оралаган-ов. Она тулки бошлиқ ҳаммаси жонталваса ҳар ёққа тирқираб қочган. Тетикроқлари дарё бўйидаги қамишзор томон югурган, қолгани бу ёққа — катта йўлга қараб жуфтақ ростлаган. Биринкетин бештаси йўлни кесиб ўтди-ку. Бу шўрлик эса, тажрибасизлик қилганми, қонидаги табиий эҳтиёткорлик бир зумгина панд еганми, қоронғини тилкалаб келаётган чироқ нурларига махлиё бўлиб, ўзини ғилдирак тагига ургангани билмай қолган. Ҳа, шундай бўлган. Мана энди, оёғидан ажраб, тақдирга тан берган каби йўл ёқасидаги шағалда навбатдаги мўъжизани кути-иб ўтирибди. Бу ерда-чи, мўъжиза кўп, мўъжизакорлар кўп!

Йўлида тулки учраган одамнинг иши ўнгидан келармиш! Бундай экан, шу олти тулки унга эрталаб — йўлга чиққан чоғида учраса нима қиларди?! Иши олти баробар ўнгидан келармиди?

Термизга у автоколоннага ажратилган эҳтиёт қисмларни расмийлаштириш учун борган, аммо иши битмай, хуноб бўлиб қайтмоқда эди. Бир уй хотин-халажнинг орасига тушиб гангиб қолди. Ҳар ёқдан гап отиб шошириб қўйишди. Нимани сўрашди, ўзи нима жавоб қилди — билмайди. Ҳиринглашгани ҳиринглашган.

Ҳаммасининг олдида бир уюмдан қоғоз, мўъжазгина ҳисоблаш машинкаси, қаҳва ичиладиган митти финжонлар. Ҳаммасининг қўлида олма — кавшаб ўтиришибди. «Янги таъминотчимиз сиз экансиз-да? Ёшсиз-ку жуда? Бош механик эдингиз шекилли?» дейди кафтидаги ойначага қараб лаб-лунжини ҳар мақомга буриб кўраётган жувон. «Иложи йўқ, йигитча, — деди тўрдаги столнинг бекаси, ёши ўтинқираганроқ кўзойнакли аёл қоғозларини қайтиб қўлига тутқазаркан. — Харажатларингиз ортиб кетибди. Директор ёки бош инженер билан гаплашмасангиз бўлмайди». Унинг ёнида ўтиргани Урин шипирмани сўради, «Бечорагина!» деб ачинган бўлди, кейин оғзидан бол томизиб таърифлади. Хонадан чиқаётганида биттаси қўлидаги қизил элик юқи қолган олмани кўрсатиб, «Сизлар томонда жуда ширин бўлармиш-а?» дея маънодор илжайди.

Уни ана шундай ғалати ҳиринг-ҳиринг билан кузатиб қолишди.

Директор Тошкентда экан. Бош инженер трестга кетибди. «Тушдан кейин келсалар керак», деди қотиба қиз. Кутишдан бошқа чораси йўқ эди. Ҳовлига чиқиб, япроқларини шира босган тол тагидаги коржомо кийган бир тўп одамга кўзи тушди, бориб уларнинг гурунгига кулоқ тутди. Арик лабида чордана қурган чўтир юзли кексароқ киши латифага уста экан. Қулдириб ҳамманинг ичагини узади-ю, ўзи тишининг оқини кўрсатмайди.

Кейин ўшаларга қўшилиб ҳовли этагидаги ошхонада тушлик қилди. Латифагўйлик овқат устида ҳам давом этди. Ошхонадан чикқач, қорнини силай-силаё ҳамма ўз юмушига кетди, у бош инженернинг ҳузурига ошиқди. Қотиба қизнинг айтишича, ҳозиргина телефон қилибдилар. Обкомда ишлари бор экан, бугун келолмасмишлар.

Боши қотиб ўйланиб қолди.

«Янги таъминотчимиз сиз экансиз-да? Ёшсиз-ку жу-

да? Бош механик эдингиз шекилли?»

«О-о, Үрин Жумаевич! Ана таъминотчи, ана одам!»

Элик юқи қолган олма, «Сизлар томонда жуда ширин бўлармиш-а?»

Қайтди. Қурук қайтди, пушаймон бўлиб қайтди.

Машина чироқлари аввал йўл бўйидаги «Жониворларни асранг!» деб ёзилган, синф доскасидек келадиган мрамор лавҳани, сўнгра қизғиш тошдан тикланган улкан супа устида олдинги оёқларини баланд кўтарганча тоғ томонга интилиб турган кийик хайкалини ёритди.

Сакратма довонининг тепаси. Шофёрлик кезлари узоқдан қайтаётганида доим шу ерда бир нафас тўхтаб, чекиб олишга одатланган эди. Машинани йўлдан чиқариб, тўхтатди. Тушди. Тоғ тарафдан ғир-ғир илиқ шабада эсади. Кўкда юлдуз кўринмайди. Юлдузлар пастга, тоғу адирлар қўйнида яставган район марказига кўчиб тушгандек. У, кийик пойидаги супага суяниб, ана шу «юлдузлар»га хаёлчан тикилган кўйи сигарет тутатди. Бугунги югур-югуру ташвишлари эсидан чиққандек бўлди. Доим шундай, Сакратмага келиб битта чекадию йўл чарчоғи бутунлай ёзилиб; ўзини бирдан тетик, беташвиш сезади. Иши унмай қайтаётган бўлсада, кўнгли хозир алланечук равшан, хотиржам эди.

Улжаси ёдига тушди, сигарет қолдиғини олишга чертиб, машина томон юрди. Юкхона қопқоғини хиёл кўтарган эди, қитир-қитир товуш, тулкининг ириллагани эшитилди. «Тирик, келяпти,— деди ичида бир қаноат билан қопқоқни қайтиб тушираркан.— Лекин янги камеранинг дабдаласи чиқди-ёв. Яна нима бор эди?»

Э, шунга нега олди ўзи? Нима киларди соғ бошига сақич ёпиштириб? Улимтиккина нарса экан, кўриниши ҳам бир ахволда, бунинг устига — чўлок! Қасерга олиб боради? Кимга керак бу? Кўйиб юбора қолса-чи?

Кўзи қиймади. Азза-базза шунча жойдан олиб келиб-а? Ахир, бу ҳам худонинг бир махлуки, ёрдамга муҳтож махлук. Ана, «Жониворларни асранг!» деб ёзиб қўйишибди, жониворга ҳайкал ўрнатишган!

Шофёр оғайнисини эслаб, қувониб кетди: «Исмоил-га олиб бораман! Ўшандан бирор маслаҳат чиқар, ов-повга ишқибоз, гапирган гапи — бўри, тулки».

Исмоил дарвозаси оғзидаги, ерга чўккан туядек баҳайбат тўнкада чордана қуриб ўтирган экан. Машина чироклари кўзига тушиб, ҳай-ҳайлаганча иккала қўлини баланд кўтарди. Кейин чопони барларини қоқа-қоқа келиб кўришди, оғзида нос.

— Э, Шамад! Теймижданми? Бўйими, туйки?

— Туйки,— деди кулиб Самад.

— Йоштанми? Ешшор ҳам бойми? — У машинасининг гамида эди: рессори сиңган.

— Оғзингдагини тупурсанг-чи! — деди Самад энсаси қотиб.— Бўлмади. На рессор, на бошқаси.— Сўнг машинага ишора қилди: — Сенга тулки олиб келдим.

— Чатоқ бўпти. Хабаринг бор, икки ҳафтадан бери бир томоним билан юрибман,— деди Исмоил унинг гапига безарво, ўзининг дардини чўзиб.— Бир қариндошимиз тўй қияпти, жўра. Бормаса бўлмайди: бизнинг тўйга келган, хеш-таборчилик, кўз кўзга тушади. Шопир ҳам одам, у ҳам онадан бир марта туғилади. Одамгарчилик керакми, керак. Бугун уч марта Шўрчига қатнадим. Бир ёғим қийшайе-еб. Чарчаб ўлдим, қимирлашга мадор йўқ. «Нима қилсам эка-ан?» деб каллага зўр бериб ўтирган жойим. Келганинг яхши бўлди-да, бирга борамиз. Ха, уйга кир аввал. Е хўжайин бўлиб олдим деб бизнинг кулбаларни писандинг илмайди? Хўжайин бўлиб рессор ундириб келолмабсану!

Унинг сергаплиги Самаднинг тоқатини тоқ қилди:

— Сенга тулки олиб келдим, деяпман!

— Қанақа тулки? Тулкингни бошимга ураманми?!

Бирдан Самаднинг ҳафсаласи пир бўлди. У тулки деган гапни эшитиб Исмоилнинг кўзлари чакнаб кетишини кутган эди. Исмоил эса парво ҳам қилмади, ҳатто «Тулкини бошимга ураманми?» деяпти!

Самад уни машина томон бошларкан, чор-ночор ўлжасининг тарихини айтиб берди.

— Бор-йўғи олтига кўрибсан-да? Мен бир сафар кетма-кет йигирма учтасини санаганман йўлда! Кўз олдимдан худди подадай сурувлашиб ўтган. Тулкилар подаси! — дея тагин ўз тажрибасига мурожаат қилди Исмоил. — Қани, кўрайлик-чи олиб келган матоҳингни!

Самад юкхонанинг қопқоғини кўтараркан, ҳадиксирагандек четланиброқ турди. Исмоил энгашган кўйи бамайлихотир қўл суқиб, тулкини бўйнидан гижимлаб олди-да, деразадан тушаётган шуълага тутди. Тулки соғ оёқларини типирлатганча оғзини катта очиб ириллади. Исмоил уни завқ билан қўлида айлантириб кўра бошлади — на ирганади, на чўчийди!

— Э, бунинг мушук боладай нарса-ку! — деди кийкириб. — Боласи экан-да, боласи. Қара, туллаб кетибди. Дум ҳам сичқонникидан фарқи йўқ. Саратон, айна туллайдиган пайти-да буларнинг. Э жонивор-э, товуқларни қандай тиркиратасан энди бу оёқ билан? — Сўнг уни қайтиб юкхонага қамаркан: — Бекор қипсан, жўра, — деди. — Қўйгин эди, юрсин эди дала-даштда даврини суриб. Ана кейин бир кун паймонаси тўлганда қопқонга тушарди-кўярди. Бу аҳволда кимга керак дейсан?

— Чўлок-ку, қандай даврини суради? Раҳмим келди-да.

— Тулкини билмас экансан. У любой дўхтирингдан зўр. Анави Қодир тулумнинг хода ютган ўғлидан ҳам! Керакли ўтними, гиёҳними топиб ейди — тамом-вассалом. Бекор қипсан, жўра!

— Қўйиб юборайлик бўлмаса? — деди иккиланиб Самад.

— Хўш-э! Кейин аканг бутун маҳалла-гузарга товуқтовон тўлаб юрсин, шундайми? Соғдир, чўлокдир, барибир тулки-да, тулкилигига боради.

— Нима қилай бўлмаса, айт, ахир! — Исмоил атайин гашига тегаётгандек туюлиб, Самаднинг жаҳли чикди. Бояги ўлжа ҳозир унинг учун қутулиб бўлмас бир дардисарга айланган эди. — Қайтиб жойига ташлаб келайми?

— Йўқ, — деди тадбиркор Исмоил. — Буни Дороб Назаровичга совға қиламиз!

— Дороб Назарович? Анави ўт ўчирувчиларнинг каттасими? Боғнинг орқасида турадиган? У нима қилади буни?

— Э, сен уни билмайсан! — дея жайдари гуруннга ишқибоз Исмоил энди Дороб Назаровични таърифлашга тушди: — Зўр мерган-да уккағар. Учириб отади. Бирга кўп овга чиққанмиз. Сильва деган ити ҳам бор. «Бўридан айниган, ўзим қўлга ўргатганман», дейди, қайдам. Овга мотоцикл миниб боради. Қўлидан келмайдиган ҳунар йўқ ҳисоби. Ҳайвонотга ўчлигини айт. Ҳовлиси-ку зоопаркка ўхшайди. Каклик дейсанми, ҳилол дейсанми — бари топилади. Ўзиям битиб кетганда. Уйини кўрганмисан? Билмайман, бунча мол-дунёни нима қилади. Бир ўзию бакириб гапирадиган галдир хотини. Бола-чақаси йўқ бечоранинг. Сиқилганиданми, бекорчиликданми овунади шекилли-да. Пожарнийнинг ишини биласан-ку! Лекин қарабини зўр-да уккағарнинг! «Урушдан олиб келган», дейишади.

— Қарабини ҳам борми? Шу Дороб Назаровичнинг-а?

— Э, унинг пушкаси ҳам бор!

— Тулкини нима қилади?

— Тулкини? Оборайлик-чи. Керакдир-да. «Тулким ўлиб қолди», деб йиғлаб юрган эди қайси куни. Даволаб олар. Говмишларини ўзи операция қилади-ю! Бўпти, мен кийиниб чиқай. Уйга ҳам кирмадинг, ха, майли.

Лекин шарт шу: кейин мен билан тўйга борасан! Хўп-ми? Биласан-ку, қариндошчилик ёмон нарса, бир умр ўпкалаб, тескари қараб юради.

Самад кўнишга мажбур бўлди.

Дороб Назаровичнинг серҳашам темир дарвозаси олдида узоқ туриб қолдилар. Қўнғироғини бот-бот босиб кўрдилар: Исмоил ердан тош олиб, дарвозани каттиқ-қаттиқ қокди, Самад чўзиб-чўзиб сигнал берди. Ичкарида ит — Сильва бўлса керак — вовуллади; ҳовли этагида ниманингдир тарақлагани, товукларнинг басма-бас қағиллагани эшитилди. Бироқ ҳеч ким эшикка яқин келмади. Диққат бўлганидан ошнаси Дороб Назарович, унинг темир дарвозасини, кўрғондек ҳовлисини, вовуллаган итию қағиллаган товукларини қаторлаштириб сўккан Исмоил охири тор кўчанинг нариги бетидаги толга тирмашиб, баланд деворлар оша ичкарига мўралади.

— Чироқ кўринмайди,— деди тушиб кафтларини бир-бирига уриб қоқаркан.— Нима бало, аввали оқшомданоқ ётиб олишганми? Бола-чақанг бўлмагандан кейин шу-да, жўра. Еки хотини юртига кетгану ўзи уйда зерикиб, постда қолганмикан? Ҳа, шундай бўлиши керак. Юр-чи, ўша ёққа борайлик.

Ўт ўчирувчилар идораси район марказидан чиқаверишдаги сой бўйида. У ерга кириб борганларида кенг ҳовлининг ўртасида, ўрик тагидаги пастак сўрида беш-олти йигит майкачан бўлиб олиб домино ўйнаш билан банд, дарахтзорга яқин жойдаги ўчоқда лангиллаб олов ёнар, йўл-йўл желак кийган, соқоли чўлтоқ супургига ўхшаш кўк кўз чол, кўлида кафтгир, қозон теварагида айланиб юрар эди.

— Ошхўрлик! — деди Исмоил шипшигандек қилиб.— Шуларга маза-да, ҳаммаёқ ёниб кул бўлганда ётиб боришади. Қолган вақт — доминою ошхўрлик!

У ўчоқ томон юриб, шўх шовқин солганча: «Қалай-

сиз, Эшон?» дея кўл бериб чол билан саломлашди ва Дороб Назаровични сўради.

(Ховлисига ёндош шу жойда ғимирсиб юриб кунини кеч қиладиган бу одамни каттаю кичик ҳамма «Эшон» деб атарди; унинг оти шундаймиди ёки зотими.— Самад билмасди.)

— Каттаконми? — деди Эшон ўчоқ оғзида тутаб ётган тарашани калишининг учи билан туртиб ичкари киритаркан.— Катта-а тоққа кетганлар. Чағатда асаларилари бор-да, шундан хабар олгани.

— Биз унга тулки олиб келган эди-ку?

— Тулки? — деди Эшон оловдан кўзини олиб.— Қандайчигин тулки?

— Тирик тулки! Уйига борсак, ҳеч ким йўқ.— Чолнинг афти тириша бошлаганини кўриб, Исмоил топқирлик билан илова қилди: — Ўзи сўраган эди.

— Ўзлари сўраган бўлсалар, ҳай, ташлаб кетинг,— дея ноилож таслим бўлди Эшон.— Лекин бу ерда... Хув палакни кўряпсиз...

— Исмоил у ёқ-бу ёққа аланглаб, ён-верига қизил челагу белкураклар осиглиқ, сандиксимон катта ёғоч қутига кўзи тушди

— Анавининг ичида нима бор? Енғинлардан қолган кулни солиб қўядиган қутиларинг шу эмасми? — деди у ҳазиллашиб.— Сизларнинг ҳам қилган ишларинг кўришиб туриши керак-ку, ахир! Бўлмаса нима билан исботлайсизлар — ошхўрлигу доминобозлик биланми?!

Эшон бу гапга кулишнинг ўрнига хўмрайиб олди.

— Бўш, ҳеч нима йўқ.

— Копқоғи бордир?

— Орқасини қаранг.

— Уша ерга қамаб кўямиз-да, Эшон, майлими?

— Ҳай, каманг. Ўзингиз биласиз.— Чол совуққина кўл силтаб, ўчоққа ўт калашга тутинди.

Тулкини кўриб сўридаги доминобозлар чаппарас-тасига гап ота бошлашди:

— Дороб акага овунчоқми бу, Исмоил?

— Йўқ, товукларига қоровул!

— Қоровул чўлоқ бўларкан-да, бизнинг Эшон бутун-ку?!

— Бутун бўлмаса, кўш чорбоққа ким қарарди? Бунинг устига — ошпазлик!

— Эшон, анавини олиб ошга босмайсизми?!

— Чўлоқ оёғини Дороб акага қолдириб, Эшон! Кабобликка!

— Ҳали тоғдан очиқиб келади, янгамиз бўлса юртига кидириб кетган, ўзингизга чанг солиб юрмасин тағин!

Кулги, қийқирик.

Тулкини қутига қамаб қайтган Исмоил ўчоқбошида тўхтаб, чолга пўписа қилди:

— Билиб қўйинг, Эшон, қочиб кетса — тўлайсиз! Эртага ўзим келиб хабар оламан.

Чол ғик этмади, чўнкайганча оловга тикилиб ўтираверди.

— Эртага бир келиб кетарсан,— деди Исмоил Самадга, кўчага чиқишгач.— Мабодо Дороб Назаровичга керак бўлмаса, Хурсандовга олиб борамиз. Уни биласан, табиатга берилган. Мактабида «Жонли бурчак» ҳам ташкил қилган, дейишади. Уша ерда оёғини тузатиб, чурвақаларига кўрсатиб дарсини ўтаверади. Тўғри-да, жонли мисол. Болалар тулки билан бўрининг фаркига бориб ўсгани яхши-ку, жўра, нима дединг?

Эртаси куни тулкини эслашга ҳам Самаднинг вақти бўлмади. Гаражга кирган заҳоти алламбалоларни сўраб, «52 — 91» билан «35 — 46» нинг шофёри икки ёғидан тармашди. Улар билан ғижиллашиб турганида колонна бошлиғи Бозор Қахҳор чакириб қолди.

— Харажатимиз ортиб кетганмиш,— деди Самад кўришиш учун унга қўл узатаркан, гапнинг олдини олиб.

— Харажатнинг ажратилган фондга нима алоқаси бор?! — деди ажабланиб Бозор Қахҳор. — Директорга кирмадингизми?

— Тошкентда экан. Бош инженер билан гаплашай десам, трестга кетибди. Кўп кутдим, келмади.

— Курук қайтдингизми ҳали? Самадбой, Самадбой-э! Шунча жойга бориб, куп-курук қайтдим, денг? Ғўрлик кипсиз-да, ука, ғўрлик. Ўрин Жума бўлганда, ҳечкурса бирон-бир хасни-ку судраб келарди.

Самад тили кичиб, «шунинг учун терговга қатнаб юрибди-да», дегиси келди-ю, дамини ичига ютди, бошқа гап оғзидан чиқди:

— Бозор ака, очиги, бу ишлар менинг қўлимдан келмас экан. Механиклик ҳам. Бошқа кишини юборинг. Мен шу шопирлигимни қилиб юраверсам бўларди.

— Э, ана, э, ана! Бу боланинг гапини қаранг! Дарровдан-а? — Бозор Қахҳор худди кенжатойи билан ҳазиллашаётган каби эрмакка кулимсиради. Сўнг бирдан қовоғи солинди. — Майли! Техникумнинг дипломини икки бўлак қилиб мана бу ерга қўйинг, кейин ўйлаб кўрамиз. Машина десангиз машина-да. Ўша эски аравангизни судраб юраверасиз! — Бир зум жимиб қолдию бошқа оҳангга ўтди: — Ука, бундай четга чиқаверсак, ишни ким қилади? Ешсиз, қайнаб турган вақтингиз, техника ўзингизники, дипломингиз бор—қиласиз! Хоҳламасангиз — мажбур этамиз, ҳа! Ничево, бошида шундай ҳам бўлади. Тажриба етишмайди, муомала қургур ёмон нарса-да. Бориб-бориб, эҳ-хэ, тошдан мой оладиган бўлиб кетасиз ҳали! Кейин, — дея у овозини пасайтирди, — унча-мунча харажатидан қочманг, бу ёқдан чиқариб оласиз. Маслаҳат-да бу.

Самад ерга қаради, тишланган жойида қизил элик юки қолган олма кўз олдига келди.

— Ҳозир жўнайсиз, — деди Бозор Қахҳор маслаҳатини яқунлаб. — Мен бош инженерга телефон қилиб кўяман. Ўзим борардим, кўриб турибсиз—кимирлаёл-

майман: ҳали райкомдан сўрашади, ҳали ижрокомдан. Ана шундай, укавой, кўнгил ҳар ёқли бўлмасин! Келишдикми?

Самад наридан-бери тушлик қилиб олди-да, «Москвич»га ўтириб Термизга жўнади. Бозор ёнидан ўтаётиб бир лаҳза секинлади-ю, сўнг ижирганиб газни босди.

Марказдан чиқаверишда кечаги тулки эсига тушди. Машинани сой томон бурди. Дарвоза ланг очик экан, тўппа-тўғри кириб борди.

Ховлида ҳеч зот кўринмасди. «Ичкарида уйкуни ураётган бўлишса керак», деб ўйлади ўзича. Ойнадан бошини чиқариб:

— Эшон, хў, Эшон! — дея чақирди.

Дарахтзор оралаб йўл-йўл желак кўзга чалинди. Эшон Самадни кўрдию алланечук саросимага тушиб, бир зум тўхтаганга, ниманидир орқасига яшириб олганга ўхшади.

— Дороб Назарович шу ердами?

— Дарбандга кетганлар. Балиқ овига, — дея негадир ўчокбошидан бери ўтмай тўнғиллаб жавоб қилди Эшон.

— Тулки нима бўлди?

— «Териси ярамайди», дедилар у киши.

— Териси? — дея тушунолмаи сўради Самад. — Ҳа, ўзи қани?

— Ўзи... ўзи... — Эшон четга қаради. — Қочиб кетди.

— Қочиб кетди?!

Эшон ердан кўз узиб, унга ўқрайди:

— Нима, анави палакларнинг устига бўйра ёпиб кўяйми?!

«Ажаб бўпти!» деди ичида Самад, моторни ўт олдириб. Машинани юргизаркан, ойнадан бошини чиқариб негадир яна сўради:

— Ростдан ҳам қочдимми?

Шунда Эшоннинг орқасида нимадир тарақ этиб

ерга тушди. Самад аллақандай қизил таёқни кўришга улгурди — белкуракнинг дастасига ўхшарди...

Дарвозадан отилиб чиққан машина катта йўлда кўндаланг бўлган сариқ «Жигули»ни уриб кетишига салгина қолди. «Жигули» чакқонлик билан чап бериб ўтдию нарироққа бориб тўхтади, эгаси ойнадан бошини чиқарди. Турди Қурбон, район газетасининг абжир мухбири.

— Шопирларнинг каттасига саломлар! — дея хайкирди у. — Бу ёқларда юрибсиз? Намунча, гараж-паражга ўт кетмадими ишқилиб?

— Кетди! Лекин гаражга эмас...

— Ие, ие, нима бўлди? Қаярга?

— Йўғ-э, шундай, — деди Самад бўшашган кўйи. — Дороб Назаровичда иш бор эди.

— Самаджон, бу аккумулятор масаласини нима қилдик, а?

— Аккумулятор? — деди гангиб Самад. — Аккумулятор йўқ, Турдибой.

— Кеча йўлда бирваракай олтита тулки кўрганмишсиз? — деди Турди Қурбон ишшайганча ялтоқликка ўтиб. — «Олти тулкини кўрган одам» деб ёзамизда энди, а?

— «Қаёқдан эшита қолди дарров?» дея ажабланди Самад ва унинг муғамбирона йилтиллаб турган кўзларига тикиларкан, кулгиси келди:

— Ёзсангиз, Турдибой, «Етти тулкини кўрган одам», деб ёзинг!

— Э, шундайми? Еттитамиди? — деди Турди Қурбон машинасини юргизиб. — Олтита, деб эшитган эдик-ку?

Самад машинани шитоб билан ҳайдаб олдиндаги «Жигули»дан ўтаркан, дилида қасд қилди: «Аждаҳонинг кўмидан бўлса ҳам ундириб келаман бугун! Энди йўлда тулки зоти учраса босиб кетаман, янчиб кетаман!»

«Анойингни топибсан!»

Шундай деган бўларди — унга тулки учраганида,
тулкига забон битиб, у тилга кирганида.

Яна нималар деган бўлардн?..

1981

ШАҲАРДАН ОДАМ КЕЛДИ

«Оқ кема»даги Болага

Бола эчки-улоқни овулдан бир газа нари ошириб
адирга ёйди-да, ўзи ўнгирдаги булоққа кетди. Қадам
олиши эран-қаран, судраб бораётган заранг таёғи сўқ-
моқ четидаги чағир тошларга тегиб енгил сакрайди.

Булоқ қийшайиб ўсган букри арча соясида, четини
айлантириб кўкиш това тош ёткизилган. Икки тош
орасидан сизиб пастга жилга оқади. Моллар шу жилга-
да сувлайди.

Қорамтир сув сатҳида арча шохлари оралаб осмон
парчалари сузади. Бола энгашган эди, дўпписининг
тиккайиб турган қирралари, пўст бойлаган бурни
кўринди. У сарғайган чим устида узала ётиб сувга
термилди. Ана, кўнғир булут сузиб ўтди... Боланинг бўй-
нидан тумори сирғалиб тушиб, сувда қалқди, сувни чай-
катди: осмон парчалари, арча шохлари кўшилишиб теб-
рана бошлади. Бола сувга лабини тегизди, тамшанди,
сўнг култумлаб ичди, ичди, лекин қонган-қонмаганини
билолмади. У тагин бир муддат шу тариқа кўзгалмай
ётди — туришга эринарди... Чанқагани учун келмаган
эди бу ерга. Булоқ — овунчоғи. Гирд-атроф тоғу тош-
да шундан бўлак уни овутадиған нарса йўқ. Зерикди —
шу ерга келади, сувни чайқатиб, сатҳини томоша қи-
либ ётади.

Булок — овунчоғи. Бор, тагин бир машғулоти бор унинг: дўнг бошида тиззасини кучоқлаб шаҳар ёққа қараб ўтиради. Шаҳар йирокда. Хо-ов, осмон тугаган жойда. Ана, дарахтлари кўкариб, уйлари оқариб турибди. Кечаси чироқлари жимирайди... Гоҳо буралиб-буралиб кетган тасмадек йўлда одис нуқта пайдо бўлади. У чумолидек ўрмалаб келаверади, келаверади... кейин каттайиб, машинага айланади.

Бола машиналарни пастга — даштга энгаларида кўп кўрган. Бир гал капаларининг худди бикинида ҳам биттаси тўхтаган эди. Яқинлашолмади. Шапкали, кўзлари қизарган одамдан кўрқди. Машина ўшаники экан: ойналарини ўзи артди, ўзи ҳайдади. Шляпали одамлар ҳам бор эди, уларга рулни бермади.

У шаҳарни ҳам кўрган. Бултур кузакда отаси билан борган эди.

Шаҳарда одам жуда кўп! Машиналар-чи!.. Шапкали, кўзлари қизарган қизганчиқ одамнинг машинасига ўхшамаган, ундан чиройлироқ машиналар, катта-катта!

У шаҳарни яхши кўради. Зиёдек бўлсин ҳали, боради. Отаси айтган. Зиёд акаси шаҳарда — интернатда ўқийди. Икки-уч ойда бир, ферма мудирининг отига мингашиб келади. Кийимлари бошқача, гапларига ҳам тушуниш қийин.

Бола кун-уззукун дўнг бошида ўтириб шаҳар ҳақида ўйлайди. Баъзан қочиб кетгиси келади. Қочиб ҳам кўрди. Юраверди, юраверди... шаҳар йўқ! Дўнгликдан қараса, дарахтлари кўкариб, уйлари оқариб кўрилади. Лекин шунча юрса ҳам — шаҳар йўқ! Етолмади. Оёқлари чарчаб колди, йиқилиб тиззаси сийрилди. «Чағатда бўри кўпайибди». Отасининг ана шу гапи эсига тушиб, уни кўрқув босди. Охири ўтириб олиб йиғлашга тушди.

Кечқурун сут топшириб келаётган мудир уни отига мингаштириб қайтди.

Шу-шу, у қочишни ўйламай қўйди. Аммо шаҳарни

кўриш орзуси дилига янада маҳкамроқ ўрнашиб қолган эди.

Гира-шира тонгда катикқа нон тўғраб еб олади. Сўнг яримта нонни тугунча қилиб, мол ортидан жўнайди. Узоқиб кетмайди, чошгоҳда молни қайтаради. Соғдиради. Шу билан окшом қоронғиси тушгунга қадар... ке-етди. Пешингача-ку вақт ана-мана демай ўтади. Кейин, айниқса, окшомга томон шаҳар янада йироклашади, хиралашади; атроф — тоғу тошга ғубор таралади.

Боланинг кўнглига ҳам аллақандай ғашлик чўкади, шаҳар ҳақида ўйлагиси келмай қолади. Сикилади. Бундай пайтда у ётиб ухлашга одатланган. Дўпписини буклаб боши остига кўяди-да, эринчоқ сузиб юрган булутларга қараб узоқ эснайди. Мудрай бошлайди... Шаҳар! Каттакон машина! Ойнасини артяпти. Зиёд илжайиб турибди. Хайдагани беради, деб ўйлапти, шекилли. Бериб бўпти! Ҳар сафар келганида шаҳарга олиб боришни ваъда қилади-ю, азонда мудирнинг отига мингашиб жуфтакни ростлаб қолади.

Ҳа, майли, у шапкалига ўхшаб қизғанчиқ эмас, машинасига миндиради, хайдагани ҳам беради...

Бурнини нимадир китиклади. Ҳа-а, камчининг учи...

— Тур-эй, масхарабоз! — деб ғўлдиради биров. Ким экан? Ким бўларди — Турдибой-да! Кўзларин юмук ҳолда биледи.

— Бунинг ётишини! Молларинг еб битирди экинни! Турдибой хўмрайиб турибди. Авзойидан камчи билан туширадиган. Туширолмайди, шунчаки пўписи — отасидан кўрқади... Бошида адаски телпак. Телпак кам деб бўлмайди, чарм қалпоқнинг ўзгинаси.

— Бир газа нари хайдасанг ҳақинг кетадими молнингни? Ҳамма ёқни пайҳон қипти. Отанг хайдаб берама кейин?!

— Сизди отангиз! — деб бўш келмайди бола.

— Тирмизак! Гапини қаранг! Кечқурун бор ҳали отангди олдига...

— Бормай нима?

— Тур энди, жиян, кўп қашшанглик қилма, — дея муросага ўтади Турдибой.

Ана шундай алдаб-сулдаб болани ўрнидан кўзгат гач, у отини йўрттириб адир ортига ўтиб кетади Феълига тушуниш қийин: бақириб туриб кулади, кулиб туриб дўк уради. Ўзи ўрмон қоровули-ю, этакдаги адирга ўгринча арпа эккан.

Экин ёниб кетгани йўқ: бир четига тўрт-беш улоқ оралабди, холос. Шунга шунча жойдан от чоптириб келганини!

Куннинг ўтиши бунча қийин! Булутлар ҳам қаёққадир йўқолди.

Бола чўққиларнинг қўрғошин тусли осмонга тезроқ кўшилиб кетишини — кеч бўлишини кутади. Эртага балки Зиёд келиб қолар, балки ферма мудирини Ҳамроқул амаки даштга эниш дараги билан қайтар. Ушанда у яна машинани кўради, ҳойнаҳой, шаҳарга ҳам тушар...

Кунни ана шундай хаёлларда кеч қилади.

Оқшом тушади. Моллар қайтади. Овул чўпон-чўлик болаларининг чулдирашига, эчки-улоқнинг узун-қиска маърашига тўлади. Катталар Ҳамроқул амакининг овул ўртасидаги шинамрок ўтовига тўпланишади. Қўрдаги олов шуъласида давра қуриб, радио хонишига чайқалган кўйи алла-паллагача гангир-гунгур қилиб ўтиришади. Болалар-чи? Болалар бирпас қувлашмачок ўйнаб, кейин дуч келган жойда тарракдек қотиб қолишади. Оналар жавраган, уларни қидирган, устиларидаги кўрпаларни тузатган...

...Бола Турдибойнинг экинзорига оралаган улоқларини хайдаб, дара томонда ўтлаб юрган тўдага кўшди-да, жойига қайтиб, чўзилди. Яна хаёлга берилди. У айниқса бугун тезроқ кеч киришини истарди.

Кечкурун шаҳардан Ҳамрокул амакининг жияни келади. Турдибойга ўхшамайди у, яхши одам бўлса керак — шаҳардан! «Қалай, Шомат полвон? — дейди кулиб. — Катта йигит бўлиб юрибсанми?» Қўл бериб кўришади! Эртасига улар мол ортидан бирга чиқишади. Шомат унга булокни, сув юзидаги мўъжизаларни кўрсатади. Бўрилар, тулкилар ҳақида отасидан эшитганларини айтиб беради. Қуённи ўз кўзи билан неча марта кўрганини ҳам айтади. Балки икковлон Арчамозорга каклик овига боришар... «Осмонга қаранг-а, — дейди Шомат унга. — Булутлар нимага ўхшайди? Каттаси... Ҳамрокул амакининг саманига, а? Анавиниси — тулки, тўғрими? Уртадагиси-чи, қани, топинг! Булар меники, мен топганман!» дейди. У Шоматнинг елкасига қоқиб, «маладес», деб мактайди. Кейин дўнг бошида ўтириб, шаҳар ҳақида гапириб беради. «Мен билан шаҳарга кетасанми?» деб сўрайди. «Қачон?» дейди Шомат ирғишлаб. «Эртага». У Зиёдга ўхшаб алдамайди, шаҳарга албатта олиб боради. Айтмоқчи, кейин Шоматнинг бир ўзи у ёқдан қандай қайтиб келади? Ия, эсидан чиқибди, Зиёд-чи! У билан қолиб кетса ҳам ажаб эмас...

Меҳмон келишини бола чошгоҳ пайти молни соғдиришга олиб борганида эшитган эди. Онаси — тараддудга тушиб, у ёқ-бу ёқни саришталаётган Ҳамрокул амакининг хотини — Анор холадан сўради:

— Ҳа, ойнам, мунча тапи-тез? Бирон гап борми дейман?

— Шаҳардан одам келади.

— Қимақан?

— Тошкандда ўқийдиган жиянлари...

Олдида тунука коса, сутга нон тўғраётган бола бирдан сергак тортди, сўнг худди бу оқшом овулда шодийна бўладигандек суюниб кетди. Дарҳол қапага кириб, даштга энганларида кийишни мўлжаллаб юрган

тоза кўйлаги ва Зиёд совгага олиб келган янги дўпписини кийиб чикди.

Ана шу гап — шаҳардан одам келиши кунни бўйи бола кўнглини ёритиб турди. У ҳозир ҳам шу ҳақда ўйлаб ётарди. Келган бўлса-чи? Шомат ўрнидан ирғиб турди. Қайтишга ҳали эрта, лекин отаси бугун индамас: шаҳардан меҳмон келади-ку!

Эчки-улоғини ҳайдаб овулга яқинлашаркан, севинчи учди-кетди: ҳеч гап йўқ, ҳаммаёқ кечагидек, тунов кунгидек... Меҳмон келганга, келадиганга ўхшамайди. Ҳа-а, ана, мудирнинг ўтови панасида отаси бир кўйни гўшт-пўст қилаётибди. Бошида Анор хола. Ҳамрокул амаки кўринмайди. Демак, ҳали келмаган.

Шоматга эътибор қилишмади, ҳеч ким нега қайтганини ҳам суриштирмади. У ўтов олдида бўш хумга суюниб, пастга — адир ёқалаб буралган сўкмоққа кўз тикди. Келмаса-я!.. Боланинг кўнглини қоронғилик чулғади.

Оқшомги губор қуюқлашди. Ниҳоят, олисдаги дўнг бошида от қораси кўрингандек бўлди. Шоматни интиқ қилиб у Ҳамрокул амакининг саманига айланди... Яқинлашаркан, овулдагиларнинг бари унга пешвоз чикди: Шоматнинг отаси, онаси, Анор хола, Турдибой, сепараторчи Ислоҳ... Болалар орқарокда туриб қизиқсиниб қарашарди. Шомат олдинга ўтди.

Ҳамрокул амакига мингашган меҳмон оддан чакқон сакраб тушди. Турганлар у билан қўшқўллаб кўришиб, қўлларини юзларига тортишди. Анор хола қайнисининг кифтига қоқиб-қоқиб:

— Эсон-омон келдингизми, йигит? — деб сўрашди.

— Шукр, чеча. Ўзларинг соғ-саломатмисизлар? Жиянчалар?...— дея сўзларни абжир териб сўрашарди меҳмон.

У бош яланг, қуюқ қора сочлари энсасигача тушган, ялтироқ туфли, бежирим шим, гулли кўйлак кийиб олган эди.

Мезбонлар Ҳамрокул амакининг ўтови томон йўл очиб:

— Қани, қани, меҳмон, ўзингиз тортинг, — дея мулозамат қилишди. Унинг орқасидан ўзлари ҳам юришди. Хотин-халаж, болакайлар эргашди.

Отини қантариб, паллалари семиз хуржунини елкалаган Ҳамрокул амаки келгач, ўтов ичидагилар юзларига яна бир карра фотиҳа тортиб, қайтадан сўраша кетдилар.

— Ҳай, иним, ишқилиб яхши етиб келдингизми Тошкандлардан? У ёқлар тинч-омонми? — дея биринчи бўлиб Шоматнинг отаси сўрашди.

Меҳмон, қўли кўксига, «Шукр-шукр, раҳмат. Ўзларингиз?» дер эди.

Ўтов гирдини ўғил болалар, қизил қийикли қизалоқлар ўраган. Улар кигизи ҳимариб қўйилган керага тирқишларидан ичкарига мўралашиб ўзларича чулдирашади, чуғурлашади.

— Сочлари мунча қалин, орқаси жингала-жингала...

— Қўйлагининг чиройлиликгини-и!

— Менинг амаким!

— Ҳо-о, менинг! Тошканддан келган...

Шомат бўйинсаларига қўшилмай, берида — худди ўтов остонасида, меҳмондан кўз узмай турарди. У меҳмоннинг: «Хў-ў жиян, кир мундай. Бу ёқдан ке. Хўш, қани, отинг нима сени?» дея ёнига чақиритини кутарди.

— Ҳе, шу чурвақалар гапни гапга қўштирамаяптида, — деб қолди кимдир.

— Қувинг, ака!

— Ҳой, Хосият, бўйнинг узилгур, уйга бор тез, энангга қараш! — деди Турдибой қизига.

Ҳамрокул амаки ўтовдан чикди-да, бир-бир туртиб, болаларни ҳайдаган бўлди:

— Қани-қани, уйга жўнанглар-чи, қизинкалар! Гап кор қиладими сенларга? Боринглар, бўлмаса

меҳмон уят қилади. Ё тавба-ей, булар одам кўрмаганми? — Сўнг ўчок бошидаги хотинига юзланди: — Анор, бу чурвақалар тинчлик бермаяпти, ўзинг қараб тур!

Болалар чулдурашиб-чулдурашиб бирин-сирин тарқалишди. Ўтов оғзида Шомат қолди. У ҳамон ниманидир кутар, нимадандир умидвор эди.

Катта сопол товоқда қовурдоқ кўтариб кираётган Анор хола: «Йўлда турмагин-да, Шоматжон», деди, қайтиб чиқаётиб эса: «Бу боланинг кулоғига гап кирмас экан-да», деди энди жеркигандек.

Шомат серрайганча тураверди. У меҳмондан аини шу пайт тайинли бир гап чиқишини кутарди. Йўк, чиқмади!

Меҳмон юзлари қизариб гапга шўнғиб кетган, бу томонга қарашни хаёлига ҳам келтирмас эди.

Бола ҳавас билан унинг кийимларига тикилар, оғзидан чиққанини илиб олай дер эди. Аммо бирор гапига тушунмади. У аллақандай гиламлар ҳақида сўзларди.

— Э, бу ҳали ҳам шу ерда-ку! — деди бир вақт Турдибой. — Шунингиз кўп кашшанг-да, Аликул...

Ўтирганлар болага ялт қарашди. Меҳмон унга шунчаки бир назар ташлади-да, тагин гапга тушиб кетди.

Отаси чиқди, Шоматни кулоғидан чўзиб капаларига олиб келди.

— Бунинг одамни шарманда қиладиган...— деб онасига ўкрайди.

Шомат пўстақда ағанаб, чий қамишлари орасидан кўшни ўтовга кўз тикди. «Балки ҳозир чиқиб қолар,— дея ўй сурарди у.— Эртага-чи, айтгандай, эртага...»

Бола алла-паллагача ана шу хаёлда уйғоқ ётди.

Эртасига у эчки-улоқнинг тапир-тупуридан туриб кетди. Чий қамишлари оралаб кигиз устига узун-ўзун кумуш чизиклар тушган: кун ёйилиб қолибди. Негадир бугун уни ҳеч ким уйғотмабди. Бу маҳалда у молларни соғдириш учун қайтарарди...

Шошиб кападан чиқди. Ҳамрокул амакининг ўтови кимсасиз. Атрофида бўшаган шишалар юмалаб ётибди. Шляпалилар келганида ҳам эртаси шунақа бўлганини эслади. Шомат. Сўнг уларни дўнгликка териб, Турдибой билан Ислом мерганлик қилишган эди.

Шомат дўнг этагидаги, кийдан қорайган майдонга олазарак тикилди. Тикан бостириб ўралган кўрада аёллар мол соғиш билан машғул. Тиззалари орасига олган хурмачаларга шир-шир сут тушади. Қизил кийик танғиган қизалоклар қўю эчкилар бўйнидан кучоқлаб туришибди. Улоқчалар соғиб бўлинган оналарига маъраб талпинишади. Уларнинг бир қисми арқонга кўганланган, қолганлари ёнбағирда эриниб емиш қидиради. Майдон кий хиди, эчки-улоқ хонишига тўлган.

«Қаёққа кетди экан?..» Шомат шу хаёлда Ҳамрокул амакининг хотини билан гангир-гунгур қилишиб четроқда эчки соғаётган онаси томон юрди.

— Кеча хийла ўтиришди, чоғи? — деб сўради онаси.

— Ҳа-я, ойнам, уч марта гўшт ковордим. Шишаларни кўрдингизми? Йигит ўзи сиқилган эканми, тоғу тошда бир яйраб кетди-да.

— Ия, кетдими ҳали? Мен, кеча ўтиришган бўлса, ўтовда ухлаётгандир, деб ўйлабман.

— Қайтиши керак экан Тошкандга. Иши кўпмиш. Кўрмадингизми, азонлаб жўнади-ку?

Бола бўшашиб чўнкайди, юзини тиззаси устида чалиштирган кўлларига босган кўйи хийла замон қарахт бўлиб қолди. Кейин аста ўгирилиб тоғ томон қаради. Шунда, кезавериб кадрдон бўлиб кетган пастбаланд адирлари, учи найзадек қоялар, оппоқ булутлар кўниб турган олис тоғ чўққиси кўзига фавқулудда ажиб кўринди. Уша оппоқ булутлар кўниб турган чўққи ортида ҳамон ғаройиб бир шаҳар бордек туюларди унга...

КИМЛАРГА ЭШИК ОЧАСАН?

Очлик эълон қилганимни учинчи куни эди...

Худонинг бир куни ўзини энг бой, бошқа куни энг кашшок ҳисобловчи бир тоифа бор — студент халқи. Чўнтагига пул тушганда ундан сахийроқ, ундан сертакалуф одам йўқ, гўё оламдаги энг бахтиёр, энг дасти узун кимса шу: кези келса ҳаммадан олдин пул чиқариб туради, қўярда-қўймай сизни ҳужрасига етаклайди; узрингизни айтиб, кўнмасангиз: «Фалон ётоқ, фалон хона. Албатта боринг-а, бир отамлашамиз», дея тайинлаб хўшлашади. Ташвишли дунё, ҳадеганда кўлингиз тегмайди. Бир кун иттифоқо талабалар шаҳарчаси томон йўлингиз тушади-ю, баҳонада ўша оғайнингизни ҳам йўқлаб ўтмоқчи бўласиз. Аммо, хонасига бош суқиб, уни таниёлмай қоласиз: бурчакдаги каравотда ғужанак бўлиб, афтини тириштирганча китоб варақлаб ётибди; сочлари тўзғиган, қарашларида илгариги завқ сезилмайди. Столдаги сиёҳ томган, ҳошияларига имзо чекиш машқ қилинган эски газета устида бир-икки бурда қотган нон, уч-тўрт дона қанд ва белигача қурум босган тунука чойдиш... Билингки, ошнангизнинг холи хароб, қайси кунги виқордан унда асар ҳам қолмаган. Лекин у мезбон сифатида сир бермайди — сапчиб туриб сиз билан қуюқ сўрашади-да, ўтиргани жой кўрсатиб, чойдишни кўтарганча эшикка юради. Ҳаракатларида паришонликка ўхшаш бир журъатсизлик сезгандек бўласиз. Шунда уни дарҳол тўхтатинг — у чойнак тагида қолган кечаги шамани қайнатмоқчи! Бугун у оламдаги энг ночор, энг ғариб кимса...

Беш кун бурун уйдан менга қирқ сўмча пул келган эди. Икки марта Мунавварни кинога олиб тушдим; икки карра ҳамхоналаримни эргаштириб ошхўрликка чиқдим; китоб бозорини айланиб, анчадан бери мўлжаллаб юрган им камёб нашрлардан тўрттасини харид қил-

дим; дўконга кириб, кўзимга яхши кўринган энли, гулдор галстукдан бирваракай учтасини (ха, учта!) сотиб олдим: «Кейин каердан қидириб юраман, магазинга ўт тушиши мумкин, бошқа...» Хуллас, кўчадан келиб қарасам, чўнтагимда арзимаган чақалар қолибди. Уч галстукни қаторлаштириб каравот бошига илдим. Энди буларни тақадиган учта азамат бўйин керак! Уч галстукни устма-уст боғлаб, куп-курук чўнтак билан акангиз маъшуқасини циркка олиб бормоқчи! («Эртага циркка тушамиз», деб Мунавварга ваъда берган эдим.) Энди у ерга кўзбойлоғичлик қилиб кирмаса... Қишлоққа борганимда отам ҳар гал кўлимга пул тутқазаркан: «Ўйлаб-чўтлаб харжлагин, ўғлим. Шаҳарда ҳамма нарса одамнинг кўзига чўғдек кўринаверади», дея уқтиришини эслаб, кўнглим баттар ғаш бўлди. Ҳамхоналаримнинг аҳволи ҳам меникидан бери эмас эди. Стипендиягача эса ҳали роппа-роса... тўрт кун бор!

Қисқаси, очлик эълон қилганимнинг учинчи куни дарсдан қайтиб, шимимга дазмол босаётган эдим, мендан бир курс юқорида ўқийдиган, пастки қаватда яшовчи ҳамқишлоғим Ражаб келиб қолди. У худди тўрт кундан кейин бериладиган стипендиямни кўтариб келгандек севиниб кетдим, лекин сир бой бермасликка тиришиб, индамай кўлимдаги доканинг сувини сикавердим.

Ражабнинг ҳали бирон марта пулдан зориққанини билмайман. Зориққудек бўлса, дарров қандайдир чорасини топади. Тадбиркор, уддабурон. Сўрасанг, ҳеч қачон йўқ деймайди. Аммо пулсиз қолганимда мен ундан ёрдам сўрамайман. Уяламан. Нима, у миллионерми? Келса, унга ҳам менга келганчалик пул келар. Фақат у тежаброқ сарфлайди, менга ўхшаб бир хил галстукдан учтасини харид қилмайди — эси жойида. Отасининг ўғитини қулоғигагина эмас, миясига ҳам қуйиб олган.

— Ланжро-оқми? — деди Ражаб аза тутиб

турганимни сезиб, рўпарадаги каравотга чўкаркан.
— Шунака,— дедим.— Ошқозон... камбағалчилик-
дан изтироб чекмокда.

— Ту-шу-нар-ли,— у қўлларини белига кўйиб хуш-
чақчаклик билан маслаҳат берди:— Бўлмаса гап
бундай, болакай: кечгача оғзингга нон ҳам олмайсан,
сув ҳам.

— Эштайлик, хўш?

— Салом Тошкул келган.

— Қайси Салом Тошкул?

— Ҳазимизнинг Салом Тошкул-да. Қишлоқдаги.
Бухгалтер.

«Ҳазимизнинг Салом Тошкул» бўлса... уни бола-
ликдан биламан, негадир хуш кўрмайман. Доим бир
хилда телпак, қизғиш брезент этик, мош ранг китель-
шим кийиб юрадиган хомсемиз одам. Икки лунжига
икки туюр гўшт тикилгандек; йирик кўзлари теннис
соққасига ўхшайди — фақат оқи кўринади. Мен уни
кўчамизда ҳар куни учратардим: эрталаб биз мактабга
кетаётганда кажавали мотоциқлини тариллатиб паст-
га — совхозга, кечкурун биз кўчада копток тепаётган-
да мотоциқлининг «тўрва»сини тўлатиб юқорига —
уйига ўтар эди. «Ташигани ташиган. Қаламушнинг
ўзгинаси. Ҳовлисида холи жой қолмагандир», дейишар-
ди гузардагилар. Мен унинг бирон марта пиёда юр-
ганини ёки бирон кимса билан бафуржа салом-алик қи-
либ турганини кўрган эмасман. Эрталаб мотоциқлда
кўчадан пастга ўтади, кечкурун юқорига — тамом.
Унинг мактабимиз муўлишидаги сарҳовуз яқинида ат-
рофини пишиқ ғиштли деворлар ўраган дабдабали чор-
боғи, икки табақали серҳашам дарвозаси бўларди.
Бу дарвоза, бу деворлар тагидан ўтганда, хаёлимга
беихтиёр: «Ичи тўлиб кетган!» деган гап келарди.
Аммо у ерда ортиқча бирон ўзгариш сезилмас, ҳовли
ичидаги ҳаёт бегоналар назаридан баланд деворлар
билан тўсилган, эгаси одатдагидек ҳар эрта ими-

жимида ишга бориб, ҳар окшом бир пайтда уйга қайтар эди. Бошқалардек. Бошқалардан фарқи — унинг ўглида ҳам, куёвида ҳам машина бор эди. «Салом Тошқул олиб берган-да», дейишарди билганлар. Лекин негадир унинг ўзида машина йўқ, у кўчамиздан мудом мотоциклда катнар эди. Ажабланардим.

— Келган бўлса нима? — дедим Ражабнинг даромад гапига тушунмагандек бепарво.

— Зиёфат қилади-да, нима қиларди! — Ижирғанганимни сезиб Ражаб гапни бошқа оҳангга солди: — Ўзи айтди. Кеча кутубхонадан келаётиб бозорда учратиб қолдим. «Эрта окшом оғайниларни бошлаб келгин, бир шаҳар айланайлик», деб тайинлади.

— Ўзи айланолмас эканми? — дедим баттар ғашланиб: қорин дўмбира чертиб турганда томошага бало борми!

— Оббо, «Келинлар, ресторанга кирамиз, мени бошлаб туширасизлар», десинми! Расми шунақа-да. Қолаверса, у ёғи билан сенинг ишинг бўлмасин, ўзим келиштираман.

— Мен бормайман.

— Нега?

— Негаки, ўша Салом Тошқулингни жиним ёқтирмайди. Азалдан ёмон кўрардим.

Ражаб мени кўндиришга тадбир излабми, бир зум ўйланди-да, сўнг:

— Э, у билан нима ишинг бор? — деди. — Маза қилиб келишимизни билсанг-чи, тентак! Чатоғи шундаки, мен сени айтиб қўйган эдим-да. «Қишлоқдан тагин кимлар бор?» деб сўради. «Уста аканинг ўгли Хайрулла ҳам шу ерда», дедим. Ноқулай бўлади-да, оғайни...

Ражаб, Салом Тошқул — ҳар қалай, ҳамқишлоғимиз, ҳазилакам одам эмас, совхознинг бухгалтери экани, ҳали бир куни ишимиз тушиб қолиши мумкинлиги ва ҳоказолар тўғрисида узоқ вайсади; оқибат,

андиша йўриғида менга бир оз панд-насиҳат қилган бўлди — хуллас, таклифига кўндирди.

Салом Тошқул билан кечқурун «Шарк» меҳмонхонаси олдида учрашдик. У мен билан қизғиш брезент этик ўрнига расмана қора чарм этик кийиб олган эди. Бошида мўйнаси тиккайган қимматбаҳо телпак, эғнида эгасига ёпишмайроқ турган янги пальто. Афтангорида ҳеч қандай ўзгариш кўринмайди — ҳамон икки лунжида икки туюр гўшт...

У билан қўл олишиб саломлашарканман, таажжубландим: семиз, қориндор бу одамнинг кафти бир тутам, бармоқлари чилчўпдек ингичка эди. «Чўт уравериб қотиб кетган», деб ўйладим ўзимча.

— Хўш, йигитлар, гапиринглар, қани,— деди Салом Тошқул бизга маслаҳат оҳангда,— кино, театр қиламизми ёки?..

— Қўрган киномиз-да, амаки,— деб жавоб қайтарди қув Ражаб.

— Шундайми? — дея негадир менга юзланиб сўради Салом Тошқул.— Бўлмаса юринглар, олдин чойпойни кўрайлик, у ёғи бир гап бўлар.

У бизни меҳмонхона биқинидаги ресторанга бошлади. Ражаб менга ўхшаб йиманиб турмай, худди ўз амакисининг орқасидан кетаётгандек бемалол, дадил кадам ташларди.

Столга жойлашганимиз ҳамано сержилва, сертабасум официант қиз югуриб келди.

— Хўш, болалар, қанақасидан ичасизлар? — деб сўради Салом Тошқул.

— Қетаверади,— деди Ражаб тиржайиб.

— Маладес, акангга ўхшайсан. Уям танлаб ўтирмайди, тўғри келганини ичиб кетаверади.— Салом Тошқул Ражабнинг елкасига қоқиб қўйди-да, официант қизга ўгирилди ва негадир унинг юзига эмас, жингалак қилинган сарғиш сочига тикилганча буюртма бера бошлади. Сўнг орқасидан кўз узмай қоларкан: —

Ўзининг сочими? — деб сўради биздан.

— Қаёқда ўзиники! — деди Ражаб билағонлик билан. — Парик, ясама соч.

— Барибир зўр экан!

Официант киз бир зумда стол устини тўлдириб ташлади. Турли-туман ноз-неъматларни кўргач, очикиб турган одам — негадир иштахам бўғилиб, кўнглим ҳеч нима тусамай қолди. Ҳозир ичишга тўғри келишини ўйлаб, ундан-бундан тотиниб ўтирдим.

Салом Тошқул боя киришда телпаги ўрнига бостириб олган дўпписини ёнидаги бўш ўриндикка кўйиб, оппоқ қирилган бошини рўмолчада артди-да, ясама тантанаворлик билан қадаҳ кўтарди:

— Қани, йигитлар, сизларнинг «беш» баҳоларга ўқиб битиришларинг учун!

— Раҳмат, — деб тиржайди Ражаб.

Шеригим ичгани учун, «бундай пайтда олмасам, қачон ичишим» ҳақида шилқимона ваъз эшитишдан ҳадиксираб, кўзни юмганча мен ҳам кўтариб юбордим.

Бу ҳол яна икки бор такрорланди. Кейинги гал Ражаб Салом Тошқулга ялтоқланганча: «Биз ҳам сиздай бўлиб юрайлик», дея сўз айтиб ичди. Салом Тошқул «боласан, бола!» маъносида бош ирғаб жилмайиб кўйди.

У ўриндикка ястаниб олган, ахён-ахён ундан-бундан тотинган бўлар, — чамаси кун бўйи ресторандан чиқмай, таом меъдасига теккан, — кўпроқ атрофга аланглаб ўтирар, гоҳо бизга юзланиб, тагдору пурвиқор назар ташлаб кўяр эди: «Мана овқат, мана ароқ. Мени дуо қилиб, истаганча енглар, ичинглар. Биз ана шундай бағрикенг, марҳаматли одаммиз. Боёқиш студентлар-эй...»

Унинг кўнглидагини укқандек Ражаб орка-олдига қарамай санчки билан гўшту помидорни бараварига қийратмоқда. Ҳеч кимдан садо чиқмасди, гўё биз бу ерга қорин тўйғазиш учунгина келганмиз. Бу ҳол, бу

жимликдан хижолат чекиб, ўртадаги ноқулайликни кўтариш мақсадида қовушмайроқ Салом Тошқулга сўз коддим:

— Бу, қишлоқлар тинчми, амаки? Қандай ўзгаришлар бор?

— Тинч. Ҳаммаси эскича,— дея қип-қизил бўйнининг терини рўмолчаси билан артаркан, лоқайдгина жавоб қайтарди «амаки».

«Ҳаммаси эскича». Тавба, мен боролмаган тўрт ой мобайнида каттакон бир қишлоқда нахот бирон-бир янгилик кўрмаган бўлса бу одам? Дарвоқе, у ҳам ўзича ҳақ: эртаю-кеч идорадан чиқмай чўт қокиб ўтирса, ишга мотоциклда келиб кетса... нимани кўрсин?!

— Усмонов домла қалайлар? — деб, мактабда тарихдан дарс берган муаллимимизни сўрадим.

— Э, уям юрибди гимирсиб.

Бутун қишлоқ аҳли «домла» деб улуғлайдиган одам ҳақида Салом Тошқулнинг бу қадар беписанд гапириши гашимни келтирди. Патқогоз билан лабини артаётган Ражаб буни сизди шекилли, гапни дарров бошқа ёққа бурди:

— Мажлис-пажлисга келганмидингиз, амаки?

— Майлисида нима бор, жиян? — Салом Тошқул энсаси қотиброқ илжайди. — Томоша. Ленинградларни айлане-еб келяпмиз.

Демак, Ленинградларни айланиб келяпти! Тушунарли. Эрмитажни кўргани бормагандир, албатта. Қанча сарф-харажат қилиб ўшандай жойга томошага бормас. Зарур кептими? Худога шукр, уйида рангли телевизор бор, бамайлихотир ўтириб Ленинград-ку Ленинград, дунёнинг ҳамма бурчагини кўрса бўлади.

— Ундан Ригага ўтдик. Бугун Тошкентниям кўрдик. Эртага энди қайтамиз.

Ана, Ленинграддан Ригага ўтибдилар! Болтикбўйини саёҳат қилганига ҳам шубҳам бор. Уни ҳам ҳафтада тўрт марта телевизор орқали кўрсатиб турибди.

Лекин гиламларини кам кўрсатади-да, савил! У ерда калин-калин, кимматбаҳо шундай гиламлар борки, уларни телевизорда кўрган бошқа, бориб кўрган бошқа. Кўргандан кейин эса олмай иложинг йўқ — уйга қурук қайтолмасанг, саёҳатчилик курсин! Бирок, Салом Тошқул, кимсан — совхознинг бухгалтери, аizza-базза гилам қўлтиклаб юрармиди? У замонавий одам, ишнинг кўзини билади. Контейнер деган гаплар чиққан. Юкингни, сафарлигингни сендан илгари қишлоққа етказиб қўяди. Ўзинг бемалол қўлни чўнтакка солиб келаверасан. Тошкентдек жойда бир-икки мишиқи ҳамқишлоғингни учратиб қолсанг, ресторанга олиб кирасанда, оғзингга маҳтал қилганча лақиллатиб ўтирасан...

Ўғли топармон-тутармон, отасига ўхшаб уддабуронгина, тагида яп-янги машина, рўзгорини аллақачон бўлаклаб олган; кизи мартабали жойда келин, ўзи билан ўзи, оғирлиги тушмайди. Бошқа фарзанди йўқ. Тирикчилиги бекам-кўст, атрофи пишиқ ғишдан ўралган дабдабали чорбоғню икки табақали серхашам дарвозаси бор — бу одамга яна нима етмайди? Нега у бир ёқларга улоқиб, ўзини ўтга-чўкка уриб юради?..

— Ажаб қиласиз, амаки, юрган, кўрган қолади бу дунёда, — деди Ражаб оламни кезиб чиққан даққи сайёҳ каби салмоқланиб. — Отпусками дейман?

— Шунга ўхшаш. — Салом Тошқул Ражабга «содасан-да ҳали» маъносида қараб қўйди.

Тушунарли. «Директор бобо, эгангни егур қон босим яна... Қоққан қозикдай ўтираверибмиз бир жойда... Тошкентдаги катта дўхтирларга бир кўриниб келсак, девдим. Уч-тўрт кунгинага...» Қирққа ҳам етмаган юмшоқтабиат «директор бобо» бу сўзлардан ийиб кетиб, бухгалтернинг қон босими йилда икки-уч дафъа ошиб туриши эсидан чиқади, дарров рози бўла қолади.

Қайдасан, Ленинград! Қайдасан, Рига!

Ресторан хизматчиси ёнимиздаги пойандоздан турли хил ширинликлар, чекимликлар солинган аравагани судраб ўтаётган эди, Салом Тошқул «Пастой, афсанка!» деб уни чақирди. Аравачадан тўрт қути сигарет олиб, иккитасини Ражабнинг, иккитасини менинг олдимга ташларкан:

— Киссага уринглар, ётоққа бориб чекасизлар, — деди ўсиқ кошини учуриб.

Бу ҳимматдан жаҳлим чиқди. Бизни ким деб ўйлаяпти ўзи? Киссага урмасак, биров олиб кўярмиди?

Тўрдаги, супачага ўхшаш саҳнада оркестр жонланиб қолди. Паст бўйли, тепакал армани микрофонни куй маромига солиб ўзбекча кўшиқ айта бошлади. «Қаргалар... Кузичокнинг боласидек...» У ер-бу ердан уч-тўрт «жуфт» рақсга чиқди. Ресторанга байрам руҳи ёйилди. Ҳамманинг нигоҳи рақс тушаётганларда. Ичкилик таъсирданми, уларни кўриб менинг ҳам кайфиятим кўтарилди.

Салом Тошқул ўйинни беозоргина томоша қилиб ўтирарди. «Жуфт»ларнинг шўх-шўх қилиқларига баъзан соддадил илжайиб кўяди. Кўзимга у дафъатан бошқача кўриниб кетди. Бояги бадбин фикрларимдан хи-жолат чекиб, ичимда ўзимни сўқдим.

Оддийгина қишлоқи одам. Тўғри, бир оз тўпори-рок. Ленинградга борса борибди-да. Ҳамма ҳам бориши мумкин. Қим билади, балки ростдан томошага чиққандир. Бошқа нарса учун борган тақдирда ҳам менинг нима ишим бор? Емон одам бўлганида Тошкентдек шаҳри азимдан иккита мишиқи ҳамқишлоғини топиб, мана бундай яйратиб ўтирармиди? Бунинг нимаси айб, нимаси сенга ёқмаяпти, ношукур банда? Бундан буён биров ҳақида кўриб, билиб, сўнгра фикр юритгин. Ҳа-а, шундай!

Ўзи табиатим ғалати: арзимаган бир гапими, қилиғими сабаб бўладию бировни дарров ёктириб қоламан ёки аксинча — ундан нафратланиб кетаман.

Салом Тошкул қўлларини кўкрагига чалиштириб, деворга суянганча раксни томоша қилаётган официант кизни имлаб ёнига чорлади. У илдам келиб, жилва билан Салом Тошкулнинг кифтига кўлини кўйди. Салом Тошкул билагидан ушлаб уни ўзига энгаштирди-да, қадах тутқазмокчи бўлди. Қиз ҳарчанд узр айтиб, орқага тортинарди. Унинг беғубор кулгичлари, нафис бўялган киприкларию амакимизнинг хўппидек лунжлари, кўзи остидаги бака терисига ўхшаш ажинларга қараб бир хил бўлиб кетдим, гижиниб юзимни четга бурдим.

Девор тагидаги узун столда бир тўда қиз давра қурган эди. Афтидан, кимнингдир тўғилган куни нишонланмокда. Бурчакка биқиниброқ ўтиргани диққатимни тортди. Негадир кам кулади, даврага ҳадеб аралашавермайди. Қарашлари ўйчан, жиддий. Дугоналари чувиллашиб кўлига тутқазган қадахни секин лабига тегизиб, тагин жойига кўйди. Нимасидир Мунавварга ўхшар экан. Унга берган ваъдамни эсладим...

— Нозларини қаранг! — дея тўнғиллади Салом Тошкул, аччиқланиб кетиб қолган официант кизнинг орқасидан. Сўнгра бизга юзланиб: — Мен бир шамоллаб келай, сизлар бемалол... — дея ўрнидан кўзгалди.

— Қалай? — деди Ражаб у кетгач, шишадаги сувдан қуяркан, тирсаги билан мени туртиб.

— Кетдик. Ёқмаяпти.

— Жиннимисан! Нима ёқмаяпти?

— Ҳаммаси! Бу одамингни барибир ёмон кўрарканман, Ражаб, тушун. Иннайкейин, ўзинг ҳам бу ерда ўзгариброқ қолдингми — гапларинг, муомаланг?..

— Фараз қилгин, ҳозир зиёфат қахрамони — Салом Тошкул. Демак, шунинг раъйига қараб, унга ёқадиган, унинг дидига мос мавзуларда гурунглашиб ўтириш керак. Негаки, бизни меҳмон қиляпти. Уқдингми? Расми шунақа, оғайни.

— Хўш, сенингча, нималардан гапириш керак?

— Масалан, унинг ўзи, касби ҳақида бўлиши мумкин.

— Ҳмм. Агар соҳанг бошқа, бухгалтерияга кизиқ-масанг, тушунмасанг-чи?

— Билганинг, тушунганингча-да.

— Шундай де? Бўлди, мен кетдим...

— Ўтир-э! — Ражаб билагимдан силтаб ўтқазиб қўйди. — Айшингни сурмайсанми, нодон! Екмаётганмиш! Екиш-ёқмаслигини нима қиласан! Бунақаси ҳар куни бўлмайди-ку. Қолаверса, энди нокулай-да жўра...

Ноилож жойимга чўқдиму беихтиёр қизлар ўтирган тарафга яна кўзим тушди. Эпчил йигитчалар даврага астойдил «хужум» бошлашган, қизларни кўярда-кўймай рақсга тортишмоқда эди. Бир-иккитаси шунга интиқ бўлиб ўтирган эканми, дарров кўна қолди Сарикдан келган, бақалоқ бир йигит бурчакдаги қизга ҳаддан зиёдроқ хиралик қилди шекилли, қиз зарда билан ўрнидан кўзгалиб, ёнидаги дугонасининг енгидан тортганча, ўртоқлари ҳай-ҳайлашига қарамай эшикка юрди. Бақалоқнинг диди чакки эмас экан...

Эшикдан киришда ўша қизга рўбарў келган Салом Тошқул биз томон яқинлашаркан, орқасига қарай-қарай суқланиб:

— Бай-бай, зўр нарса эканми? — деди. — Эҳ, сизларнинг ёшларингда эмасман-да...

— Бунақаларни тушириш қийин барибир, — деди алжираб қолган Ражаб.

— Ёшсан-да, жиян, ёшсан. Ҳамма гап манови картмонда! Бу билан дунёни ағдар-тўнтар қилса бўлади!

— Э, амаки, уни секин айтасизми!

Ичига тепкилаб сомон тикилгандек хомсемиз одам — икки лунжида икки туюр гўшт, калласи чинни тарвуз мисол ялтирайди, кўзлари ёнади — бурчакда биқинибгина турган навниҳол қиз томон бостириб боряпти. Қўлида бир даста пул...

Кўз олдимда ўша киз фавкуллода Мунаввар сиймосида гавдаландию зардамни яширолмай:

— Э, шундай гапларни кўяйлик! — дедим.

— А, лаббай? — Салом Тошкул муҳим бир янгликдан бенашиб қолган каби жўрттага кулоқ тутди.

— Кечирасизу, амаки, — ўзимни зўрға босиб турардим, — менингча, ҳамма нарсани пул билан ўлчаш нотўғри!

— Энди-и, жиянжон, унинг кучини билгунингизча ҳали гап кўп. Ҳозир у ёқдан отангиз юборган тўрт пулгинани майдала-аб юрибсиз; кадрини қаёқдан билардингиз? Шу зорманда бор эканки, кўнглингиз тусаганини еб, мана бундай какиллабгина ўтирибсиз...

Бу гап иззат-нафсимни зиркиратиб, аччиқ аралаш Салом Тошкулга ўкрайиброқ тикилибман чамаси, Ражаб кулоғимга энгашиб:

— Ярамас одатинг бор-да, — деб пичирлади. — Кечирим сўра энди!

— Нимага кечирим сўрар эканман? — Товушим беғона, ўзимникига ўхшамай чиқди.

— Майли, майли, кечирим сўрамасинлар, — деди Салом Тошкул ҳамон бояги мулойимлик билан. Аммо ковоқлари уюлганидан кўзлари кўринмай кетди. — Пул одамга қувватдай гап. Енингда шу жонивордан турса, тилинг ҳамма жойда узун, белинг доим бақувват бўлади: Касал ҳам сенга дориёлмайди. Бундай гапларни ҳам билиб қўйсалар зиён қилмасди, дейман-да. Мана, ўзимиздан киёс...

Одам ҳам шунчалик пасткаш, бадбин бўладими? Биламан, у ҳозир официант қизни чақириб, мажбуран ёнига ўтказади-да, зиёфатни пулга чақишни сўрайди. Сўнг уни атайлаб такрорлагач, бизга бир қур ҳокимона назар ташлаб, қўйнидан ёнчигини олади-да, дод дедиргудек имиллаганча кизга бир сўмликни битта-битта тутқазга бошлайди. Юрак сиқилиб, бу ман-

зара ҳали-вери тугамайдиганга, чеки йўққа ўхшаб туюлади. Шундай пайтда ўзимни қаерга уришни ўйлайман; худо мени бу ердан тезроқ даф қилса, ҳеч ким кўрмайдиган бир ёқларга қочиб кетсам!.. Салом Тошкул бир сўмликни битталаб тутқазишда эринмай давом этади. Хар сўмни узатганида жигари узилиб тушаётган каби бир энтикиб кўяди. Бир сўм — бир ух, бир ух — бир сўм... Бундан кўра, этингни эрмакка бир-бир тилгани, ярангга битта-битта туз ташлагани беҳроқ!

— Ҳозир билмайдилар-да,— деб яна қайтарди Салом Тошкул.

Бу энди мен учун ортиқча, ўлганнинг устига чиқиб тепгандан баттар бўлди. «Ҳозир билмайдилар...» «Ҳозир пуллари йўқ...» Шу тобда бутун еган-ичганимни қусиб ташлашга тайёр эдим.

Хаёлан еттиёт-бегоналардан қарз сўраб тўрт тарафга югураман, кийим-бошимни гаровга қўйиб хомчўт қиламан, бироқ... жимгина ўтиришдан ўзга чорам йўқлигини англайман. Шунингга англадим томоғимни гиппа бўғга бошлаган алам вужудимдаги бор мадорни қайгадир беаёв қувгандек бирдан бўшашиб кетдим. Энди мен ўзимни идора қилолмас эдим. Орадани қанча фурсат ўтганини билмайман, столга зарб билан муштраб юбўрганимни ва ихтиёрсиз бакирик бўғзимдан наърадек отилиб чиққанини сезмай қолдим:

— Нима керак!

Стол устидаги майда-чуйдалар баробари сакраб тушган Ражаб:

— Ҳа, ҳа, Хайрулла! — дея билагимга маҳкам ёпишди.

— Нима керак!..

Ражабнинг қўлидан шаҳд билан юлқиниб чиқдим ташқарига отилдим. Орқамдан Салом Тошқулнинг: «Бу ёғи неча пулдан, Ражаббой! Тузлуққа тупуриш экан-да!» деганини эшитдим.

«Нима керак!» Мен бу билан кимга, кимларга, нима, нималар демоқчи эдим? Айни шу чокда буни биров мендан ётиғи билан сўраган тақдирда ҳам хотиржам тушунтириб беришим даргумон; бордию ўша одам кўнглимдаги гапларга астойдил қизиқса, ўртамизда тахминан шундай савол-жавоб бўлиши мумкин эди:

— «Ҳозир ётоқ жойингга боргач, нима қилмоқчисан?»

— «Елғиз қолмоқчиман! Хонамга кираман-да, эшикни ичкаридан қулфлаб, ҳеч кимни қўймайман!»

— «Бундан мақсад?»

— «Оч ўтириш!»

— «Қачонгача?»

— «Стипендиягача!»

— «Эх-ҳе, унга қадар очликдан...»

— «Майли!»

— «Мабодо, сенга беғараз ёрдам кўрсатмоқчи бўлса, кимларга эшик очардинг?»

— «Бутун оламга!»

— «Бутун олам кирса... Салом Тошқул билан Ражаб ҳам киради-да?»

— «Йўқ. Уларни киритмайман!»

— «Яна кимларни?»

— «Буни ўйлаб кўришим керак».

1976

ТУРМУШ

Эру хотин — кўш хўкиз эмиш...
Мен — шахзода, сен — маликасан.

ШАВҚАТ РАҲМОН

Малика энди қайтмайди, энди қайтиб келмайди Малика!..

Қарийб ўн йил турмуш қилиб, Тилак хотинини ҳали бирон марта чертмаган ҳам эди — бу гал урди, бир тарсаки урди. Жаҳли чиққанда бакириб-чақирар, қаттиқ-қуруқ гапирар, аммо унга ҳеч қачон қўл кўтармас эди. Улфатлари даврасида шу мавзуда гап кетса, «Аёл кишига қўл кўтариш бемаънилик-да. Ёқмадим — тинчгина жавобини беру юбор!» деб қўярди. Айниқса, қайнона-қайнотаси олдида шу ҳақда гап очишни яхши кўрарди: ичкиликка ружу қўйган божаси бир-икки дафъа хотинини калтаклаганини эшитган эди. Гоҳида Маликага: «Эй, жонимни чиқарма лекин — ураман!» дея пўписа қилганида, хотини бепарво елка қисиб қўйган: «Уринг. Қўл теккизинг-чи, кейин мени бу уйда кўрармикансиз!..» «Урардиму ўлдириб қўяманми, деб қўрқаман — биласан, муштим қаттиқ». Дарҳақиқат, ўзи озғин, нимжонроқ кўрингани билан унинг қўли тошдек эди: оғайниларида биронтасининг кифтига ҳазиллашиб қокиб қўйса ҳам, у неча кун кифти зиркираб эслаб юради.

Урса — ўлдириб қўйишини ўйлармиди ёки Маликанинг аллақандай қатъият билан айтадиган гапи — бутунлай кетиб қолишидан чўчирмиди, хуллас, Тилак унга қўл теккизмас эди. Бу гал урди, бир тарсаки урди. Неча йиллардан буён бир кимсага қўл кўтармаган одам, хотинига қандай тарсаки тортиб юборганини ўзи билмай қолди. Малика ҳам ниманидир сезган, шунга тайёр турган эканми, йиқилмади, зарбдан илкис бир чайқал-

ди-ю, диванга ўтириб қолди, барабар юмиб олган киприклари пирпираб, икки томчи ёш сизди. Тилак бирдан бўшашиб кетди, шарт бурилди-да, хонасига кириб, пастак ёғоч каравотга чўзилди. Ғазабданми, ўкинчданми титрарди. «Энди нима бўлади?»

Бир маҳал пол ғижирлаб, эшик очилди — Малика чиқди шекилли; бир маҳал даҳлизда болаларнинг тапир-тупури эшитилди — ҳовлида ўйнаб юришган эди, олиб келди шекилли; бир маҳал остонада яна тапир-тупур бўлди — кетишяптими, қаёққа? Бир маҳал эшик қарс этиб ёпилди: «Хайр, эржон, хайр, адажон, бизларни қайтиб кўрмайсиз!» Лоакал қизи, суюкли қизи бир оғиз «хайр», демади-я, ота бошқа, она бошқа экан-да!

Бир маҳал қараса — тўрт хонали ҳайҳотдек уйда Тилак ёлғиз ўзи қолибди! У жойидан кимирамлади, ичи таталаб кетаётган бўлса-да, тушлик ҳам қилмади — яккаш ич-этини еб ётаверди: «Нимадан бошланди ўзи?...»

«Мени қайтиб кўрмайсиз» эмиш! Кетингдаги икки эргашма билан қаёққа борардинг?! Ҳа, отангнинг уйида бир кун турарсан, икки кун турарсан, ахийри, пешонангга битган жой шу, адажоннинг ўзи қўйдек етаклаб келади!

Аммо у Маликанинг феълени яхши билар, билгани учун ҳам эзилар эди. «Ҳозир борсам-ку, қайтариб олиб келаман-а, отаси тушунадиган одам, койиб-койиб олдимга солиб беради, — дея ўйларди. — Ҳа, ўз холича қайтмайди бў, бориш керак. Лекин, борганим — бош урганим, бош уриб кечирим сўраганим!..»

Тилак, хом сут эмган банда, ҳамма қатори у ҳам ҳаётда кўп хатолар қилган, гоҳ бемаврид, гоҳ ноўрин кўп чакки гаплар оғзидан чиқиб кетар, шу туфайли кўп балоларга гирифтор ҳам бўлган, аммо минг чандон ноҳақ эканини билатуриб ҳам, қизиққон тоғ боласи эмасми, бирор марта, бирор кимсадан уэр сўрамаган — сўраёлмас эди.

Бултур ишхонасидаги бир мажлисда мунозара пайти кизишиб кетганидан директорнинг муовинига типпа-тик қараб: «Мунофиқлик қилманг!» деб юборди. Муовин жиззакироқ одам эди, сапчиб жойидан турди: «Мени ҳақорат қилдингиз, ҳозироқ кечирим сўранг!» «Балки унақа эмасдирсиз,—деди Тилак совуққонлик билан,— лекин мен сиз ҳақингизда нимани ўйлаган бўлсам, очик айтдим, қайтиб оладиган сўзим йўқ!» «Қайтиб оласиз!» «Қайтиб ол-май-ман!» «Суннат Маҳмудович!—деди муовин титраганча, кўмак сўрагандек қўлларини директор томон чўзиб.—Ешимни ҳурмат қилмай... Мен, мен... қайтиб олмаса... ишдан кетаман!» Мажлис бораётган хона сув қуйгандек жимиб, ҳамма Тилакка қаради: «Узр, де-қўй, сендан нима кетди?» Тўрда ўтирган Суннат Маҳмудович бояги гапдан кейин пешонасини мушталари устига қўйиб олган, ичида куляптими, жаҳли чиққанми — билиб бўлмас эди. «Тилаквой, ёшсиз, яхши эмас,—деди у ниҳоят мушталари орасидан мингирлаб.— Бу кишининг ёшларини ҳурмат қилинг, бўлмаса, ишдан кетаман, деяптилар...» «Ёшларини ҳурмат қиламан, аммо бояги гапим — гап!—деди Тилак пинак бузмай.— Бу киши ҳеч қаёққа кетмайдилар, Суннат Маҳмудович! Кетсалар, мен ҳам кетишим керак бўлади. Мен эса кетмоқчи эмасман!» Бу гапдан ҳамма кулиб юборди. Директор ҳам бошини кўтарди, кулгига бажонидил қўшилди — ичида кулиб ўтирган экан...

Тилак ишдан кетмади, албатта. Муовин, нуфузли бир институт директорининг нуфузли муовини ўз-ўзича ишдан бўшармиди? Лекин, ҳар иккалови ҳам лақаб орттириб қолишди: Тилак — «Қайтмасвой» деган, муовин — «Мунофиқ» деган. Уларга тақилган лақаблар бежиз эмас эди: унис хам, буниси хам...

Ўшандоқ одам энди келиб-келиб ўз хотинидан кечирим сўрайдими? Икки дунёда ҳам! «Ўз оёғи билан кетган ўз оёғи билан қайтиб келади — бориш йўқ!— дея ичида қасд қилди Тилак.—Шунча йил яшаб, бир

чертмаган мен аҳмоқ! Хотин деганни мана шундай адабини бериб турмасанг, бошингга чиқиб олади. Ана, учинчи қаватдаги Зикир чакак ҳар ҳафта бошлаб бир дўппослайди, хотини додлай-додлай онасиникига жўнайди-ю, икки кун ўтмасдан, ҳеч нима кўрмагандек, тўрт боласини қаторлаштириб яна қайтиб келади. Ўзи-ям ўлгудек безбет, шаллаки-да. Лекин Малика... Йўқ, келмайди у. Нимадан бошланди ўзи жанжал? Ҳар шанбадагидек шу каравотда чўзилиб ётган эдим — бекор, бекайфият. Кейин... Хўш, кейин нима бўлди?.. Эҳ, иккаласини ҳам олиб кетди-я!..»

Тилак болаларини бир кун кўрмаса туролмасди. Дарвоқе, энди уларнинг мактаби нима бўлади, боғчаси нима бўлади? Мактаб бу ерда, боғча бу ерда — кизи ўқишга бориши зарур, ўғли боғчага. Қайнотасининг уйи шаҳарнинг бир четида. Улар — эр-хотин кундузи ишда бўлишади, уйда ҳеч ким қолмайди. Болаларни эрталаб олиб келиб, кечкурун олиб кетиш керак. Йўл эса узоқ, худо кўрсатмасин, бир кор-ҳол юз бериб... Тилакнинг юраги увушиб кетди. У ичида эзилди, пушаймон бўлди. Лекин қароридан қайтмади. Бош уриб борсанг, шунга ўрганиб қолади — кейин хотин бўладими у?!

Кечга яқин эшик қўнғироғи жиринглади. Тилак ҳовлиқиб ўрнидан турди: «Отаси! «Куёвбола-а, ўзлариям божаларига ўхшаб қолибдиларми, муборак бўлсин!» деса керак...»

Чикса — нариги подъездда турадиган кўшниси Андрейнинг паст-баланд икки қизчаси экан.

— Мухаёшка дома?..

«Энди сўрайвериб безор қилишади», деди Тилак ичида гижиниб, эшикни қайта ёпаркан.

Ҳеч ким безор қилмади. Тўрт хонали ҳайҳотдек уйда эрталабгача тиқ этган товуш эшитилмади. Аммо бир кишигагина бу уй торлик қилар, унга ҳаво етишмаётгандек эди.

Тилак бир ўзи ётди, бир ўзи турди. Биринчи кеча!
У эрталаб сокол кираётганида кимдир эшикнинг туткичини пастга-юқорига тортиб шиқирлатаётганини пайкаб қолди. Иягининг бир томони қирилган, бир томони кўпик, эшикка югурди; ўглининг кўнғироқ тугмачасига кўли етмас, келганини доим шундай қилиб билдирар эди...

—Э, келсинлар, Мирзо Улуғбек!..

Рўпарадаги қўшнисининг боғчага қатнамайдиган ўғилчиси шилқ этказиб бурнини тортиди:

—Явшан...

—Явшан кетган, — деди Тилак маъюс қулимсираб. — Бошқа уйга. Энди келмайди... — Бу гапни айтишга айтди-ю, хўрлиги жўшди. Ўгли Равшаннинг кечқурунлари мана шу Улуғбекка ўхшаган қўшни болаларни бошлаб келишлари, «Ойи, ада, ўртоқларим келди!» деб қичқиришлари, сўнг: «Юринглар, ўртоқлар», дея уларни шовкин-сўрон билан айвончага — ўйинчоқлар бозорига олиб ўтишлари эсига тушди...

Тилак ўша кун ишдан қайтаётиб, метрода беихтиёр қизларга эътибор билан разм солди. Еспирай, чиройлиси мунча кўп-эй! Бири биридан кўҳлик, бири биридан дилбар-а! Шу чокқача қаерда эдинг, Тилак-вой, кўзинг қаёқда эди? Эрталаб шоша-пиша ишга борардинг, кечқурун бир дунё ташвиш билан яна уйга ошиқардинг — вассалом. «Хотиним бор!» деб қизларга киё боқиш ҳам хаёлингга келмасди, бунга вақтинг ҳам йўқ эди. Мана, энди у кетиб қолди, бир тарсакингни кўтаролмай кетди-қолди. Суйган, суйган хотининг! Энди қайтиб келмайди: «Кўл теккизинг-чи, мени бошқа кўрармикансиз!»

Чаток бўлди, оғайни, чаток бўлди! Мана, ҳозир борасан: чирок йўқ, файз йўқ. Уй хувиллаган, кўнглинг хувиллаган, эзгин, аламли жимлик, бир ўзинг совуқ кўрпага бурканиб, деразадан осмондаги совуқ юлдуз-

ларга термилиб тонг оттирасан. Чаток бўлди! Хотин ҳайдаб кўрмаган одам бунга қандай чидайди?!

Аслида, Маликани бошдан калтакка ўргатиш керакмиди? Ахир, уришга арзигулик гап қилмасди-да, қандок урсин? Мана энди, бир тарсакига шунча галва-ғавғо! Тилакнинг икки-уч ойдан бери иш столига яқинлашолмай дилтанг, эзилиб-сиқилиб юрганини биларди ахир, тилини тийса, ўша гапни айтмаса, ҳеч бокиси йўқ эди: «Сиз билан яшаб бўлмайди, худо ҳаққи!» Тилакка, унинг бусиз ҳам таранг тортилиб турган асабига, қаттиқ муштига шу гапнинг ўзи кифоя қилди: «Бўлмаса, ким билан яшамоқчисан, энағар!»

Энди нима бўлади? Малика қайтиб келмаса, Тилакнинг ҳоли не кечади?

Нима бўларди — бошқасига уйланади-кўяди-да! Хотин қўйиб, хотин олаётган камми? Унинг-ку боласи иккитагина, баъзилар тўрт-беш бола билан хотинини ҳайдаб, бошқасига уйланыпти! Уйланаман десанг — кўча тўла хотин! Мана, атрофга қара, қандай нозанинлар юрибди — бири биридан кўхлик, бири биридан дилбар! Шулардан биттасини севгину уйлан-қўй-да, Тилаквой, шунга ҳам ташвишми?!

Севгин, уйлан... Қандай севади, қандай уйланади? Севган, уйлашган-ку бир марта? Яна ўшандок изтиробларда ўртанадими, яна ўшандок рашк ўтида қовуриладими? Жон чекмасанг, жонона қайда! Қолаверса, бошқа наъмаларга ўрганган бу замонавий барнолар Тилакнинг шикаста, бир оз «эскича» дилини тушунадими, унга тегмоққа рози бўладими? Хўп, тушунди, рози ҳам бўлди, дейлик. Аммо, ўн йил турмуш кўрган, икки гўдакнинг отаси, ўттиздан ошиб қолган одам, хотин-боласи у ёқда — кўзидан, назаридан нари, бегона бошпанада, бегона кўлларга мўлтираб юрса, у бу ёқда... қандай, қандай яшайди?!

Қалласи ғовлаб кетган Тилак бу бобда хийла тажрибакор оғайниси Маратнинг ўғитларини эслади:

«Кўз очиб кўрган хотинингдан ажралишга шошилмаслик керак. Биринчи хотин — нодир имконият! Негаки, сўнг истаган пайтингда, айниқса, катта муҳаббатга учраганинда бемалол унинг жавобини бериб юборишнинг мумкин. Бу бошқа масала. Агар шунчаки майл йўлига бирини кўйиб, бирига уйланишни ўйласанг, э-эй, кейин умр умр бўлмайти, тўзиб кетади одам: иккинчиси, учинчиси... Аслида эса ҳаммаси бир гўр... Эрақка биринчи хотин — кони имконият! Ана шу имкониятни кўлдан бермаслик керак, дўсти азиз! Любой ценой!»

Майли, Тилак биронтасини топсин ҳам, уйлансин ҳам, лекин у, кўнглидагидек хотин чиқади, деб ким кафолат беролади? Худонинг бир куни у ҳам қилиқ чиқарар, у ҳам жонга тегар. Мана шу Маликани илгари қандоқ яхши кўрарди! Энди эса, баъзи пайтлар уни кўргани кўзи йўқ, бошқаларнинг хотинига ҳавас қилади. Бир вақт қарасангиз, яна меҳри товланиб, «Ўзимнинг хотинимдан зўри йўқ, бунақа ювоши оламда битта!» дея ичида шукрона айтиб, ғурурланиб кетади.

Бу борада ҳам Маратнинг «фалсафа»сига суянса бўлар экан. «Оилавий турмуш, эр-хотиннинг муносабатлари — бамисоли йилнинг тўрт фасли,— дейди у, — гуллаган баҳори ҳам бор бунинг, қизириқ ёзи ҳам, сокин, осойишта кузю совук, изғиринли киши ҳам бор. Шуларга бардошли бўлмасанг, яшаб кетишинг гумон, бўталоқ. Ахир, илмда ҳам исботланган: оилавий турмушнинг энг қалтис даври — дастлабки ойлар, кейин учинчи йил, еттинчи ва тўққизинчи йиллар; хотинга талоқ айтиш кўпинча ана шу кезларга тўғри келар экан. Буям бояги гапнинг ўзи. Шулардан эсон-омон ўтиб олдингми, қўша қаридим, деявер! Истиснолар ўз йўлига...»

«Бизники ўн йилдан ошяпти-ку?!— деди Тилак ичида, хўрсиниб.— Истиснога кирарканмиз-да? Еки ҳозир ўша Марат айтган «совук, изғиринли киши» келди-микан? Баҳори қачон келади, баҳори?!»

Ҳар нечук, бу — «бошидан ўтказган табиб»нинг гаплари, ҳақ гаплар, ишонмоқ даркор. Маратнинг ўзи икки марта уйланган, икковидан ҳам биттадан боласи бор — ўғилчалари. Кейинги хотини билан уч ойми-тўрт ой турди-ю, айниди, уйдан чиқиб кетди. Ҳозир устахонасида ётиб юради; ўзи айтмоқчи, «ҳам макони, ҳам кони шу — кундузи йигирманчи аср шедеврларини яратиш билан банд, кечаси — умри ғафлат билан». Бир қарасанг — қўлида тўрхалта, ғамхўр эр, ғамхўр отага айланиб, биринчи хотинининг олдига ошиқаётган бўлади, бир қарасанг — «тарки дунё айлаб», кечаю кундуз устахонасига қамалиб олади: соқоллари ўсган, кўзлари киртайган, дарвешнамо, сени кўриб: «Тугён, дўсти азиз, ҳамон ўша тугён!» дея хитоб қилади.

Маратнинг ҳар бир янги асари санъат оламида қарама-қарши фикрларга, шов-шувларга сабаб бўларди. Бироқ, кейинги уч-тўрт йилдан бери у гўё узлатда, ҳеч нарчасини кўргазмага қўймас, ўзининг айтишича, «Асрим тугёни» деган катта бир туркум устида ишламоқда эди. «Шуни битказсам, кейин кўрасан — «Марат Қурбонов! Марат Қурбонов!» Асосий иш орасида у баъзан майда-чуйда буюртмаларни ҳам бажариб турар, ҳақиқи олган қуни Ҳотами Той тўнини кияр, танишу нотаниш — барчани устахонаси тагидаги ертўлага — хосхонасига тўплаб, базми жамшид уюштирар, грузин дўсти совға қилган мугуз қадахни давра айлантириб, турли-туман қўлбола курсичаларда тизилишиб ўтирган меҳмону мухлисларини тонггача мусаллас билан сийлар эди. Тонггача ичилади, ертўлани тутунга кўмиб чекилади, тонггача япон магнитофонидан нодир куй-қўшиқлар янграб туради, тонггача ўзаро мадҳ-сано ўқилади, бақириб-чақириб баҳлашилади, гоҳо жанжаллашилади. Тонгда эса, «ерости мулкининг султони» бошини қаттиқ бир силқиб оладию дафъатан ҳушёр тортгандек, марҳаматига яқун ясайди: «Жаноблар, Марат ибн Қурбонни улуғ ишлар кутмоқ-

да! Янаги базмгача!» Сўнг ҳамма билан бир-бир ўпишиб хайрлашади-да, тутун босган, хаёлий шаҳарчага ўхшаш хосхонасида, «севимли инсонлари» — хайкалчалари орасида ёлғиз қолади. Яна — тугён, тугён!..

Тилак у билан тасодифан — Самарқанддан, илмий сессиядан қайтаётиб автобусда танишган эди. Аввалига, қорачадан келган, уккикўз, серҳаракат, серҳаяжон бу йигит ҳадеб тикилавериб уни безор қилди, кейин — танишишгач, нотабий қилиқлари биланми, осмонни — чексиз кинотдаги атмосфера қатламларидан иборат қопқа, юлдузни — ўзидан нур чиқарувчи жўнгина сайёра, юракни эса — қон ҳайдовчи оддий аъзо деб тушунадиган аниқ фан вақилига хийла эриш туюладиган баландпарвоз гап-сўзлари, аҳмоқона саволлари биланми, гашига тегди. У Тилакнинг чуқур ботган кўзларини чўзинчоқ энгагига, бўртиб чиққан ёноғини ҳуснбузар из қолдирган чўтирнамо юзига диққат билан тикиларкан, дам-бадам: «О-о, гениально! Рембрандт кўрсайди сизни!» деб хитоб қиларди. Ўзини хунук, кўримсиз дея ўқиниб юрадиган одамдан оламжаҳон малоҳат топиб, уни бирпасда жуда кўркем, ҳатто жозибалига чиқарди-қўйди. Хайрлашаётиб: «Албатта кўришайлик, келинг», дея қаттиқ тайинлади, адрес алмашди. Бир оқшом ўша тарафга йўли тушган Тилак шунчаки қизиқсиниб уникига кирди. Қирди, бир-икки соат суҳбатлашиб ўтирди-ю, дарвишсифат бу йигитни яхши кўриб қолди. Кейин, кўли бўшади дегунча, у ерга ошиқадиган, Маратнинг узундан-узок ваъзларини жимгина тинглаб, тилсиз, лекин жонлидек кўринадиган хайкалчаларни соатлаб томоша қилиб ўтирадиган бўлди. Хайкалчалар ижодкори Тилакнинг инсоний фазилатларини ҳам кашф этиб, уни «Менинг буюк индамасим» деб атай бошлади; «Сиз билан суҳбатлашишни яхши кўраман, дўсти азиз, одамни тинглай биласиз, бу — ноёб фазилат! Бизлар сиздан кўп нарса ўрганишимиз керак!» Тилак ўзининг камгап, тортинчок-

лигини биларди, аммо бунинг фазилат эканини Маратдан эшитди.

Энди ҳайкалтарош ошнаси ҳар замонда — кўпинча базм берадиган кунлари кўнгирок қилиб қолади: «Уша буюк нутқларини би-ир эшитиш ёрзумиз бор эди...» Тилакнинг «буюк нутқи» — «сеҳрли мугуз» кароматидан ҳамма бараварига донолик бошлаганда Маратнинг гапларига жимгина кулоқ тутиб ўтиришдангина иборат.

Тилак уйи олдига етиб, илинж билан деразаларига кўз тикди: йўқ, келмабди! Келмайди. «Маратнинг олди-га борсам бўларкан, — деб ўйлади. — Бундай пайтда одамга ягона юпанч — ўшанака гўшаю Маратдек дилкушо ҳамдард».

Қорни оч эди, холодильникдан тузукрок нарса тополмади. Айвончада турган кастрюлда қовурилган гўшт борлиги эсига тушиб, суюниб кетди. Наридан-бери қорин тўйдиргач, телевизор кўргиси ҳам келмай, дилгаш бўлиб, аввали оқшомданок тўшакка кирди.

Шу тариқа Тилакнинг сўккабаш кунлари бошланди. Тун бўйи тўшакда тўлганиб чиқади, тонгга яқин ухлаб қолади, кейин шоша-пиша туриб, оч-наҳор ишга жўнайди, кечқурун қайтиб, айвончадаги кастрюлга қараб чопади. Қовурдоқнинг ҳам таги кўриниб қол-япти...

Тилак ҳар кеча саҳарроқ уйғониб, айвонча деразасидан қарашни дилига тугиб ётар, аммо ҳар эрта ғафлатда қолар эди. У болаларини соғинган, дераза орқали бўлса-да, уларни ва албатта хотинини ҳам бир кўриб олмақчи эди. Ўзича тасаввур қиларди: сумкасини кифтига осиб олган Малика ҳар эрта шу ердан икки боласини етаклаб ўтади, бирини мактабга, бирини боғчага кузатаркан, сездирмайгина деразага ҳам қараб олади, ичида оҳ тортса, ўкинса ҳам керак, болалари-ку кулчаларини чўзиб, «Ана, уйимиз! Ана, уйимиз!» дея

чуғурлашиши турган гап. Одатдагидек, хизматдан кечроқ қайтадиган Тилак болаларини яна кўролмайдиганда қолади, келиб қоронғи деразаларга боқаркан, ўртаниб кетади.

У, айниқса, хордиқ кунларини азоб билан ўтказарди. Телевизор томоша қилиб зерикади, китоб ўқиб сиқилади. Иш столига яқин бориш-ку — армон, кўхна армони. Диванда чўзилиб ётаверади. Тик этса эшикка қарайди: зора қайнотасининг мардлиги кўзиб, кизини етаклаб келиб қолса! Қайнотасини билади, турмушнинг паст-баландидан хабардор, яхши одам, кизини унатишга урингани аниқ, лекин Малика кўнмаган, Малика! Тилакнинг бош уриб боришидан умидвор у, шуни кутяпти! Бориб бўпти! Тўғри, бир-икки марта чоғланди ҳам, аммо кейин ўзича мулоҳаза қилди: борса, ўша кунлар, иссиғида бориш лозим эди, энди эса, орадан шунча кун ўтгач — ноқулай, гуноҳи янада ошади, баттар бўлади.

Унда ўртага қимни вакил қилсин? Унинг номидан борадиган дилсўз дўсти борми? Нима деб ўтинадигандан? Кўнадимми у? Сирини элга ёймайдими? Қим у, ким?.. Шундай пайтда бирор кимса йўқлаб келса кошқи эди. Ҳатто, илгари кўнғирокни жиринглатавериб безор қиладиган кўшни болалар ҳам ниманидир сезгандек йўламай кўйишди..

Кун ўтган сайин Тилак ёлғизликка кўнника бошлади. Аммо шуни англаб етдики, у ёлғиз яшаёлмас экан, яшаса — хор бўлади, хароб бўлади. Энди уйга шарпадек кириб, шарпадек чиқар, ҳеч нимага нарво қилмас, ҳеч нимага қарамас эди. Фақат бир нарсани пайқаб қолди: у йўғида кимдир уйга кириб-чиқяпти. Қимлигини ўтган кунни, ишга жўнаш олдидан ошхонага ўтганида фаҳмлади. Сикилганиданми, кейинги кунларда кўпроқ чекиб, эрталаблари бўғзи ачишиб уйғонар, шунинг учун кетаётиб, чўнтагига бир-икки дона обаки конфет солиб олар эди. Қараса — холодильникнинг устида

турган мевадон куп-курук. Қизи! У дарсдан сўнг кўшимча машғулотга ҳам қолиб, уйга ёлғиз келар, шу сабабли Малика битта калитни унга бериб қўйган, бўйнига тумордек осиб юрар эди. Демак... Бирдан кўнгли ёришиб, ўзича кулимсираб қўйди Тилак. Ўша куни ишдан қайтишида гастрономга кириб, бирваракай уч кило, обаки харид қилди-да, уйга олиб келиб мевадонни тўлдириб қўйди: оёғини узмасин!

Кеча кечкурун келса — эшик очик! «Хаҳ шайтон, киришга кирибсану, эшикни кулфлаб кетишни унутибсан-да!» деди ичида қизини қойиб. Остонага қадам қўйгач эса, баттар ҳайрати ошди: пойгакдаги, ҳар пойига тахминан иккитадан оёқ сигадиган бесўнақай ботинкаларга кўзи тушди. «Қайнотам бунақасини киймасди-ку!» дея иккиланиб турганида ён эшик очилиб, пойабзалнинг эгаси ҳам кўриқди. Новча, хушбичим, жингалаксоч йигитча — жияни, Хуррам.

— Ҳа? — деди Тилак шошиб. — Эшикни қандай очдинг?..

— Муҳайёнғиз чиқиб кетаётган экан... — деди Хуррам хижолатомуз илжайиб. — Мен боя келиб эдим.

«Ҳмм», деганча илжайишга тиришди Тилак ҳам, сўнг бирдан қовоғи уюлди, ташвишга тушди. «Ҳозир сўрайди... Нима дейман?»

Хуррам индамади, яна илжайибгина қўйди.

У катта хонада телевизор томоша қилиб ўтирган экан. Тилак унинг ёнига — диванга чўқаркан, сўради:

— Бирор нарса еб олдингми?

— Қорним тўқ, — деб жавоб берди Хуррам, кейин одатича тараддудланди: — Сизники-чи?

— Очроқ эди, нима қиламиз?

— Бирор нарса пишириб берайми?

— Емон бўлмасди, — деди Тилак жиянига меҳри товланиб. Сўнг унинг кетидан ошхона томон юраркан, ажабланди: «Нега сўрамаяпти бу? Муҳайёдан ҳаммасини билиб олганмикан ё? Барибир, кўнглимга бориб

бир оғиз сўраши лозим эди. Жияним, жигарим, бунга айтмасам, кимга айтардим дардимни? Мабодо, сўраганида нима деб жавоб қилардим, нима деб?! Нимадан бошланган эди ўзи?..»

Тилак кўрсатма бериб турди, Хуррам ковордоқнинг қолганини қозонга босиб, кўз очиб юмгунча қулинг ўргилсин бир таом тайёрлади. Кеч бўлгани учун дўконга чиқиб юрмай, устини сал пўпанак босган гижда нонни бир зумгина газга тутдию тандирдан янги узилгандек қилиб дастурхонга қўйди. Тилак жиянининг ҳаракатларини ҳавас билан кузатаркан, унинг ҳафсаласига, фаросатию кордонлигига қойил қолди, ичида ўзини койиди: «Нега шунча кундан бери бирон марта қозон қайнатмадим? Қўлимдан келмасмиди шу ишлар? Маликага роса ўлигимни ташлаб олган эканман-да...»

Ўзига ўхшаган камгап, лекин ўта сипо, мўминтой бу жиянини Тилак яхши кўрарди. Хуррам ҳар ҳафта — ўн кунда хабар олиб турар, у келганда эр-хотин барабар-бирдай қувонишар эди. Ўз уйддек бўлиб қолган бу хонадонга у ҳар гал ҳам негадир алланечук тортиниб-қимтиниб қадам кўяр, эшикни очган Маликага шоша-пиша, гуноҳкорона оҳангда: «Акам билан гурунглашгани келдим», дер эди. Аммо келган заҳоти ўзини майда-чуйда рўзгор юмушларига урар ёки янгаси овқат тайёрлагунча жиянчаларини ҳовлида ўйнатиб юрар эди. Болаларнинг ҳам жони-дили, уни кўрса, иккаласи барабар қийқиришади: «Хуррам акам, Хуррам акам!» Хуррам дарров чўнтак кавлаб, уларга бир донадан сақич-конфет улашади. Уй эгаси эринган ишларни — хоҳ эшикнинг қулфини созлаш бўлсин, хоҳ дазмол тузатиш бўлсин, у шундай дид, шундай устакорлик билан бенуқсон бажарадики, унинг бошида турган Тилак беихтиёр тан бериб: «Кўнглимсан-да, жиян!» деб юборади. Кейин, чурқ этмай, гумгурс ўтириб бирпас телевизор томоша қилади-да, иши кўплигини айтиб,

жўнаб қолади. Узидек индамас акаси билан қилган «гурунги» шу.

Маликанинг айтишича, Хуррам отасиз ўксик ўсгани учун ана шундай жонсарак, оёқ-қўлли. Она ишда оиланинг тўнғичи сифатида укаларига ўзи қараб ўрганган. Тақдирнинг тақозоси билан Тилакнинг тоғаси тўрт болали хотинини қўйиб, бошқа оила қуриб кетган эди. Ўзига бардам, болаларига мунтазам бўлишиб туради-ку, лекин пул — пул, ота — ота!

Хуррам кечкида ўқийди, кундузи заводда ишлайди. У мана шу ерда, Тилакнинг уйида туриб ўқишга жойлашган. Биринчи йили конкурсдан ўтолмади. Иккинчи йили эса изидан отаси етиб келди. «Жиян, — деди у айвончада Тилакка илтижо билан термилиб, — биласан, тўнғичим, ўкимаса бўлмайди. Кетидан укаларини эргаштириши керак-да. Бир иложини қил, қанча қерак бўлса — бор!» Тилак тоғасининг соддалигидан кулиб қўйди, лекин индамади. Ичкарида имтиҳонга тайёрланиб ўтирган Хуррам бу гапни эшитиб қолган экан, кечқурун дабдурустдан уйга кетишга отланди. Ҳай-ҳайлаб зўрға олиб қолишди. «Бўлмаса, отамга айтинг, — деди у Тилакка даҳлизда, — менинг ўқишимга аралашмасинлар!» Эртаси куни отаси жўнаганда у тузукроқ хайрлашмади ҳам.

Шу-шу, Тилак бу — кўнгли ярим, аммо кўкси баланд болави яхши кўриб қолди.

Овқатдан сўнг тоғаваччалар одатдагидек «гурунг» қилиб бир муддат телевизор кўришди-да, ётиш ҳозирлигига тушишди.

«Тавба, нимага бу бир оғиз сўз сўрамайди-я?!» деди ичида Тилак, тоқати тоқ бўлиб. Негадир бирдан шу болага, уни худодек бенуксон деб биладиган мана шу йигитчага, ҳали бир кимсага сездирмаган дардларини айтиб, ҳасрат қилгиси келиб кетди. Гўё оламда унинг дардини тушунадиган, унинг дардига малҳам бўладиган ягона зот шу эди.

Бирок, Хуррам девор томонга ўгирилди-ю, пишиллаганча ухлади-қолди.

Тилак эрталаб уйғониб, боши устида ётган бир варақ қоғозга кўзи тушди.

«Ака, мен кетдим. Чойингиз — ошхонада. Бугун келолмасам керак, ишларим бор. Эртага хабар оларман».

«Эртага хабар олармиш!..—деди ўз-ўзидан аччиқланиб Тилак.—Ақалли кўнгил учун бир оғиз: «Нима бўлди?» деб сўрамади-я, хумпар!»

Эртага Маликанинг кетиб қолганига уч ҳафта бўлади — йигирма бир кун!..

Тилак ишдан кейин уйга қайтгиси келмай, бир нафас боши қотиб ўтирди-да, Маратнинг устахонасига кўнғирок қилди. Унинг овозини эшитган ҳайкалтарош оғайниси шодон ҳайқириб юборди:

— Э, бўталок, бормисан оламда? Ке, келавер. Нутқингни соғинганман!

Тилак, ҳамма ёғи лой-гил, ивирсиқ устахона ўртасида, баланд тўгарак столда қоя янглиғ кўққайган, устига чодир тортиб қўйилган ҳали чала ҳайкални айланиб ўтди-да, бурчакдаги, ертўлага олиб тушувчи зинапоя тепасида чўнқайди, унинг деворга суяб қўйилган тунукабанд эшигини бармоғи билан оҳиста чертди. Марат ўша заҳоти овоз берди:

— Марҳамат, марҳамат!— Кейин кимгадир уқтирди:— Ана, кўрдингизми, оғиз очгани ҳам эринади, дедим-ку! Икковингларни битта жойга ўтқазиб томоша қиладиган!— Тик зинадан авайлабгина тушаётган Тилакка қараб хитоб этди:— Физикларга саломлар!..

У яланг, чипор «телняшка» устидан чарм нимча кийиб олган, соқоллари ҳар доимгидек ўсиқ, пойгакдаги қоп-қора чойдишдан чойнакка обжўш қуймоқда эди Тўрда, «ерости мулки султони»нинг ўзи ёхуд унинг энг азиз меҳмонигина ўтирадиган айланма, кенг-мўл

хос креслода эса, ертўлани ўн тўрт кунлик ой мисол ёритиб, чакмоқ телпак кийган, ўзи ҳам чакмоқдек бир пари-пайкар ўтирарди.

Марат кўлларини ёнига арта-арта келиб Тилак билан кучоклашаркан, елкаси оша кизга уни «Тугён»имнинг қахрамонларидан!» дея, одати бўйича, нақ Ньютонга тенглаштириб таърифлади, сўнг унга ўгирилиб қизни таништирди:

— Ира, Иродахон! Дарвишкалардан! Рассом! Расмлари ҳам ўзидек гўзал!..

Қиз навозиш билан жойидан туриб, Тилакка кўл берди ва сезилар-сезилмас жилмайганча бош силкиб кўйди:

— Ирода.

Тилак пальтоси кўйнидан олган шишани ўртадаги пастак столчада қалашиб турган «биродарлари» сафига кўшди-да, бир вақтлар ўзи ҳам ўтириш шарафига муяссар бўлган хос креслога рўбарў кўлбола курсига чўкди, Маратга юзланиб ҳол-аҳвол сўраган бўлди.

— Ҳамон «Тугён», дўсти азиз, ҳамон ўша «Тугён»! — деди Марат тик турганча столга энгашиб шишалардан бирини кўлига оларкан. Сўнг, дастурхондаги бор неъматини — ярим буханка қора нон, тўрт-беш паррак пишлок, бўлакланган тахта шоколад ва сочилиб ётган қурутларга ишора қилди: — Қани, олға!

Биринчи қадах олдидан у одатдагидек узундан-узок алёр айтди.

Тилак кўлидаги чўзинчоқ қадахни столга кўйиб, афтини буриштирганча қурут шимаркан, рўпарасидаги нозанинга қарашдан, тўғрироғи, қараса — кўзи қамашидан кўрққандек, беихтиёр бу антиқа ертўлага разм солди.

Хосхона ҳамон ўша-ўша: деворларига турли-туман сурату ҳайкалчалар осиб ташланган, тўрдаги чимилдикқа монанд парда ярим очик, орқасида энли каравотнинг бош томони кўринади, юқорида китоб қалашти-

рилган мўъжазгина жавон, бериққда — радиолә усти-
да магнитофон... Ертўланинг шифтига тухумдан бў-
шаган бўртма картонлар ажиб бир дид билан қоқил-
ган бўлиб, санъат қошоналарини эсга соларди. Бирин-
чи марта келганида буни кўриб Тилак чинакамига
хайратга тушган, Маратнинг устакорлигига ичида таҳ-
син айтган эди.

Мезбон иккинчи қадаҳ сўзини қизга берди. Қиз
«Сиз учун, сиз учун», дея йигитларга тезгина бир-бир
қараб олди-да, қўлидагини маҳтал қилмай ичиб юбор-
ди. Бу — унинг шу ўтиришда Тилак эшитган ягона
гапи, ягона калимаси бўлди. У хосхонада сероб ҳайкал-
чалар билан баҳс бойлашгандек қимир этмай қотиб
ўтирар, Маратдан нигоҳ узмас, «А-ҳа», «И-ҳм», —
дебгина унинг гапларини маъқуллаган каби билинар-
билинимас бош ирғаб кўяр, ўқтин-ўқтин негадир Тилак-
нинг ортидаги деворга қараб, сўнг унга бир кўз ташлаб
олар эди.

Марат навбатдаги қадаҳни қўлига оларкан, Тилак-
ка юзланиб:

— Сенга сўз йўқ, бўталоғим, хафа бўлмайсан,
сенинг нутқинг менга маълум! — деди-да, унинг ўрнига
ҳам ўзи алёр айта кетди. Аммо бу — алёр эмас, «Туг-
ён»ию қўли бодга чалиниб, иши юришмаётганидан
шикоят, ҳасрат эди. У бир вақт Тилакнинг ҳар тарафга
аланглаб ўтирганини пайқаб, гапдан тўхтади, қўл-
ларини кўксига хижолатомуз ковуштириб ўтинди:—
Қаёққа қарасанг — ихтиёринг, фақат орқангга қарама,
илтимос!

Тилак орқасига қаради, қарадио ҳаммасига ту-
шунди: токчадаги тик, шиддатвор боқиб турган азамат
ҳайкалнинг бир қўли йўқ эди. Бу — унинг ҳайкали эди!
Марат уни дастлаб танишган кезлари ганчдан йўнган
бўлиб, бир нухасини ўзига совға қилган.

«Қўлим синибди...—деди Тилак борлиғи зирқи-
раб,—синган... Нимадан бошланган эди ўзи?..»

— Кеча «гений» кургур кайф килиб колди, ўтаётиб туртиб кетибди,—деди Марат ҳамон кафтларини кўксидан олмай.—Қайгурма, оғайни, эртагаёқ кўлингни соғайтириб кўямиз!

«Гений» дегани илк асарлари биланоқ тилга тушган ёш рассом эканини Тилак биларди. Бир галги базмда Марат уни даврадагиларга пича кўпиртириб мақтаганида, маст бўлиб қолган ёш истеъдод бунга чиппа-чин ишонибми, бошини деворга урганча: «Генийман-да, генийман, нима қилай?» дея «қисматидан зорланиб» роса ўқирган эди.

Марат Тилакни чалғитиб, кайфиятини кўтармоқчи бўлди, «Эшитинглар, менинг янги тугёним, менинг янги фиғоним!», дея узалган кўйи магнитофон тугмачасини босди. Ҳазин бир наво, унинг кетидан мунгли бир нидо таралди. Сўнг бу навою нидо ертўлага сиғмай, зиналардан ҳатлай-ҳатлай фарёд чекканча рўйи заминга талпинди... Кўшиқ баробари Марат ўйчан овозда жувонмарг кетган афғон хонандасининг фожиона қисматидан сўзлай бошлади. Лекин оч қоринга хийла ичиб қўйган Тилак ҳозир бундай хаёлий ҳам ҳавойидек туюладиган ажиб даврада эканидан фавқулодда шод эди, беармон эди; ўзини оппоқ булутлар оғушида тебранаётгандек ҳис этарди. Енида — кадрдон, дардкаш дўсти, рўпарасида — тангри ўзигами деб яратган бир фаришта, оҳанглар қанотида парвоз қилмоқда... Кўшиқ тугагач, айтилаётган ҳар бир сўзни ютиб юборгудек бўлиб сеҳрланиб ўтирган қизга, сўнг тинмай вайсаётган Маратнинг ўзига қаради, бирдан феъли бузилди.

Тайёру интизор бир кулоқ ёнингда экан, Тилакни чакириб нима қилардинг, нодон! Қара, манов санам бор вужуди билан сенга талпиниб ўтирибди, бор вужуди сеники! Вайсашни кўйиб, уни бағринга олсанг, тўйиб-тўйиб қучсанг, ўпсанг-чи! Дунё икки кунлик, галварс, ик-ки кунлик! Сену мен учун эса, бир кун итди, ўтди...

Марат бояги кўшиқни қайтадан кўйди. Қайтадан...
Сармаст Тилак беихтиёр кўзларини юмиб олди...
Оппок гуллаган олчазор... Гуллар қорга айланиб
ёғмоқда, қорлар гулга айланиб... Олчазор оралаб қо-
чиб бораётган қиз сенинг бахтинг; сенинг тақдиринг!
Сен уни энтикиб-энтикиб қувлайсан, у охудек хуркиб-
хуркиб қочади, етай-етай деганинда гуллар ичра кў-
ринмай, гулларга айланиб кетади, кейин қаердандир
яна қикирлаб кулгани эшитилади, кулгисидан дув этиб
оппоқ қор, йўқ-йўқ, оппоқ гуллар тўкилади, оппоқ гул-
лар — дувв... Уми деб гулларни кучоклайсан, гулларми
деб уни... Бир куни у жонингга тегади, ундан безасан,
унга бақирасан, уни урасан!.. Шунда у шартта бўйнинг-
га осилиб олса, шунда сен шартта унинг қаршисига
тиз чўкиб этагини, кўлларини тавоф қилсанг, тавоф
қилсангу йиглаб юборсанг, у ҳам сенга кўшилиб йиғ-
ласа, йиғласа-ю, нимага йиглаётганини билмаса —
у ҳам, сен ҳам...

— Эй, хайрлашмайсанми, маликамиз бизни тарк
этяпти!..

— Малика?!—Тилак чўчиб кўзини очди-ю, рўпара-
сида сумкачасини елкасига ташлаб, хиёл жилмайганча
унга кўл чўзиб турган Малика... йўқ, бояги паривашни
кўрди. Ирғиб жойидан турди...

Қиз кетгач, ертўла яна... ертўлага айланиб қолди.

Марат уни кузатиб қайтганида Тилак пальтосини
кийиб, бўйнига шарфини ўрамоқда эди.

—Шу қиз сени яхши кўради, жўра,—деди у хаяжон
билан.—Уйлан шунга!

—Уйланардиму, барибир ажрашишга тўғри келади-
да, оғайни!—деди Марат хўрсиниб.—Билсанг, менинг
биринчи ва сўнги муҳаббатим — ўша, биринчи хоти-
ним...

Тилак ўзи ҳам қутмаганда алам билан пичирлади:

— Мен эса ажрашяпман...

— Ие, ростданми? Табриклаймиз!— дея ҳазилга

олди Марат.— Бўлмаса, нега жўнаяпсан? Қола қол шу ерда, бўйдоқлик гаштини бирга сурамиз!

— Йўқ, бормасам бўлмайди.

— Унақада боя анов жонон билан кетсанг бўларкан. Кузатиб кўярдинг, балки опкетармидинг...

Унинг гапи оғзида қолди, қаттиқ зарбдан гандирақлаб кетди.

— Мараз!..

Марат: «Эй, эсинг жойидами, бу нима қилганинг?» деганча иягини чангайлаб қолди. Тилак тик зинадан бир хатлаб, ўзини оппоқ чаманда кўрди: ташқарида гупиллатиб қор урарди. У пальтоси ёкаларини кўтариб, жадал юрганча катта кўчага етганда «қорбобо»га айланиб улгурган эди. Йўлнинг ўртасига чиқиб, икки тарафидан ўтаётган машиналарга барабар қўл силкий бошлади.

Унинг шашти баланд, ҳозирок бериб уйдаги ҳайкални деразадан улоқтирмоқчи!

...Уйга келгунча ўзини анча босиб олган Тилак эшигига калит солмоққа чоғланган эдики, эшик ўз-ўзидан очилиб кетди. «Ҳаҳ, касофат, очиқ қолдирибди-да!»

У очликдан кўнгли озиб бораётганини сезди, кийини ҳам ечмай ошхонага қараб юрди.

Ошхонани кимдир супуриб-сидириб, ҳамма ёғини саранжомлаган эди. Ойнадек ялтираб турган столдаги алланиманинг устига озода қилиб сочиқча ҳам ташлаб кўйилган. Ақли шовшган Тилак сочиқни аста кўтарди. Тўрт дона печенье, икки дона обаки, бир бурда қотган нон.— кечаги, чойнак-пиёла. Ҳаммаси боғчадагидек бир тартибда жойлаштирилган Чойнакка қўл тегизган эди, бармоқлари куяй деди. Саросимада орқасига қайтиб, хоналарга бир-бир бош суқа бошлади: «Хурраммикан? Бугун келмайман, деган эди-ку?!»

Ўзининг бўлмасида чирок кўринди. Эшикни очдию остонада котиб қолди: ўрнида муштдеккина бўлиб қизчаси ухлаб ётарди...

Тилак шу алфоз қанча турганини билмайди. Бир маҳал аста бориб каравотнинг бошига тиз чўкди, кифтига секингина туртиб қизчасини уйғотмоқчи бўлди. Қизчаси бир ингранди-да, у ёнига ўгирилиб олди.

...Эртага чошгоҳ пайти эшик кўнғироғи жиринглайди. Тилак чиқиб, остонада хижолатомуз илжайиб турган Хуррамни кўради. Ёнида ўғилчаси Равшан, у кимнингдир кўлидан ушлаб бу ёққа тортқиламоқда. «Ака-а...» дея айбдор каби бошини эгиб олади Хуррам. У ортиқ гап айтмайди, айтолмади, фақат: «Ака-а...» У камгап, Тилакнинг ўзидек камгап, Тилакнинг ўзидек мағрур, бош эгишни билмайди — жияни-да! Аммо у бугун деярли бир соатнинг ичида, мана, иккинчи кишига бош эгиши, иккинчи кишига ялиниши...

Тилак, ҳар қанча уринмасин, хотини билан бўлган можаро нимадан чиққанини эслолмагани каби, ҳозирча буларни ҳам билмайди — у ҳозир қизчасини уйғотолмай овора... /

Қизчасини уйғотиб, нимани сўрайди?

Қизчаси уйғониб, дадасига нима дейди?

Буни ҳозирча биз ҳам билмаймиз.

БАҲОР

Биринчи ҳикоя

...Баҳор ҳам бахт каби ахир, ягона.

Абдулла Орипов

Оқшомга яқин палла эди. Жаббор Имомов айвон тўридаги ҳайҳотдек хонасида — ўқийган журналини хонтахта устига ташлаб — каравотда танҳо хаёл суриб ётарди, дераза бехос шарақлаганча ўз-ўзидан очилиб кетди. У чўчиб тушиб, оёғини каравотдан осилтирган кўйи анқайиб деразага бокди: ўнг қаноти яна секингина беркилди. Имомов буни тиниб-тинчимас укаларининг навбатдаги шумлигига йўйиб, танбех бериш учун туриб деразага яқинлашди. Шу маҳал боғ этагида тағин нимадир тарақлади. Укалари эсидан чиқиб, Имомов ўша ёққа тикилди. Яланғоч шоҳлар орасидан кўшиникига чиқиладиган миттигина дарчанинг очик эканини кўрди. «Ўша ёқдан, — деб ўйлади. — Анов телба-шоғаймас ўғли яна жанжал кўтариб, ўчини эшик-деразадан олаётган бўлса керак». Дарча орқали пастак сомонхонанинг омонат эшиги ва супа четига тўнтарилган жом кўзга чалинарди. Дарчани кимдир эрмакка оҳистагина тебратаётганга ўхшади. Шу пайт қаёқдандир оқиб келган майин ел дераза рафига қўлларини тираб турган Имомовнинг юзларини сийпаб ўтди, хонаки кўйлагининг ёқасидан кириб худди товонларигача етди-ю, бутун вужудини яйратиб юборди. Боғ бирдан шовиллаб чайқала бошлади. Осмон гардишларида ажиб рангин шуъалалар кўрингандек, борлиқ ёниқ нурга, оромбахш сурурга тўлиб кетаётгандек бўлди. Ана, аллақайёқдан шодумон сас-овозлар эшитилмоқда; у ерда катта бир тантана, бир хуррамлик ҳукм сураёттир — Имомовга шундай туюлди. Юраги ширин бир дарддан тепкилаб кетди. У ёш эди...

Имомов орқасига ўғирилди-ю, бирдан ҳаммасига тушунди. Эшик қия очик экан... У эшик ёнбошидаги козиқдан пиджагини олиб, йўл-йўлакай кифтига илганча дарвоза томон югурди.

Уйлари район марказининг энг чеккасида; орқа тарафи ёзда сапча-папча, бодринг-помидор экиладиган полиз, ана, қоровулнинг чайласи ҳозир ҳам шўппайиб турибди; полиздан нарёғи тўлқин-тўлқин бўлиб кетган адирлар... Имомов пайкал четидаги ариқ бўйлаб адирга қараб чопди. Боя садоси эшитилган шодиёна гўё ўша ерда бўлаётган эди.

Мана у, адирнинг тепасида ҳайкалдек турибди. Ўша, тантана бўлиб, шодумон сас-овозлар келган тарафдан эсаётган шабада сочларини тўзғитиб юборган, пиджаги барларини орқага тортқилайди — у сеҳрланган каби кимир этмайди. Анчадан буён. Беадад қувонч, талай йиллар унутилган бир ҳис — хотиралар соғинчи кўксини тўлдирган. Яшиллик олами қаршисида лол, нигоҳлари тинган. Қўзларини юмиб кулоқ солади. Ана, нам тупроқни ёриб бойчечак чикмоқда; юз очиши мунча қийин, мунча қийин — ниҳоят кўринди. Яша, бойчечак! Ана, қоқи! Сизларга қанчалик интиқ эдим, қоқижонлар! Ипор! Ҳидингга қачон тўяман!..

У ёш эди. У ҳозир болалигига рўбарў келиб қолган эди. Бундан кўп йиллар бурун худди шу кезларда жўралари билан адирма-адир бойчечак кидириб юрарди: «Бойчечагим бойланди, қозон тўла айронди...» Бундан кўп йиллар бурун ҳув анови адирга зира тергани боришарди. Ҳаммаси эсида. Лекин у мана неча йилдирки, бу ерларда ўшандек саргашта кезмаган, неча йиллардан буён қоқи термайди, зира кидирмайди, неча йиллардан буён бойчечакни кўрмаган, неча йиллардан буён... Саккизинчи синфга ўтганида отаси қўшни районга ишга олинди — кўчиб кетишди. У ерда бундай адирлар йўқ, ҳамма ёғи теп-текис пахтазор эди. Ўша ёқдан шаҳарга жўнади. Ўқиди. Битириб бу ерга келди. Келиб

биринчи йил ишлаши... У ҳозир адирма-адир чопиб зира ҳам терган, қоқи ҳам татиган, бойчечак ҳам топгандек шод, беармон эди. Дафъатан ўзи неча йил ўқиган катта шаҳар, унда қолган жонажон дўстлари ёдига тушдию бир хил бўлиб кетди. Бу унинг дарди...

Имомов адирдан энди-да, яна пайкал четидаги ариқ ёқалаб изига қайтди. Ҳозир уйга киргиси йўқ эди — деворлари нураган пасткам боғ кўчадан юриб катта йўлга ошиқди. Шўрсойга етмай, дўнг бошидаги олди ойнабанд магазинда одам гавжум кўриниб, беихтиёр ўша ёққа бурилди. Дўнг юзини қоплаган қизғиш това устида чакмончан ёнбошлаб гурунглашаётган икки қарияга салом бериб магазинга қадам қўйди.

Бу ерда ҳақиқатан ҳам ўн чоғликча одам бор эди: қоровул чол, география муаллими Панжиев, Норкул мерган, ўзи ёш, лекин ҳеч қаерда ишламай, эртадан окшомгача шу ерда келган-кетганга гап сотиб ўтирадиган Ашур девона ва тагин аллақимлар. Савдо қилишаётгани йўқ: сотувчи Йўлдош ака қўлида ўлчов чўпини айлантирганча пештахтага ўмган ташлаган — «харидорлари»нинг гурунгини тингламоқда.

— Э, келсинлар, Имомов!—деди ўз уйидек эмин-эркин талтайиб йўл-йўл пижамада ўтирган география муаллими. У чойдан бўшаган яшик устидаги қоғозга ўроғлик тўрт дона совунни қўлига олиб, унга жой бўшатди.— Ўтиринг қани мундай. Қамнаморо-окми?

«Бугун мактабда кўрган эди-ку?» Имомов ичда ёғиниб, у айтган жойга ўтирмай, эшик оғзидаги пахта тойига суянди.

Мағзи данагига келишмайдиган одатий гурунг давом этди.

— Ҳамсоя, бизди инак бу йил қисир қолди-да, савил.

— Ем-ҳашагининг мазаси йўқдир-да?

— Шундан, шундан, қуриб кетсин. Озроқ ёрдам қилмайсизми, Эсануф?

— Мен сизга ем-хашак заводи бўлдимми?! Қўлимда бўлсаки...

— Кечаги бозор мол тоза қиммат бўптими?

— Э, э, шундай бўптими? Билмай қопмиз-да, савил...

— Нима-а, тузукроқ ун келмаяпти-я?..

— Ҳўв магазинчи, бу ёқ қаранг. Анови гирбишинингиз неча сўмдан? Ҳа, бизбоп экан. Бир-икки метр тортинг. Пулини ёзиб кўярсиз...

Имомов бундай рўзгузарончилик ёлғиз девонанинг иши эканини, унгагина ярашишини ўйлади. Мана, ҳозир кўчанинг нариги бетига машина келиб тўхтади. Ҳозир. Ашур девона шуни кутиб ўтирибди. Келганларга кўшилиб оз-моз отади, парварда билан газак қилади. Сўнг беш йил бурун ҳаром ўлган жуванасини эслаб кўз ёшига тушади. Бошқалар: «Э, бўлди қилинг, Ашурбой. Ўзингизни тегик тутинг, минг бўқирганингиз билан энди қайтиб келмайди. Бандалик-да, умри калта экан», дея унга «тасалли» беришади. Бу гаплардан руҳланган девона баттар авжи гишингга чиқади. Ўтирганлар ана шу ҳангама билан кунни кеч қилишади...

Имомов секин туриб эшикка йўналди.

— Э-ҳа, Жабборбой, бўлмадими? А, ўтиринг мундай, тўртта гурунг қилайлик,— деди сезиб қолган жар-жоқфеъл география муаллими. Сўнгра суҳбатдошларига юзланиб, унинг кетидан сайраб қолди:— Бизди гурунг ёқмади Имомовга. Бу ерда ўзи сиқилиб юрибди бола. Шаҳарга ўрганган-да, шаҳармижозроқ сал. А, энди бу ер бир қишлоқ жой бўлса. Бир куни денг...

Имомов дўнг бошида чўнқайиб, дарахтларга кўмилган район маркази тарафга назар солди. Ҳозир кўнгли тусаётган нарсани ўша ердан топадиганга, боя садолари эшитилган шодиёна ўша ерда бўлаётганга ўхшаб туюлди. Сирғала-сирғала товадан эниб, шошқин бир кайфиятда йўлга тушди. Шўрсойга етганда бир неча лаҳза тўхтади. Кўприк панжарасидан пастга ти-

килди. Шўрсой — шўх сой. Сув харсангларни кўмганча лойқаланиб оқаётир — лойқа сой. Бундан кўп йиллар олдин ҳам шундай эди, ҳозир ҳам шундай. Ўшанда чўмилиб чиққач, баданлари баайни каҳрабога ўхшаб қоларди. Кейин, баданлари баайни каҳрабо, анови қари ёнғоқ тагидаги уйдек харсанг устида кўчмак ўйнашарди. Кўчмак. Ҳозир ҳам чуқурчалари бор. Тўғри, кўмилиб қолган, лекин ўрни турибди. Энди ҳеч ким ўйнамайди. Ҳозирги болалар тўп тепишга ишқибоз — футбол ўйнашади... Мактабда кечки сменада ўқиган чоғлари «Ажинаси бор!» деб қоронғида бу ердан ўтишга кўркишар, бутун синф биргаликда қайтар эди. Яхши бўларди...

Имомов сиқилганида баъзан окшомлари район марказидаги кинотеатрга жўнайди. Кинога кириш учун эмас. Шунчаки. У ерда собиқ синфдошлари, тенгқурлари тўпланиб туришади. Кўпчилиги шофёр. Улар ҳам бу ерга кино кўргани қелмайдилар. Шунчаки. Бориб тўпларига кўшилганида оғайнилари Имомовга унчалик аҳамият беришмайди: уларга шарпадек аралашиб, шарпадек ғойиб бўлади-да. Лекин бир-икки кун кўринмаса, суриштириб қолишади, ташвишланишади. Хатто бир гал тиши оғриб, ишга ҳам чиқолмай вой-войлаб ётганида Рўзибой дегани машинасини биб-библатиб уйларига келган эди. Шундан кейин Имомов ошналарига қаттиқроқ боғланди, кинотеатр олдидаги йиғинларга тез-тез қатнаша бошлади.

Улфатлар тўпланишгач... ўша кун и албатта қайсидир бирови ўғил кўрган ёки лотереяга нимадир ютган, кимдир машинасига янги қисм топган ёки кимнингдир сиғири туққан бўлади. Ёки... кўпинча ҳеч қайсиси фарзанд кўрмаган, лотереяга ҳеч нарса ютмаган, ҳеч бири машинасига янги қисм топмаган, аксинча — ўша кун и гараж мудир и билан жикқамуштга борган ёки автоинспекторнинг қўлига тушган бўлади. Лекин ҳар қайси ҳолда ҳам барибир улфатлар йиғилишгач, кўча-

нинг нариги бетига ресторанга ўтадилар. Кириб боққа қараган столдан жой оладилар. Жўрабоши Пўлат: «Хў, Хол ака!» дея маънодор қилиб, пештахта ортида суратдек қотиб турадиган оқ халатли буфетчини чақиради. Холназар ака: «Хўвв. Хўп-хўп, ҳозир-да», деб бир лаган тандиркабоб ва ёрлиғига гунафша ранг тамга босилган шишани келтириб ўртага қўяди. Гала-говур қилиб ичиш, ейиш бошланади. Имомовдан бошқа ҳамма гапиради, бугун кўрган-эшитганини ўртоқлашади. Имомов ҳам ейди, ичади, аммо чурк этиб оғиз очмайди. Бунга кўникишган. У кўпинча ярим соат ҳам ўтирмай ўрнидан қўзғалади. Сўроқларга жавобан: «Кетиш керак. Кетдим», дейди одатича юзини тириштириб. Хамтовоқлар бир-бирларига маъноли қараб қўйишади, лекин уни ортиқ қистаб ўтиришмайди: бефойдалигини билишади.

Аслида Имомов улфатнилик охиригача худди шу йўсинда давом этишини сезиб, зерикканидан жўнайди. Мана, у эшикдан чиқиши ҳамано жўрабоши Пўлат яна: «Хў, Хол ака!» деб чақиради, яна: «Хўвв. Хўп-хўп, ҳозир»... Кейин эса, жигари касалланиб, анчадан бери ичмай қўйган Пардача ҳаммасини машинага ўтказиб, уйма-уй ташлаб чиқади. Вассалом. Шуни билган Имомов кўпинча эртароқ кетиб қолади. Баъзан улфатчилик поёнига етгунга қадар ўтирганида ҳам, қанчалик қисташмасин, машинага чиқмайди — уйлари хийла узок эканига қарамай, ёлғиз, хаёл суриб пиёда қайғади.

...Имомов улфатларини ҳар галгидек кинотеатр олдидан тополмади. Улар одатда гулзорни ўраган панжарага суянганча мусичадек тизилиб туришар ёки ариқ бўйида чўнқайиб писта чакиб ўтиришар эди.

У ресторанга кирганида аллақачон жамоат жам, боққа қараган дераза тағидаги столда бўш ўрин қолмаган эди. «Бугун эртароқ бошлашибди, тинчлик-микан?» деб ўйлади уларга яқинлашаркан.

Имомовни кўриб даврадагилар гурра ўришларидан туришди. Келиб кўл сиқишган ким, кифтидан қучган ким, курси тўғрилаган ким... Имомов бу гайриодатий мулозамат, меҳрибончиликлар жўрабоши Пўлат Холназар акани кўпроқ чакириб кўйгани — улфатлар шунчаки бир оз кизишиб қолишгани туфайли эканини ўйламай гангиб, шошиб қолди. Ичида: «Тинчликми, тинчликми?» деб ошналарига бир-бир тикиларкан, меҳри товланиб, улар кўзига хуш кўриниб кетди.

Тинчлик экан. Улфатлари икки стаканини тўлдириб «ол-ол» қилганча ичиришди-ю, сўнг одатдагидек унга эътибор бермай кўйишди. Бирини кўйиб, бирини олганча бугунги янгиликлардан гапириб, хангамаларига шўнгишди.

Бугун Рўзибойнинг рессори синиб қолибди. Энди қаердан топади? («Аввал синганида қаердан топган эди?») Янгигина экан-а, аттанг. Қошки, кўлдан бўлсаям тепилса бу матоҳ. Душанбедаги магазинларда шундоқ очик сотувдамиш-а! Утган ой хўжайинини курортга кузатиш учун борганида Эргани кўрган экан. Нега бизнинг магазинда унақамас? Негаки, гараж мудирини ўрин шипирма магазинчи билан тил бириктириб, энг учиди бегона шофёрларга пуллайди. Одамларда инсоф қолмади, инсоф. («Кўринишдан тўзук одамга ўхшайди-ку?») Шипирма бултур шунинг устидан дабдабали тўй қилди-да, бўлмаса шунча доддастгоҳ қаёқдан келади? Нима десаларинг денглар, лекин тўйи зўр ўтган. Деновдан олиб келган ўйинчи қизи қойилмақом эди. Пул қистириб турганиндан кейин қойилмақом бўлади-да. Ким энг кўп қистирган эди ўшанда, Норбой чойхоначиси? Иззат сартарош, дегин! («Санаб ўтиришган экан, чамаси».) Аммо-лекин ўйинчиси қойил эди. Белини қимирлатишлари!.. Совхознинг бухгалтерини Салом Тошқул яна Ленинградга бориб келганмиш. Нечта гилам олиб келти? («Онам гиламни ўшандан олмоқчи. Айтишича, жуда қимматга

берармиш».) Йўқ, бу гал мотоциклга борган экан, «Урал» мотоциклига. Нима, кўлга тушибдими? Афандимисан, Салом Тошкул енгини ушлатарканми? У ҳар қанақасига чап берадиган тулки-ку! Ишдан қандай жавоб оларкан-а? Тағин неча кунга, денг. Бу ёғи Ленинград, бу ёғи Риға, Боку, Тбилиси... Директорга ҳам оз-моз қистириб турса керак-да. А, Икром, яна сен биласан, Саидов қариндошинг?.. Бе-е, кўйсаларинг-чи, директор шунинг садақасига зор эканми? У доим қон босимини баҳона қилиб жавоб олади. («Ҳақиқатан ҳам тулки экан».) Ҳаммасиям майли-я, Қурбон правасини олдириб кўйгани чаток бўпти. Тағин денг, Норқул миласага. Кошки, у одамга ўхшаса, бориб турган баттол-а! Раҳмон милиса бўлгандаям бир нави эди, Пўлат олиб берарди — қариндоши, аммасининг келинига уруғ бўлади. Қариндош эмиш, бўзининг учидек гап, дегин! Барибир эмасми? Баттол билан қалинроқ одам борми? Пардача қайси куни чойхонада бирга ўтирган экан, сўраб кўрса-чи? Э, бўлмайди, уни кўндириш қийин...

Имомов кўпинча бундай гурунгларни эшитаркан шаҳарни, ундаги дўстларини эслаб кетади. Шаҳарда ҳам шундай тўпланиб туришарди. Аммо йиғилишларига муҳим бир гап ёки янгилик сабаб бўларди. Иннайкейин, суҳбат мавзуи бу ердагига ўхшамас — улар одатда кинофильмлар, актёрлар, музыка, китоб, қадимги дунё маданияти, хуллас, санъат борасида баҳслашишар, тортишишар, баъзан ҳатто жанжаллашиб ҳам кетишарди. Лекин фақат санъатнинг устидан, санъат учун! Албатта, у давра билан бу давранинг фарқи бор, бу ўз-ўзидан тушунарли. У ердаги кўпчилик студент ёки санъатга бевосита алоқадор эди. Ораларида билимдонгина қизлар ҳам бўларди. Ҳар қалай, ҳозиргидек ичишиб ўтирганда Имомов ўша даврани кўмсаб қолади.

Ногаҳон нимадир шарақлаб кетдию Имомовнинг хаёли бўлинди. Дераза! Дераза очилиб кетибди! Ресто-

ранга гуриллаб шамол кирди, илик, ёқимтой шабада. У боғдан дарахтларнинг ҳаяжонли шовиллашини олиб келарди. Бояги ланжлик, қарахтлик тарқаб, Имомовнинг юраги баёнсиз бир севинчга тўлди. У ўзини деразага тутиб, шабада ва боғнинг ҳаяжонли шовиллашидан ҳузур қила бошлади. Бу Тўра қўполнинг гашига тегди шекилли, орқасига узалиб деразани беркитиб қўйди. Имомов секин бориб уни очиб юборди. Яна шабада, яна шовиллаш...

— Ҳа, Жаббор, бош оғрияптими?— деб сўради Тўра қўпол.

— Баҳор...— деди Имомов жойига ўтираркан, майин кулимсираб.

— Баҳор?! Қанақа баҳор?— Тўра қўпол ростакамига ажабланарди.— Э, қўйсанг-чи! Шамоллаб қолади одам, қизиб ўтирибди ҳозир. Шу ўзимиз билган баҳорда. Тур, Парда, ёп-э, ака!

Имомов ўрнидан туриб кетганини сезмай қолди; артистона бир ҳаракат билан қўлларини ёзганча паст, лекин барчага эшитарли қилиб ғайриодатий таъсирчан оҳангда пичирлади:

— Баҳор! Баҳор келди ахир, одамлар, баҳор!..

— Ким? Ким келти?— деди қўпроқ ичиб қўйган Собир гилдирак чўчиб бошини кўтараркан. У ким келганини билмоқчидек атрофга алаңлаб ҳам қўйди.

— Аҳмоқ! Ҳамманг аҳмоқсанлар!— Имомов бу гапни боягидек сокинлик билан айтди, аммо овозида ҳамроҳларидан ажралиб, бепоён саҳрода ёлғиз, ночор қолган одамдагина бўладиган бир ўкинч, алам бор эди.

Улфатлар бир зум бир-бирларига бокқанча серрайиб қолишди. Ҳеч ким «Нега?» деб сўрамади, ҳеч кимнинг жаҳли ҳам чиқмади. Улар энди кўраётган каби Имомовга ҳайрат билан тикилишарди. «Шунақамиз шекилли,— деб ўйларди эслироқлари.— Ҳар ҳолда, бу бир гапни билади-ёв. Уқиган».

Тўра кўпол жигари касалланиб, анчадан бери ичмай кўйган Пардачани тирсаги билан секингина туртди:

— Мошинанг кўчада-я? Тур, акаси бўйидан...

— Бу ердан кетиш керак! Кетаман!— Имомов энди чинакам сархуш одамдек гапирди. Лекин буни фақат кайфдан деб ўйлаш нотўғри бўларди.

Улфатлар чурқ этишга журъат қилолмай қотиб қолишган эди. Таранг жимликни Тўра кўпол бузди:

— Тур, оғам, тур. Қайфи ошиб қопти. Тезроқ уйига обориб ташламасанг...

— Ке-та-ман!..

Кетади? Қаёққа? Қимларнинг олдига? Баҳорни қидирибми? Қаерда у?..

1976

БАҲОРНИ ҚУВИБ

Иккинчи ҳикоя

Шундай қилиб, Жаббор Имомов район марказидаги шофёр улфатларидан юз ўғирди. Ҳаммасини барабар аҳмоққа чиқариб, «Ке-та-ман!»— дея баралла жар солганча тантанавор тарзда ресторани тарк этди. Пардача «Қайфи ошди», деган гумонда уни уйига машинада элтиб қўймоқчи бўлган эди, Имомов кескин кўл силтаб, руссага чўмганча моҳитоб тун кўйнида яёв йўлга тушди.

«Кетаман», деганда у қаерни назарда тутган эди: Тошкентними ёки... уйиними?

Ҳар қалай, эртаси чошгоҳ пайти Имомовни бекатда портфель кўтариб турган ҳолда учратдилар. Автобус аллақачон жўнаб қолган эди, станциядан ёғоч ортиб келишга бораётган Ҳайдар уни машинасида бирга олиб кетди...

Жаббор Имомов камгап-гунгалак йигит эди. Табиатан шундай. Лекин унинг кўп такрорлайдиган, бировдан ранжиган, нимадандир шикаста чоғлари айниқса қатъий аҳдга айланадиган бир калимаси бор: «ке-таман». Бу сўз доимо кўнглида бир чўкиб, бир қалкиб туради. Уйда отаси билан андак гапи қочса ҳам — «кетаман», мактабда илмий мудирдан сал танбех эшитса ҳам — «кетаман», кўчада тенг-тўш оғайнилари бурнидан ошириброк ҳазиллашишса ҳам — «кетаман». Ҳафтада нозик, кўнглидан бўлганидан бошқаларни ҳам шундай фаҳмлаб, бу гапни у кўпинча дилида айтади. Ҳеч ким ундан: «Қаёққа кетасан? Нега?» деб сўрамайди. Билишади. Кўникиб қолишган.

Дарвоқе, камгап-гунгалак Жаббор Имомов ҳар куни (яқшанба ва байрамлар ҳисобга кирмайди: буларда у мук тушиб журнал ўқийди ёки магнитофонидан, назарида, бошқалар унчалик кадрламайдиган («Ҳаммаси енгил-елпи ялла-хонишларга берилиб кетган») кўшиқларни эшитиб ётади), бир неча соат бетўхтов жағуришга мажбур — тарихдан дарс беради. Ҳафтада ўттиз икки соат дарси бор. Бунинг учун ҳар ой бир юз саксон беш сўм маош олади. Шундан нари-бери ўртача бир юз эллик олти сўми кўлига тегади. Кўлига текканига у район марказидаги магазиндан ўзига янги фасонли кийим-кечак, турли-туман журналу пластинка харид қилади, укаларига кино пули улашади, Тошкентга борганида дўстлари билан яйрашга харждаш ниятида бир қисмини саклаб ҳам кўяди, қолганини онаси беради. Онаси буларни йиғиб, унинг тўйига Салом Тошқулдан катта, чиройли бир гилам олмоқчи. Имомов тумшайиб: «Э, нима керак?» деса, онаси орзуманд илжайиб: «Эртага уйлангин, шундай керак бўлсинки!» дейди. Имомовнинг эса ҳали-вери уйлангиси йўқ, тўғрироғи, бу ердан уйланмоқчи эмас. Аммасининг қизи унга ёқмайди. Ушанинг устидан отаси билан неча дафъа ғирипишга ҳам борган. Отаси бун-

дай пайтда: «У ёкмаса, бу ёкмаса, ким ёқар экан бу кишига?!» — деб зарда-писанда қилса, Имомов шартта туриб хонасига кириб кетади. Бир нафасдан сўн у ердан Ботир Зокировнинг кўшиқлари эшитилади. Имомов каравотига чалқанча чўзилиб уни тингларкан, Тошкентни, дўстларини, мана, энди хотирага айланиб қолган тотли дамларини эслайди, кўмсайди. Отасининг писандасини ўйлаганида эса бир қиз ёдига тушади. Уни бор-йўғи уч-тўрт мартагина кўрган эди. Биринчи гал ётоқхонада — кимнингдир туғилган кунини нишонлаганларида; яна — нима муносабатдадир тўпланишиб Гагарин боғида мороженоехўрлик уюштирганларида; кейин — Маҳмуднинг уйида. Охирги сафар эса — дипломини «ювиб», дўстларига кичик бир зиёфат қилиб берганида. Уша кеча бутун тафсилоти билан Жабборнинг хотирида қолган. Ўзиям субҳидамдаги тушдек ширин ўтган эди-да. Кимдир, Эркин бўлса керак, ҳатто магнитофонга ҳам ёзиб олган экан — лентаси ҳозир Жабборда турибди... Шаҳноз пластинка ё магнитофон қўйилдими, бас, даврада дуч келганнинг қўлидан тортиб рақсга тушиб кетаверарди — жуда шўх, очиқтабиат қиз эди. (Еки оғир-вазмин Жабборга шундай туюлармиди?) У билан ўйинга тушган Жаббор бутун танаси ловиллаб, ҳаяжон ва эпсизликдан уч-тўрт қарра оёғини босиб олганди. Ўтириш охирлаб, ҳамма кетишга чоғланганда Шаҳноз нимқоронғи даҳлизда ўнинг юзини қафтлари орасига олиб: «Сиз яхши одамсиз, Жаббор ака, лекин жудаям тортинчоксиз-да», — деган эди. Қизнинг бу қилиғини енгилтакликка йўйиш хато, бу — азбаройи икки қадахгина камқувват вино таъсиридаги самимият эканини пайқаган Жабборнинг ўшандаги бахтиёрлиги!.. Ана шу бахтиёрлик билан нимагадир умидвор бўлиб, Шаҳнозни эргаштириб юрадиган Маҳмуднинг хотини — Раънодан у ҳақда «ким, қанақа?» деб сўрашга тортиниб, ўзи «ҳаракат қилиши» лозимлиги эса хаёлига ҳам келмабди. Ҳа, хаёлига ҳам! Уни кейин бошқа учрат-

мади. Орада ўқиши битиб, бу ёкка жўнади. Энди эса хатларининг охирида салом айтиш маъносида сездирмай дўстларидан сўраса, улар жавобларида негадир у ҳақда оғиз очишмайди. Ўша зиёфат кечаси бошдан-оёқ Ботир Зокировнинг кўшиқларини кўйган эдилар. Энди уларни эшитганда бутун ўтириш тафсилоти Имомовнинг хаёлида бирин-бирин жонланади: Шахноз ўйинга тортгани, танаси ловиллаб кетгани, ҳаяжон ва эпсизликдан қизнинг оёғини уч-тўрт қарра босиб олгани, кейин... «Сиз яхши одамсиз, Жаббор ака, лекин жудаям тортинчоқсиз-да»... Имомов бундай пайтларда жўшиб ўрнидан туради. «Бориш керак! Кетаман! Эртагаёқ жўнайман!» — дея аҳд қилади. Бирок... кетолмайди, ҳеч қаёққа кетолмайди. У ишли одам, ҳафтада ўттиз икки соат дарси бор — кимга ташлаб кетади? Бадқовоқ илмий мудирнинг педсоветда қинқиллаб ўтиришига асло тоби йўқ: «Баъзи ўртоқлар мактабдан фалон сўм олади-ю, лекин...» Кетолмайди. Дарслари бор. Дарсларида у ўқувчиларга қадимги дунё ажойиботларидан сўзлаб беради, улуғвор Миср эҳромлари, аломат фиръавилар ҳақида тўлқинланиб гапиради. Аммо ўша фурсат ҳам орзуси, қарори юрагининг тўбида безовта қалқиб туради. Ўқувчисининг тайёргарлигидан қониқмаса, ёмон баҳо кўйишга ошиқмайди — секин дераза ёнига боради. Дераза оша яланғоч дарахтзорга маҳзун тикилади, кейин сарғиш адирларга, кейин арчазор қирларга, мўйсафид тоғу беғам-бепарво чўққиларга, кейин зангор осмон этагидаги оппоқ булутлар тўдасига... ва: «Кетиш керак! Кетаман!» дейди. Бу гапни у ичида айтади албатта, баралла эмас.

Имомовни дарс пайтида кўрган киши сира камгап, одамови деёлмайди. Лекин у барибир камгап-гунгалак. Табиатан шундай. Танаффус чоғлари ҳам бошқаларга кўшилмайди, ташқариларни ёлғиз айланиб юради. Ўқитувчилар хонасига зарурат юзасидангина кирмаса — кирмайди. Мабодо, кириб қолса, гапдан

гап чиқариб, уни «муҳокама» қилишга тушадилар.

— Доим мазаси йўқ-да манови укамизнинг,— дея туртки беради бирови, кўпинча география муаллими — жаржокфеъл Панжиев.

Ана кейин бошланади:

— Ха энди, Панжиев, ёш-да булар, шаҳарга ўрганган, ўша ёқ оз-моз тортиб туради.

— А-эй, ҳали ўрганиб кетади. Буларнинг энди фақат бир гами бор-да. Бобой яхши биттасига уйлабгина қўйса, ана кейин кўрингда-е... Шундайми?— Гапирган одам кафтларини бир-бирига уриб завқ билан қикирлайди. Сўнг атай унинг қулоғига энгашиб сўрайди:— Е у ёқда битта-яrimi борми? Бўлса — айтнинг, борайлик Эртагаёқ жўнаймиз...

Ҳамма шундай деб ўйлайди: «Шаҳарда яхши кўргани бор эмиш. Уқишни битиришини кутяпти. Шунинг учун уйланмай юрибди-да». Бу гап кимдан чиққан, ким тарқатган — номаълум, лекин гоҳо Имомовнинг ўзи ҳам ишониб кетади.

— Келинг-э, укам, гап еманг кўп, сизгаям бирортаси топилар-да. Утиринг мундай, бир қўл шахмат сурайлик. (Еки: «Юринг буфетга, чой ичамиз».)

— Шахматни билмайман,— деб жавоб қилади Имомов. (Еки: «Бораверинг, корним тўқ».)

— Э, шундайми? Бўлмаса, папиросдан олинг, қани!

— Бу ерда чекилмас эди шекилли?— дейди Имомов секингина огоҳлантириб.

— Хе, ўзи шаҳарда юриб жуда маданий бўп кетибсиз-да!— деб ачитади синфига тарихдан кўпроқ ёмон баҳо қўйилган бирортаси гапга аралашиб.— Биз ҳам шаҳар кўрганмиз, укам...

Илмий мудир ёнидан тўнгиллаб ўтади:

— Уртоқ Имомов, сочи бир оз текислатсангизмикан?.. (Еки: «Бугун гулли қўйлак кийибсизми, Имомов? Неча пул турар экан, биз ҳам ўғилчага биттасини олиб берсак?..»)

«Шаҳарда яхши кўргани бор...» Бу гапни ўйлаганда Имомовнинг кўз ўнгида Шаҳноз гавдаланади. Тиник чехрасида самимият аралаш болаларча кувлик. Ўзи доим кулиб турса-да, нигоҳининг тубида бошқа, тушунликсиз бир ифода акси. Малла сочларини «эркатой кизалоқ» намоишида турмаклаган (илгари елкасига ёйиб юарди). Эгнида узун, чарм ёмғирпўш, қоматини яна ҳам хипча, хушбичим кўрсатади. Бўйида бир учи этагигача тушган оқ шарф. Қўлтигида ялтирок қора сумка. Оёғида тагчарми баланд туфли... (Кизнинг қаршисида у ўзини ҳамиша жуда юпун, унга номуносиб ҳис этарди.)

Имомов зиёфатдан кейин автобусга кузатиб қўйганида охирги марта Шаҳноз ана шундай қиёфада эди. У кизни гоҳо хаёлан худди шу либосда қишлоққа олиб келади, уни кўриб нима дейишлари мумкинлигини ўзича тахмин қилади.

Отаси: «Ўзи биледи. Бу замоннинг боласига бир гап айтиш қийин. Лекин аммасининг қизиям ёмон эмас эди».

Онаси (албатта кўзини ёшлаб): «Кўша қарисанг бўлгани, болам. Сен етаклаб келасану сочларини кўзимга сурма қилмайманми?»

Аммаси (аламини яширмай): «Эби, ўлай, қўйлагининг узунлигини-и! Кўзлари аллатовур бўялган, соч ҳам қирқилган, денг. Ишқилиб, Фотма оғзи очикнинг назари тушмасин-да...»

Панжиев: «Боланинг куйиб-пишганича бор экан, телевизорда чиқадиған дикторнинг тус ўзи! Бунақаси Бағдодда ҳам йўқ! Маладес, маладес!»

Ашур девона: «Бу ерлар ҳам шаҳар бўп кетди-ку, до-од!»

Улфатлари: «Қойи-ил! Қойи-ил!»

Илмий мудир: «Келиннинг кийиниши қизларимизнинг тарбиясига салбий таъсир этмасмикан, Имомов? Бир оғиз айтиб қўйсангиз. Мактаб педагогик кўлективи номидан...»

Имомов эртадан окшомгача мактабда банд бўлади. Деворий газета чиқаришда ўқувчиларга кўмаклашади, тарих кабинетини янги-янги топилдиқлар билан безайди, ашула ва драма тўғарақларига раҳбарлик қилади, байрамларда алвонга шиорлар ёзади. Бу ишларни у астойдил берилиб бажаради. Ўзиям унга бир дунё ишни юклаб қўйишган: «Мана, укамиз Имомов. Ёш. Талантли...»

Кизик, ҳамма унга негадирр талантли деб қарайди. Ёш бўлгани учун! Бирон масаладаги (кўпинча кино, театр, расм санъати борасидаги) дадилроқ фикрларини эшитиб, шаҳарлик дўстлари ҳам шундай дейишарди. Лекин, хусусан, қайси соҳага қобилияти борлигини ўзи ҳам аниқ билмасди. Билганида — шаҳарда қоларди, бунақа «йигирманчи аср Печорини»га ўхшаб юрмасди. Шаҳарда дўстлари уни кўп марта ўртага олиб турли йўл-йўриқлар кўрсатишган, у ҳаммасига ҳам кўнгандек бўлган, бироқ... маслаҳат маслаҳатлигича қолиб кетаверган эди. У шаҳардаги оғайниларини чинакам талантли ҳисобларди.

Имомов иш билан бўлиб уйга кўпинча қоронғида қайтарди. Кўчалар жимжит, олдинга тушиб бораётган тўлин ой ҳам шу туйғун сукунатга қулоқ тутгандек. Ана, қари ёнғок, болаликда кўчмак ўйнаганлари уйдек харсанг... Ана, Шўрсой, лойқа сой. Кўприк устида у бир зум тўхтар, ёғоч панжарадан пастга қараб, ўзини негадирр шу сойга, лойқа сойга ўхшатар эди. Баъзан эса кечки сменада ўқийдиган юкори синф ўқувчилари билан бирга қайтади. Бундай пайтда у ўқувчилик даврларини, кечалари мана шундай шовқин-сурон қилиб дарсдан қайтган кезларини эслайди, ичини нимадир таталагандек бўлади.

Йўлда шаддодроқ кизлар уни сўроққа тутишади:

— Муаллим, шаҳарда қолмоқчи эдингизми?

— Ким айтди?

— Эшитдик-да.

— Муаллим, шаҳар шунчалик яхшими?

— Билмадим.

— Муаллим, яқинда кетармишсиз, кейин қайтиб келмайсизми?

Орқарокдаги бирови пиқирлаб кулади.

— Муаллим...

Кечки овқатдан сўнг Имомов деворлари машхур киноактёрларнинг журнал муқовасида чиққан рангли суратлари билан безатилган хайҳотдек хонасига биқиниб олади. Эртанги дарсга наридан-бери конспект тузади-да, кейин магнитофонни бурайди. У айниқса класеик наволарни, мақомларни яхши кўради. Кўпинча эса ўша унутилмас зиёфат кечаси тафсилоти ёзилган лентани кўяди. Ана — Маҳмуднинг овози, ана — Раъно, ғўлдираган товуш — Эркинники, ана — кимнингдир луқмаси, унга жавобан ўзи нимадир деди, — ана... Шаҳноз... «Нега бундай ўтирибмиз, ўртоқлар, ўйин қилмаймизми? Жаббор ака, айти-инг...» Ана — Усмон шеър ўқияпти:

«Оҳиста-оҳиста ёғади ёмғир,

Оҳиста-оҳиста кўзгалур шамол.

Оҳиста-оҳиста тўқар юмшок нур

Булутлар бағридан мўралаб хилол.

Оҳиста-оҳиста йиғлайди бир киз,

Каптар патидан ҳам майин дардлари...»

Буларни эшитаркан, секин-секин унут бўлаётган алланима кўнглида қайта ёлқинланади-ю, бирдан шоша-пиша дўстларига хат ёзишга тушиб кетади. Байрамларда уларнинг ҳатто янги туғилган гўдақларигача салом айтиб, табриклар йўллайди. «Қачон келасизлар? Тўпланишиб бир келинглар, — деб ёзади. — Баҳор яқин, қирда бойчечак очилади, қоқи, туятўпон чиқади — маза бўлади...» Оғайнилари унинг кўпдан-кўп мактубларига онда-сонда жавоб қайтаришади. Хатларида уни бўшангликда, иродасизликда айбла-

ша ◆ Сендан тузуккина театршуносни, санъатшунос ёки киноэктёр чиқиши мумкин эди, афсуски, ўзингни англамадинг-да», деб ёзгиришади. Бу таъналардан у бир муддат эзилгандек бўшашиб қолади-ю, сўнг яна ношудликни оқловчи важлар кўрсатиб жавоб ёзишга ўтиради.

Тошкент, дўстлари унинг тушига кўп киради. Аллагайси боғда (Гагарин боғи бўлса керак) ўтиришганимиз. Ҳаммалари ўша-ўша, илгаригидек. Мороженое ейиш япти. Унинг ёнида — Шаҳноз...

«Нега бундай ўтирибмиз, ўртоқлар, ўйин қилмай-мизми?— дер эмиш у.— Жаббор ака, айти-инг...»

Имомов ҳар хатида: «Яқинда бораман. Ипор, равоч олиб бораман. Албатта бораман. Кутинглар», деб ёзади. Улар кутишадими-йўқми, лекин у бормайди, боролмайди.

...Шундай қилиб, бугун Жаббор Имомов район марказидаги шофёр улфатларидан юз ўғирди. Ҳаммасини барабар аҳмоққа чиқариб, «Кета-ман!»— дея баралла жар солганча — умрида биринчи марта шундай журъат билан, тантанавор тарзда ресторани тарк этди.

Чиндан ҳам, эртаси куни Имомов Тошкентга отланди. Бу ҳақда на мактабга билдирди, на уйидагиларга бирор нима деди. Сиртига расм туширилган сарик портфелини кўтариб, таътилга келган талабадек бамайлихотиргина жўнади. Станцияга ёғоч ортиб келишга бораётган Ҳайдар уни машинасида бирга олиб кетди. У, «Кеча ранжитиб кўйдик», деган андишада ҳеч нарса сўрамади: «Чамаси, байрам баҳона «қизи»ни кўргани боряпти. Майли, борсин, кўриб келсин. Бу ерда қийналиб кетди ўзи...» Имомов ҳам унга гап кўшиб ўтирмади. У йўл-йўлакай атрофга аланглаганча, оқариб турган мактаб, қари ёнғок, уйдек харсанг, Шўрсой, дўнг бошидаги магазин, ҳозир у ерда албатта кирган-чиқ-

қанга гап сотиб ўтирган Ашур девона ва ҳоказолар билан хаёлан хайрлашиб кетди.

Нега? Нега бунчалик?.. Қайтиб келмоқчи эмасми хали?

Жаббор Имомов роппа-роса икки кундан кейин қайтиб келди. Қаердандир янги рессор топиб, станцияга шифер учун борган Рўзибой уни кабинасида олиб қайтди.

— Дарров?— деди у ажабланиб.

— Ха,— дея хўрсингандек бўлди Имомов. Сўнг йўл бўйи шу йўсин миқ этмади. Рўзибой ҳам ортиқ суриштириб ўтирмади: дилини огритиб нима қилади — «қизи» билан аразлашиб қолгандир, бошқадир...

Имомов адирларга сеп ёйган баҳор тантанасини гамгин кузатиб бораркан, тез-тез хўрсиниб кўяр, Рўзибойга нч ёрай деса, ўша кунги қилиғини эслаб хижолат чекар эди. «Баҳор келди», эмиш, тағин «Хамманг аҳмоқ», эмиш! Қим аҳмоқ? Ўзинг аҳмоқ! Баҳор келган бўлса, ҳар ким ўзи кўради, ўзи билади. Жар солишнинг нима кераги бор? Қани, ўзи ўша баҳор, қани?! Тентак, олифта! Мана, Тошкентга ҳам бординг, мана, сўппайиб қайтпасан. Дарвоқе, у нега, нима мақсадда борган эди — ўйлаб ўйига етолмасди.

Шаҳарлик оғайниларидан бири командировкада экан, бошқаси Болтиқ бўйига саёҳат қилгани кетибди. Эркинниқига тушди. Унинг ҳам қизчаси шамоллаб, хотини касалхонада экан. «Яримта»нинг устида суҳбатлашишди: асосан Эркин гапирди, у индамай бош чайқаб эшитди.

Дўсти алланечук зерикарли бўлиб қолибди — илгиринги жўшқинлиги, қувноқлиги йўқ. Нукул ўзининг ишларидан гапирди. Шаҳарда яшаш қийинлигидан, квартира ололмаётганидан нолиди, яқинда бошқа ишга ўтганини айтди. Имомов индамай бош чайқаб эшитди. Гап орасида сездирмай Шаҳнозни сўради. «Эрга теккан эди, ажрашган деб эшитаман,— деди оғайниси

бепарвогина. Сўнг мугамбирона илжайди:— Яхши кўрадинг шекилли, а? Вақтида ҳаракат қилиш керак эди, бўғалоқ, вақтида!» «Ҳа, ҳаракат қилиш керак эди», дея дўстининг фикрини тасдиқлади. У бу гапларни лоқайдгина эшитди, лоқайдгина жавоб қайтарди. Негадир: «Ёмон бўпти»,— деди бир оздан сўнг синик оҳангда. Оғайниси: «Нима ёмон бўпти? Нега?»— деб сўрамади. «Бирон ресторан-песторанга борайлик», деб таклиф қилди Имомов. Боришди, ўтиришди. Оз-оздан ичишди, албатта. Совуққина. Аммо Жаббор ўйлаган, Жаббор кутган нимадир бўлмади.

Эртаси куни Имомов шаҳар айлангани чиқди. Ўзи яшаган ётоқхонага борди, битта-яримта таниш-билишини учратиб, салом-алик қилди. Кейин театрнинг кундузги томошасига кириб, негадир узоқ ўтиролмади. Санъат музейини ҳам санъатдан йироқ одам каби бир нафасда томоша қилиб улгурди. Баъзилар нигоҳ узолмай турган расмлар ёнидан у бепарво ўтиб кетди: асарлардан ҳеч бири уни қониқтирмаган эди. Доим худди асосий бир нарсани унутиб қолдираётгандек, муҳим бир нимага ошиқиши лозимдек бўлиб туюлаверди. Хуллас, беш йиллик таҳсил давомида севиб қолган, кишлоқдалигида оҳанрабо мисол бағрига чорлаб келган азим шаҳар Жаббор Имомовни бир кундаёқ зериктириб қўйди. Ҳамма унга кулги билан қараётганга ўхшайверди. Гўё бари ўзгарган, бир йил бурунгидек эмас— бошқача, бегона...

Индини эрталаб у чамадонини кўтарди. «Ҳа?»— деди Эркин ҳайрон бўлиб. «Кетиш керак. Кетамаң». «Келгандан кейин бир-икки кун юради-да. Нега келган эдинг бўлмаса?» «Ўзим»,— дея Имомов галъати кулимсиради.

У станцияга келиб тушгач, Рўзибойни кўрди-ю, негадир шу кунлар мобайнида биринчи марта чинакамига кўнгли ёришиб, ўз-ўзидан севиниб қетди. Аммо буни яширишга тиришиб, баттар хўмрайиб олди.

...Уша куни йўлда табиатан гуруннга ишқибоз Рўзибой жуда сиқилди. «Қизи» билан гапи қочган,— деб ўйлади у Имомовга қараб ўзича.— Точно. Ана, авзойидан маълум. Шаҳарликлар анойи эмас, дейишади-ку».

Кечкурун кинотеатр олдида писта чакиб ўтиришаркан, Рўзибой бу тахминни бошқаларга ҳам етказди. (Имомовнинг ўзи бугун чиқмаган эди. Нега?..)

— Чатоқ бўпти,— дейишди улфатлар астойдил куйиниб.

— Да-а, бола фақирга жабр бўлди,— деди бирови,— доим «Қетаман», деб юрарди, энди қаёққа боради?

— Ярашиб кетар,— деди кимдир.
Хамма шуни тилади.

1976

ҚОР БОСГАН ДОВОН

Малик, Нишон, ўша қаттиқ келган киш эсларингдами? Қаттол дара йўли, олижаноб Сафаров...

Бугун мен уни «Тошкент» меҳмонхонаси олдида учратиб қолдим. Йўқ, учратишни кутмаган, ўйламаган эдим — тасодифан дуч келди. Енида ўзига ўхшаганроқ бир киши. Танимадим. Майдонда кезиб юришибди. Ҳасан-Ҳусандек бир хил кийинишган. Кийим-бошлари янги, аълосифат, аммо бировнинг эгиндан насияга олгандек қандайдир зебсиз, ярашиқсиз. Чама-си, кеча келишган. Келибок зарур ишларини битиришгану кечкурун ё «Тошболта ошиқ»ка (нечанчи марта?), ёки бирон-бир (тўйларда эшитавериб зерикмаган) кушовоз хонанданинг концертига кириб мириқишган. Бугун эса у ёқ-бу ёқни айланишган, албатта ЦУМ, ГУМлардан совға-салом олишган, ресторанда ўтириб

«бир хумордан чиқишган». Мана, энди майин кекириб пойтахт манзараларини кўздан кечиришмоқда. (Ахир, кишлоққа қайтганингда сафар таассуротига қизиққан биров-ярим «Ха-а, бу Тошкентлар қалай экан?» дея сўраб-нетиб қолса, мум тишлаб туrolмайсан-ку! «Э, сўраманг, биродар! Эркагу аёлини ажратиб бўлмайди. Қизлар ҳам шим кийиб қолибди денг, барининг сочи қирқилган. Қиёмат. Лекин бу метро дегани зўр экан, ҳамма ёғи мрамар-а!») Ҳозир театр майдонига ўтишади: антиқа фаввора теварагини ҳам бир айланишсин-да... Худди шу пайт учрашиб қолдик.

— Э, э, жиян!— деди Сафаров қуноклашмоқчидек қўлларини икки ёнга ёзиб.

Саломлашган, ҳол-аҳвол сўрашган бўлдик: «Қайси шамол учирди?» «Хизматчилик, жиян. Шаҳрингизда меҳмонмиз».

Тахминим тўғри чикди: кеча келишган экан; «Худо хоҳласа, бугун окшом поездни кўзлаб турибмиз».

— Ўзимизнинг укалардан,— дея Сафаров мени шеригига таништира кетди.— Шу ерда, Тошкентда ишлайди. Идораси — хув анови баланд бинода. Кўряпсизми, тепасида соати ҳам бор! Шундайми? (Ғапини менга тасдиқлатиб олди.) Булар тў-ўрт-бешта бўлиб бу ёқдан боришарди. Қишининг куни денг, совук, изғирин. Эгниларида чармга ўхшаган юпқагина ҳалиги, нима дейди, куртками, истансада дикиллабгина ер тепиб туришади. Устудент-да. Раҳмим келади. «Мининглар машинага», дейман. Экспедитор эдик, тагимизда машина, истансадан тахтаю шифер ташийдиган вақтларимиз. Шуйтиб денг, тў-ўрт-бештасини машинага ўтказиб кишлоққа олиб қайтаман. Йўл бўйи ашулани ванг қўйиб кетишади. Устудент-да. Мана, энди қаранг, қандай одам бўлиб кетишди!! Тошкентдай жойда ишлаш осонми? Фахрланамиз-да булар билан, фахрланамиз. Нима дедингиз?

— Шундай, шундай,— дея шериги ҳам унга кўшилиб мен билан фахрланди.

— Қани, бундай бир чойлашайлик бўлмаса,— деди Сафаров-ресторан томон ишора қилиб.

Мен ҳам ўз навбатимда уларни уйга таклиф этган киши бўлдим.

— Айтдим-ку, бугун окшом поездга чикмоқчимиз,— деди Сафаров афсуслангандек.— Лекин янаги қатла йўлимиз тушса, сизникида албатта бир меҳмон бўлишимиз бор, ҳа, ҳисобга олиб қўйинг, жиян. Эҳтиётдан адресингизни ёзиб беринг. Тошкент бизга Маккадай гап, мана шундай келиб-келиб турамиз.

Биз у билан анчайин таниш ҳамқишлоқлар каби жўнгина ажралишимиз, мен ундан қишлоқдагиларга салом айтишини сўраб, у эса навбатдаги келганида албатта меҳмон бўлажagini таъкидлаб одатдагидек хайрлашишимиз, шаҳар одамига хос паришонхотирлик ичида мен уни бирпасдан кейин унутишим, бутунлай унутишим, яна ўзимнинг бош-адоқсиз ташвишларимга шўнғиб кетишим мумкин эди. Шундай бўлгани тузук эди, аммо хўшлашар чоғимиз у ишни бузди — дабдуретдан сўраб қолди:

— Хў-ў, Дурдара эсингиздами, жиян? Бўрон чатоқ?..

Дурдара! Лаънати Дурдара! Эсингдами, Малик? Эсингдами; Нишон?

Дурдара, ду-ур дара — чек-адоқсиз олис дара...

Эгнимизда енгил нимча-куртка (пальто бизга ярашмайди: кўпол, узун), бош яланг (телпак оғирлик қиладиган маҳаллар-да!) оёқларимизда ёзлик бошмоқ (қишличига пул қайда?), учовлон — Малик, Нишон ва мен янги йил байрамини уйда, ота-оналаримиз бағрида ўтказиш учун қишлоққа жўнадик. Уйда бизни безатилган арча эмас, қорбобо эмас, сирли совғасаломлар ҳам эмас — иссиқкина сандал, атай асраб

қўйилган кузги узумлар, олма, беҳи, уларнинг хонани тўкинлик гаштига тўлдирган анвойи хиди, оналаримиз, укаларимизнинг қадрдон кучоғи, меҳри кутарди.

Аммо поезддан тушгач, бизни совуқ станция, чиллада мастикқан бўри мисол хунук увиллаб оёқдан чаладиган бўрон, юзларга захарли игнадек санчиладиган дайди изғирин қарши олди. Писанд қилмадик: ёш эдик, соғлом эдик. Совкофардигу яқин, жуда яқин жойда — хув анови кул ранг туман пардасида осмонга ўрлаб, осмонга қўшилиб ғира-шира кўзга чалинаётган доvon ортида, адирлар қўйнига яширинган бир қишлоқ борлигини, унда уйимиз, иссиқ-иссиқ уйлари-миз борлигини, омад йўлимизни берса, ҳадемай у ерга етиб олишимизни ўйлаб, баданларимизга илиқлик югургандек бўларди. Яқин, жуда яқин. Девдек хўм-райиб турган анови доvonдан эсон-омон ўтсак — уйга етганимиз.

Бамисоли нукул совуқ, баднамо темиру кўрғошиндан қуйилиб, рутубат макон қилган қафасдек тор, нимқоронғи станция биносидан навбатма-навбат чиқиб, кафтимиз — кулоқларимизга қопқок, югуришга шайланаётган одамга ўхшаб, турган жойимизда депсинганча йўловчи машинани пойлай бошладик.

Омадимиз чопганими, кўп кутишга тўғри келмади. Пойлоқчиликка чиққан Нишон ўша заҳоти югуриб кирди:

— Машина!

Рўпарада, темир йўлдан нарида саф тортган, тева-рак-атрофи эгаларини кутиб, қор кўрпаси остида мудраб, зерикиб ётган ёғочу кўмир уюмларига тўла пастак-пастак тахта омборлар биқинида кўринган юк машинаси филдирақларидаги занжирларни шалдиратиб келиб ёнгинамизда тўхтади. Кабина ойнасини тушириб, бошида саватдек телпак, пўстини ёқаларини кўтариб олган, юзи шишинқираганнамо бир киши бўйнини чўзди:

— Ҳа, жиянлар, йўл бўлсин?

— Боғболога,—дея учаламиз барабар жавоб қайтардик.

— Э, ўзимизнинг болалар-ку! Кимнинг ули бўласизлар?

— Салим тегирмончининг,— деди Нишон чийиллаб.

— Қахҳор дарознинг укасиман, электрстанциядаги,—деди Малик истар-истамас пўнғиллаб.

— Абраевнинг,— дедим мен охирида, нимагадир умидворлик билан.

— Э-э, шундай денглар? Буни қаранг.— Саватдек телпак ёнига — шофёрга ўгирилди.

— Сафаров,— деди Нишон пичирлаб.— Ҳамсоямиз. Уйи сал нарироқда-ю, барибир ҳамсоя-да.

Кабина ичидаги гап эшитилиб турарди.

— Девонамисиз ўзи, Норбой ака? Кунни қаранг, бўлмайти-е!— дерди шофёр ўжар оҳангда.— Ана, довонни қор босиб ётибди. Ундан юраман деганнинг юраги отники бўлиши керак. Худо кўрсатмасин, Дурдаранинг йўлини ўзингиз биласиз, боргунча...

Кабинанинг нариги эшиги очилди, кулоқчинли, қора чопонга ўранган шофёр тушиб, олдимизга келди.

— Укалар, хафа бўлмайсизлар,— деди у Нишоннинг елкасига кўлини қўйиб,— юкимиз оғир, довондан юролмаймиз. Кўряпсизлар, мошинанинг усти очик. Кийимларинг ҳам... Яхшиси, мен сизларни аммамникига олиб бориб қўйсам. Уйи шу ерда, яқин. Бу кеча мазза қилиб гурунгни уриб ётсаларинг-да, эртага — худо пошшо, кун очилиб, қулайроқ бирон машина бўлса... Майлими?

Биз мўлтираб Сафаровга тикилдик.

— У Чўлли! Кўй шу гапни, бу ёққа чиқ!— деди Сафаров амирона оҳангда. Сўнг бизга кўз қисиб, машинага имо қилди:— Мининглар, болалар! Икки соат нима деган гап? Ҳаш-паш дегунча етамиз. Совуқ еб кўярмиди? Бўзбола, устудент. Аммангникида нима бор?

Бугун празник, уйларига бориши керак. Шундайми, жиянлар, а?

Яшанг, Сафаров амаки!

Бизга худди шу гап керак эди. Лип этиб учаламиз ҳам машинага чиқиб олдик. Машина Сафаровники, унга аммасининг уйини баҳона қилиб ортиқча даҳмазадан кутулмоқчи бўлаётган анови, кўрқоқ шофёр эмас, тушунган одам Сафаров хўжайини. Хўжайиннинг гапи гап!

«Этаги» туширилиб, бўғзигача терак бўйи келадиган узун-узун тахталар ортилган машина ҳайдовчисига қўшилиб оғрингандек, истар-истамас жойидан қўзгалди. Йўловчи машинага интизорлигимиз совуқ хўмрайиб турган қизғиш станция биноси, туман ичига шўнғиб кетган темир йўлу теварак-атрофи ивирсиб ётган тахта омборлар билан бирга ортда қолди. Машина ҳадемай баҳайбат довонга, довон эмас, бамисоли осмонга ўрлаб кетган илон изини четлаб ўтиб («Ундан юраман деганининг юраги отники бўлиши керак!»), оддий одам юраги билан юришга ўнғай, тепасида қоялар ваҳимали қаққайиб, аждаҳодек оғзини очиб турган дара йўлига бурилди.

Қояларнинг хира кўлкасидан бошқа нарсани кўриб бўлмайди — ҳамма ёқ туман. Чирокларини ёққан машина пайпасланганча, тоқатни тоқ қилгудек имиллаб бормоқда. Гўё туман ичида силкиниб, туман беланчагида тебраниб тургандекмиз. Қиялик ёки дўнгликка кўтарилганда худди туман қўйнига сингиб, туманга қоришиб кетгандек бўламиз. Дара бўйлаб алланима, йўк, аждаҳо наъра тортаётгандек. Аждаҳо бизни домига чорламоқда, ютмоқда...

— Довондан кетсак зўр бўларди-да, — деди Нишон кулоқларини қафтлари билан ишқаркан. — Бирпасда етардик.

— Ўлгинг келгани йўқми? — деди Малик.

— Ўлмоқ ё қолмоқ-да, жўра, бу нима азоб?

— Шошмай тур энди, уйга борганда ўласан. Давай, ашула айтамиз

— Ашулага бало борми шу пайтда?— дея лукма ташладим мен.— Совукда ўламан деб кетяпсану! Улар гапимга парво қилишмади, бошлашди:

Қарғалар-р-р учса-а-а қарайли-и-ик...

— Қўшилсанг-чи,— деди тишлари такиллаётган Нишон менга.— Исигандек бўласан, худо урсин. Совук эсингдан чиқади-да. Қани, ха! Қарғалар-р-р...

Мен эса лабимни кимирлатишга ҳам кўрқардим: совук киради. Йўк, улар ҳам сал ўтмай «исиниб бўлишди»— бас қилишди. Бири кулоғини, бири бурнини ишқашга тушди.

Машина секинлагандек бўлиб, Сафаровнинг овози эшитилди:

— Ҳа, жиянлар, жимиб қолдиларинг?— деди у кабинадан ховур пуркаб.—Баланд-баланд айтингларида ашулани, биз ҳам эшитайлик!

— Етиб қолдикми, амаки?— деб сўради Нишон чийиллаб.

— Етамиз, етамиз. Даранинг оғзига оз қолди.

Даранинг оғзига етгунча... бурнимиз, кулоқларимиз ишдан чиқди, улар ҳақида қайгурмай кўйдик — йўк ҳисоби бўлиб қолди. Оёқларимизга ёпишдик. Лекин оёқлар на бундай илиганга ўхшар, на бирдан музлаб, бизни тинч қўяр эди. Лаънати бошмоқ, ичига худди айсберг музидан бир бўлак жойлангандек! Нишон бўйнидаги шарфни ечиб оёғига ўради. Малик билан мен ҳам шундай қилдик. Аммо кулоқ-бурун бошқа-ю, оёқ бошқа, улар ҳар хил этдан яралган экан.

Бир вақт Нишон пиқ-пиқ қила бошлади.

— Э-ха, Гамлетим, ўйлай-ўйлай охири ўлмоқка жазм этдиларми,— деди Малик. Ичимизда дадилроғимиз ҳам, шўхроғимиз ҳам шу эди.— Тентак бўлиб қолди бу,— деди кейин менга қараб ва жиддий уқтирди:— Совук ёмон-да, одамни мана шундай тентак қилиб қўяди. Сен ҳам эҳтиёт бўл!

— Йиғлаяпман,— деди Нишон қалт-қалт учиб, эшитилар-эшитилмас.— Пича исиганга ўхшайман. Сизлар ҳам йиғланглар.

— Ана, айтмадимми?!— деди Малик яна кулгига олиб.— Соғ одам шу ҳавода исидим, дейдим?

Бироқ, кўп ўтмай Малик иккаламиз ҳам «тентак бўлиб қолдик» — бошқа иложи йўқ эди. Чиндан ҳам, олам сал енгил тортгангами, исигангами ўхшади. Тошбақа мисол бўйнимизни ичимизга тортган кўйи ғужанак бўлиб, увиллаганча бир-биримизнинг пинжимизга тикиламиз. Раҳми келдими, Малик Нишоннинг оёғини бағрига олди, мен оёғимни аста Нишон томон узатдим...

Биз ҳозир «аждаҳо»нинг нақ «ошқозони»да эдик. Ҳали анча юришимиз керак, анча. Бояги ҳазил-мутойбаю «ашула», «йиғи» — ҳеч бири қор қилмай қолди. Энди гўё ортиқ сезги-ҳисдан маҳрум, жонсиз учта гавда, уч жасад «аждаҳо ошқозони»да қалқиб-қалқиб шунчаки сузиб юрибди, холос. Фақат бу жасадларнинг ич-ичида биттадан чироқ милтиллайди: «Ахир, уйга боряпмиз-ку, уйимизга! Ахир, етармиз-ку! Уйимиз исик, печка бор, сандал бор, олма, узум, беҳи...»

Бир вақт машина тўхтади, ғўнғир-ғўнғир овозлар эшитилди. Қарахт, бемажол гавдаларимизни кўтариб қарадик.

Ура! «Аждаҳонинг қорни» — дарадан чиқибмиз! Ана, кўкиш ғубор ичида икки адир оралиғидаги сойликда жойлашган беш-ўн хонадонли Авжин овули! Ундан нарёғи — ярим соатлик йўл. Ура!

Машинамиз сойликка энган жойда тўхтаб турарди. Олди қармоққа ўхшаган, камонсимон хода билан тўсилган; йўл четида омонатгина тахта ҳужра. Шлагбаум! Эғнида эски чакмон, тўши очик, юз-кўзини соқол босган бир киши кабина олдида Сафаров билан мунозара қилмоқда.

— Мени танияпсизми ўзи, Бўрон ака?— дерди Сафаров бўғилиб.

— Менга бундай сиёсат қилманг, хўпми! Мен сизни танимайман!— дерди киши жангарилик билан.— Айтдим-ку, мумкин эмас!

— Эби, бу одамга бир бало бўлганми ўзи? Ҳар кунни ўтиб-қайтиб юрган йўлимиз бўлса...

— Бугун ўтмайсиз-да. Бугун — калантир!

— Ахир, эрталаб кетаётганимизда ҳеч гап йўқ эди-ку? Қорангизни ҳам кўрмадик? Қачондан бошлаб...

— Ҳозирдан бошлаб — калантир! Тушдан кейин шундай буйруқ бўлди. Юқоридан!

— Қўйинг, Бўрон ака, ўзимизнинг одамсиз,— дея Сафаров кабина эшигини очиб оёғини тушираркан, муроса қилишга уринди:— Анов ола таёғингизни кўтаринг энди, йўлдан қолдирманг одамни буйтиб. Тепада юк бор, кўряпсиз.

— Ановилар-чи? Улар ҳам юкми?

— Улар...— Сафаров биз томон ўгирилди,— ўзимизнинг болалар, устудентлар.

— Айтинг, тушсин.

— Э-э, қўйинг-да шу гапни, Бўрон ака! Тошкентдай жойдан празник қилиб келишяпти, уйларига бориши керак.

— Уйига шундай кўкариб борадими? Уни қаранг, соб бўпти-ку бари. Йўқ, тушади, гап тамом! Калантир!

— Э, карантинламай кетинг!— деди Сафаров аччиқланиб.— Тахта-махта керак бўлса, бундай айлантириб ўтирмай...

— Калантир деяпман, мусулмон, тахта эмас!

— У бобо, мана бу Абраевнинг ўғли бўлади!— деди Малик мени кўрсатиб.

— Э, менга десанг, худонинг ули бўлмайсанми — тушасан!

— Ҳа, булар тушса, бизни қўйиб юборасизми, ахир?— деди Сафаров иложини топгандек.

— Тушсин қани.

Меҳрибон Сафаров қўлларини икки ёнга ёзганча бизларга қараб ночорона илжайди:

— Жиянлар, ўзларинг кўриб турибсизлар, бу одамга худо бас келмаса...

Машинадан биринчи бўлиб Нишон тушди. Тушди-ю, жойидан туролмай ўтириб қолди.

— Ха?— деди Малик унга энгашиб.

— Оёғим...— Нишоннинг афти аянчли бужмайди.

— Булар энди нима қилади?— деди Сафаров.

— Ишингиз бўлмасин, сиз кетаверинг,— деди киши тўсиқни кўтариб машинага йўл очаркан.

— Айтгандай, қачондан бери бу карантинчиликка ўтдилар? Илгари чорвада эдилар шекилли? Е буниси беғалва, сердаромадрок эканми?— Сафаров киноя билан уни бир ачитмоқчи бўлди.

— Бу йўлдан сизга ўхшаганлар ўтадиган бўлса, мен доим шу ердан!

— Зўрсиз, зўрсиз,— деди Сафаров гапга эътибор бермай ва кабина эшигини ёпаркан, биздан уэр сўраган бўлди:— Хафа бўлмайсизлар энди, жиянлар.

Машина ғубор ичида кўринмай кетгач, ёнимиздаги киши «Ноинсоф!» деб тўнғиллади ва бизга ўгирилди:

— Юринглар.

У қияликка қараб йўл бошлади. Малик икковимиз Нишонни икки ёнидан олиб индамайгина унга эргашдик.

У бизни қаёққа олиб бормоқчи? Нега йўлдан қолдирди? Қаёқдан пайдо бўлди ўзи? Мақсади нима? Лаънати «калантир»!

Олдимизда ҳўққидек бўлиб чурқ этмай кетаётган бу одам, унинг ярғоқ телпаги, эски чакмони, пайтаваси чувалиб бораётган кўпол этиги кўзимизга балодек кўринарди. Лекин шу тобда кўлимиздан нима келади, иложимиз қанча?

«Калантир» бизни овул четидаги, гирди тош билан ўралган кўрага олиб борди, пешайвонсиз иморатнинг

чап ёнидаги кичик бир хонага бошлаб кирди-да, ўзи чиқиб кетди; шу бўйи қораси кўринмади.

Хиёя ўтиб, бошига қалин рўмол ўраган, кўк духоба дамзулли новча бир аёл кириб:

— Яхши юрибсизларми, йигитлар? Совқотибсизлар-да?— деди ва пойгакдаги печкага лангиллатиб ўт ёкди. Кейин дастурхон ёзиб, нон-чой, бир товоқда қовурдоқ келтириб қўйди; бошимизда туриб бир лаҳза бизга разм солди-да,— еб-ичиб ўтиринглар-а, айланайлар,— дея хонадан чиқди.

Қовурдоқни паққос туширдигу ўзимизни оғир, лоҳас сеза бошладик. Хона хийла исиб қолган эди. Баданларимиз бўшашиб, яйраб, куроқи яқандозларга чўзилганча лўлаболишларга ёнбошладик. Совқотиб чарчаган эканмизми, иссиқ элитибдими, кўзимиз илинибди, тарракдек қотиб қолибмиз. Туш кўрган бўлсак, учаламининг ҳам тушимизга лаънати Дурдара эмас, иссиққина уйларимиз, сандал, олма, узум, беҳилар, укалармиз, оналаримиз киргандир...

Тошкентдек жойдан атай йўлга чиқиб, манзилмизга бир қадам қолганда бировнинг уйига мажбуран кўниб, янги йил байрамини уйкуда, ана шундай тушлар билан «кутиб олдик».

Янги йилнинг биринчи тонги уйғониб кўзимни очсам, остонада кечаги аёл турибди.

— Сизларга машина юборибдилар...

Шоша-пиша шерикларимни уйғотдим. Кўзларимизни ишқай-ишқай хонадан чиқарканмиз, дастурхонда қўл урилмаган бир товоқ ошни кўрдик. Кечаги!

Ташқарида бизни биқинига «Ветеринария» деб ёзилган мош ранг енгил машина кутиб турарди. Аёлга на «раҳмат», на «хайр» дейишни унутиб, машинага ўтирдик.

Шофёр асли шу овуллик очикқина, сўзамол йигит экан, ўзи гап бошлаб қолди:

— Кеча кечалаб келган эдим. Байрамда бобой-

момойни йўқлаб қўйиш керак-да. Ўзим совхозда ту-
раман. Сизларнинг бу ерда эканликларингни бил-
ганимда кечаёқ олиб бориб қўярдим. Эрталаб Бўрон
чаток айтди, «Уйда меҳмон болалар бор эди. Тош-
кентдан келишаётган экан», деди. Сахарлаб уйга
борибди.

— Ўзи қаерда?— дедим мен.

— Ҳозирми? Молнинг бошида, кўрада бўлса ке-
рак-да.

— Шлагбаумда эмасми?

— Шлагбаумда нима бор унга?— деди. Йигит ку-
либ.— Чўпон-ку, чўпонлигини қилади-да. Ҳозир мол-
ларнинг аҳволи чаток.

— Касал таркаганми? Карантин дейишаётгудми?—
деб кизиксинди Малик.

— Карантин-парантин-ку эмас, совук. Совукда
молни асраш, кишловдан тўқис чиқариш осонми,
ошна!

— Кеча бизни карантин деб йўлдан олиб қолди-ку?

— Ким? Бўрон чатокми?

Малик бўлган гапни айтиб берган эди, шофёр қий-
қариб кулди.

— Оббо, чатоғ-эй, сизларни тоза бошлабди-ку!
Карантин дейилса, биринчи биз билмасмидик? У нима
қилиб юрган экан шлагбаумда? Карантин бўлганда ҳам
одам ўтказилаверади-ку? Айтмадиларингни? Чаток-
лигига борибди-да. Сизларни бир меҳмон қилгиси кел-
ганми? Исиниб олсин, деганми? Қиёмат одам. Фельига
тушуниш қийин. Урлиги тутса, айтганини қилдирмай
қўймайди. Арзимаган бир гапнинг устидан туғишган
укаси билан неча йилдан бери гаплашмайди. Лекин
ўзи зўр чўпон, яхши одам. Оббо, чатоғ-эй, сизларни
роса бошлабди-да.

— Уккағар «Қалантир»! Байрамни уйда ўтказол-
мадиг-а!— деди Малик.

Учаламиз Бўрон чатокни бошлаб сўкиб олдик.

Эртаси куни отам кўчадан қайтиб:

— Сафаровнинг машинасида келган экансизларда? — деб қолди. — Боя чойхонада кўрдим, «Қарасам, станцияда диқиллабгина туришибди, олакелдим», деди.

Мен бўлган гапни, бир кун йўлда тунаб қолганимизни отамга айтмадим. Бўрон чаток ҳақида ҳам гапирмадим. Индамай кўя қолдим.

Сен ҳам буни ҳеч кимга айтмагандирсан, Нишон? Сен-чи, Малик? Дарвоқе, нимасини айтардик, нима деб айтардик? Бир пайтлар қиш куни икки соат совукда юрган бўлсак юрибмиз-да, айтишга арзигулик нимаси бор бунинг?

Аммо баъзан ёмғирда менинг белим оғриб қолади. Жуда қаттиқ оғрийди, Нишон. Жуда қаттиқ, Малик. Сизларнинг-чи, сизларнинг қаерларинг оғрийди? Нимаданлигини билмайсизларми?..

Бугун мен Сафаровни «Тошкент» меҳмонхонаси блдида учратиб қолдим. Йўқ, учратишни сира кутмаган, ўйламаган эдим — тасодифан дуч келди. Бугун у менга яна ўша лаънати дарани, бизга қилган яхшидигини эслатди. Шунда ёдимга бошқа бир воқеа тушди.

Институтга кириш имтиҳонларидан бири пайтида тишим қаттиқ оғриб қолди. Бир азобда имтиҳонга кириб чиқдим у яхши баҳо олганимдан суюниб, жағимни ушлаш ҳам хаёлимда йўқ, кўчада кетаётсам, кимдир: «Хў йигитча!» деб чақириб қолди. Қарасам, бир-бирига ярашган ёшгина келин-кўёв. Иккаласининг ҳам кўлида музқаймоқ, менга қараб жилмайиб туришибди. «Имтиҳон топширдингизми? Неча баҳо олдингиз?» — дейди йигит. «Тўрт», — дедим хайрон бўлиб. «Яшанг, мана, сизга мукофот! — у кўлидаги қоғози очилмаган музқаймоқни менга тутказди. — Олинг, олинг, тортинманг. «Беш» олганингизда бошқа нарса совға қилардик, а?» — шундай деб у келинчакка юзланди. Музқаймоқ ялаётган келинчак жилмайганча бош ирғади. «Иккита олган эдик. Мана, биттасини опангиз еяпти, буни-

си — сизга. Ўзимники эди, сизни кўриб, сизга бергим келди. Имтихондан яхши ўтганингиз учун. Қани, олинг». Улар менга шундай очиқ чехра, самимият билан бокиб туришардики, музқаймоқни олмай иложим қолмади. Олдим у тиш оғригимни ҳам унутиб ея бошладим ва, таажжуб, оғриқ такка тўхтади.

Ким билсин, балки ўшанда йигит музқаймоқни жуфт қилиб олишга олгану, кейин егиси келмай қолгандир, балки унинг ҳам тиши оғриб тургану ташлаб юборишга кўнгли бўлмай, мени кўриб шунчаки манзират қилгандир? Ким билсин. Лекин мана, орадан шунча йил ўтганига қарамай, гоҳида ўша келин-куёвни кўмсаб қоламан, қидираман. Уларни ҳамон ўшандай — бири бирига ярашган ёшгина келин-куёв ҳолида кўргим келди...

Бизга яхшилик қилмоқчи бўлган олижаноб Сафаров...

Кўзимизга балодек кўриниб, нафратимизни кўзгаган Бўрон чаток...

Менга музқаймоқ ҳадя этган ўша келин-куёв...

Малик, Нишон, мен бугун ҳам баъзида яна ўша дарага тушиб қолгандек бўламан ва ўзимга таскин бераман, ўзимни овутаман: «Мана, ҳозир уйга етаман, иссиққина уйимга. У ерда...» Шунда беихтиёр олижаноб Сафаров ёдимга тушади. Бўрон чатокни эса негандир эсламайман. Сизлар эслайсизларми уни? Ким эди у? Қанақа одам эди? Нега у бизни йўлдан олиб қолган эди, Малик, биласанми? Сен-чи, Нишон, лаънати Дурдара йўлидаги ҳимоясиз ҳамроҳим?..

1979

ЙУЛАК

Ярим челақ бӯёқ ортиб қолди. Уни нима қилишни билмай Шавкатнинг боши қотарди. Ошхонаю ваннахонани бир текис бўяб чиққан, деворлари бўғиқ ҳид таратганча ялтираб турибди. Ярим челағи ортиб қолди. Бирор жойда асраб қўяй деса, барибир қотиб, айниши тайин, тўкиб ташлагани эса кўнгли бўлмасди: икки ҳафта қидира-қидира зўрға топган, бир соатча навбатда турган. Қолаверса, зангори бӯёқ ариқда оқиб ётгани йўқ, тақчил матоҳ. Учинчи қаватдаги қўшниси Мирислом ака ҳам уйини ремонт қилаётганини эслаб, Шавкатнинг ҳожатбарорлиги тутди, «унга керақдир», деган ҳаёлда бӯёқни кўтариб тушди.

Эшикни Мирислом аканинг ўзи очди. Уй кийимида, елкасида чопон. Ичкаридан қўшиқ эшитиларди — кечки овқатдан сўнг айвончасида баҳузур телевизор томоша қилиб ўтирган бўлса керақ, оғринганрокдек кўринди. Аммо, Шавкатнинг бӯёқ сачраган устбошига боқаркан, сиполикни қўлдан бермади:

— Келинг, келинг, мулла Шавкат. Қани, уйга марҳамат. Челақ кўтариб юрибсиз?

Гапни бошидан бошлашга тўғри келди:

— Уй-жой бошқармасидан одам келиб, «Ошхона билан ваннахонани янгидан бўяб қўйинглар, бӯёқсувоғи кўчиб, қорайиб кетибди», деб келинингизга тайинлаган экан...

— Бўяб берсин! Ўзи ремонт қилиши керақ. Бу — Шавкатнинг уйи-ку! — деди Мирислом ака норози тўнғиллаб.

Шавкат кулди:

— Оббо, Мирислом ака-ей, ажойибсиз-да! Ўзингиз неча ҳафтадан бери тарақа-туруқ ремонт қилиб ётибсиз-ку?

— Ҳа, энди, ўша пиёниста сувоқчиларини кутиб вайронада ўтирасизми? Мажбурсиз-да.

— Шунга десангиз, шаҳарни ағдар-тўнтар қилиб, ўша бўёқдан топдим. Чиройли бўёқ, зангори. Биласиз, бунақа ишларга ҳафсалаю тажрибамиз зўр, бирваракай уч банкасини кўтариб келибман! Уч банкаси денг оламжаҳон бўларкан. Устига яна оқ бўёқдан ҳам кўшувдим...

— Хўш, хўш?— Мирислом ака бетоқат бўла бошлади.

— Шу, ортиб қолди. Ремонт қиялпсиз, балки керак бўлар, деб сизга олиб тушган эдим.

— Ремонт? Ҳамма ёғимни оппоқ қилиб қўйдим-ку, акаси! Мана, кириб кўринг.— Мирислом ака эшигини каттароқ очди.

— Бунини килай бўлмаса?— деб сўради Шавкат кулимсираганча.— Тўкиб ташлашга кўнгил бўлмапти. Туриб қолса, биласиз, бузилади.

— Бузилади,— дея тасдиқлади Мирислом ака.— Майли, сизга дардисар экан, қолдира қолинг бизга, биров-яримга зарур бўлганда... Қанча бўлади?— у чопони барларини пайпаслашга тушди.

— Нима? Э, қўйинг-э, Мирислом ака!— деди Шавкат хижолат тортиб.— Қўшничилик, уят бўлади. Арзи-маган нарса-ку!

— Менга-а, мулла Шавкат, бу матоҳингиз текинга ҳам керак эмас. Ортиб қолган экан, бекорга ҳайф бўлмасин, деялман, холос. Пулини олмасангиз, ихтиёр ўзингизда. Бошқаларга элтиб кўринг-чи.

— Майли, Мирислом ака, безовта қилдим, узр.

— Зиёни йўқ, акаси,— деди Мирислом ака эшигини ёпаркан.— Уйга ҳам кирмадингиз?

— Бошқа пайт.

Бир қўлида челак, бир қўлида чўтка, Шавкат панжарага суянганча қоларкан, ичида гижинди: «Бошқаларга элтиб кўринг» эмиш! Бошқалар ҳам сизга ўхшаб чўнтак кавлашга тушса-чи?!»

У зарда билан қўлидаги чўткани челакнинг ичига

отдию зинадан пастга караб юрди: «Обориб тўкиб ташлайман!» Аммо, биринчи қаватга етганда девор этагидаги хошияга кўзи тушиб, такка тўхтади: «Э!..»

Бултур бир эрта ишга жўнаётганида йўлакдан бакирган-чакирган овозлар қулоғига чалинди. «Нима бало, Андрей яна ўгай қизи важидан хотини билан можаро қиялтимикан?» деб ўйлади ўзича. Лекин иккинчи қаватга тушиб, бошқа манзаранинг устидан чиқди: шофёр кўшниси Володянинг хотини — мудом жонсарак Марина, белида пешбанд, ранги аллатовур, кўзлари хунук чақчайган, худди отувга ҳукм этилгандек қулочини икки ёнига ёзганча эшиги ёнидаги деворни тўсиб турибди; кўлида ғилдирак-чўтка, коржома кийган новча бир йигит унга дағдага қилмоқда:

— Қоч, деяпман! Бўлмаса, ўзингни ҳам деворга кўшиб бўявораман!

— Шундай қил, кўрайлик-чи!— дерди Марина ҳам бўш келмай.

Шавкат зинадан пастга кўз ташладию ҳамма гапни тушунди. Девор этагидаги зангори хошия устидан қора бўёқ тортилган эди.

— Бошқаси йўк, тушунсанг-чи, ахир!— дея муросага ўтди коржомали йигит. Сўнг, бўйнига банка осиб олиб, чўтка билан панжараларга қорамой суртаётган шериги — ёшгина жувонни кўмакка чақирди:— Бошқаси йўғ-а, Надя, сен айт!

— Йўк, йўк,— деди жувон ишдан бош кўтармай.

— Топгин-да!— дея чийиллади Марийа.— Ўша каттаконларингга айт, топсин!

— Бор, ўзинг айт!

— Билмайди, деб ўйлайсанлар-да? Давлат берган бўёқларни чет-четга пуллайсанлар-да, кейин: «Бошқаси йўк, бошқаси йўк!»— деб манави, ҳалигидақа жойларга ишлатиладиган қорамой билан... Ху виждонсиз муттахамлар! Қонунбузарлар! Ҳаммангни қамаш керак сенларнинг!

— Бақирма-е! Ўзингни қамаш керак! Ишга халақит беряпсан, одамларни безовта қиляпсан!— деди бўёқчи бошқа қаватлардан келиб тўпланиб қолган тўрт-беш кишини кўрсатиб.

«Безовта бўлганлар»— биров шунчаки хангомата-лаблик жазмида, биров дарғазаблик билан, яна биров лоқайд кузатарди бу можарони, лекин hozирча ҳеч қайсиси чурқ этиб оғиз очмасди. Кўпчилик Марина тараф эди, албатта.

— Айт-чи, ўзинг ёки бошлиқларинг ҳам уйини шунақа қорамойга бўйядими?

— Бужорилгандан кейин бўйяди-да.

— Бўяб бўпти! Бор, ўша ўзингнинг уйингни бўягин, бу ерга кўл теккизмайсан!

— Худди мана шу ерни бўйяман!

— Бўямайсан!

— Бўямасам, маошни менга сен тўлайсанми? Болаларини сен боқасанми?

— Нега мен боқар эканман? Боланг ўзингга тортиқ! Ўзимда ҳам бир этак! Эй, инсонлар...— Марина, «Нега қараб турибсизлар?» дегандек, кўшниларга таънаомуз бокди, сўнг яна рақибига ташланди:— Бола дейди-я! Сен болани нима биласан? Золим, жоҳил! Бу қорамойингни кўрган болалар ҳам сенга ўхшаш жинни бўлиб етишади.

— Шаллақи!

Ғазабдан Маринанинг афти буришиб, хунуклашиб кетди:

— Ўзинг шаллақи! Хотининг шаллақи, билдингми!

— Нарн тур-э!— Бўёқчининг зардаси қайнаб, аёлни биллагидан тутганча четга силтаб юборди. Марина илкис унинг қўлидаги челақка чанг солиб юлқиб олди-да, орқасига яширди.

— Бўямайса-ан!— деди қичқириб.

— Бў-яй-ман!— деди йигит узун чўткаси билан унга таҳдид қилиб ва челақка ёпишди. Челақ Маринанинг

қўлидан чиқиб чайқалиб кетдию анча-мунча бўёк ерга тўкилди. Шунда бирдан кўшнилар орага тушишди:

— Ўв, зўравонлик қилма!

— Марина тўғри айтяпти, бу нима деган гап, ахир?!

— Тўғри-да, ЖЭҚдагиларнинг калласи борми ўзи?!

Одам яшайдиган жойни ҳам шунақа тусга бўяйдими? Хой, биродар, яхшиси, ишхонангга бориб «Бўялди», дегину кўйгин-да!

— Хо-о, келиб гекширишса-чи?— деди панжарани бўяётган жувон ўгирилиб.— Кейин бизга нарядни сиз ёпасизми?!

— Э, наряд-парядинг билан гўрга киргур!— дея қарғанди Марина челақ дастаси қийиб кетган бармоқларини силкитганча йиғламсираб.— Эрим уйда бўлганда, ҳаммангни...

— Ваҳ-ваҳ, ўша эргинангга раҳмим келади, сендақа хотин билан кандоқ яшаркан?— деди бўёкчи бошини сарак-сарак қилиб.

— Сенинг хотинингга менинг раҳмим келади,— деди Марина ҳам чекинмай.— Безори!

— Ўзинг менга хотин бўлақол бўлмаса?

— Шарманда!— Марина алам билан чийиллаб юборди.— Бу ярамаснинг гапини! Устингдан арз қиламан, шикоят қиламан!

Кўшнилар яна чувиллашди:

— ЖЭҚка ёзиш керак!— деди Турсунбой ака.

— ЖЭҚ нимаси, райижрокомга бориш керак!— деди кимдир.

— Ана бу бошқа гап,— деди салмоқланиб Мирислом ака.— Ҳаммамиз қўл кўямиз, а, мулла Шавкат? Хозир дод-войинг бефойда, Марина, кўй, бўяса бўяй-версин!

— Билганларингни қилинглар!— деди бўёкчи чўтқасини челақка ботираarkan.

Бу жанжалдан ҳеч бир натижа чиқмаслигини аллақачон пайқаган Шавкат соатига кўз ташлади: ишга

кечкаётган экан. У пастга кадам кўйди-ю, худди зиндонга кириб қолгандек бўлди: ҳамма ёқ қоп-қора! Эшикдан чиқаркан, тепада тагин бир қор-қол рўй бердим, Маринанинг чинқиргани, бўёқчининг «Башаранга сурқаб ташлайман!» деб бўқиргани, тапир-тупур товушлар эшитилди. Шавкат буни ўзича тасаввур қилди: Марина қалтисроқ бирон гап айтиб юборгану, бўёқчи қўлида ўша узун чўтка, уни қаватма-қават қувлаб юрибди. Ниҳоят, тўртинчи қаватнинг бурчагида, нақ Шавкатнинг эшиги тагида етиб олиб, аёлнинг юзига қорамой чаплайди. Аёл дод солиб уй-жой бошқармасига боради: «Юзимга қорамой чаплади!» «Нима учун? Нега қараб турдингиз ўзингиз?» деб сўрайди у ердаги бирорта қорчалон. «Бошқа бўёқ йўқ эмиш...» «Ўзинглар топинглар». «Биз қаёқдан топамиз?» «Бошқалар қаёқдан топяпти?» «Устингиздан арз қиламан!» «Авал юзингизни ювиб олинг! Бу аҳволда кулгига қоласиз!» «Йўлагимизни бошқа ранга бўятмагунингизча ювмайман!» Марина шу тариқа бошқа бўёқ топилишини кутиб юради. Қачонгача?..

Шавкат ўзининг бу хаёлидан ғашланиб кетди.

Ўша куни кечқурун ишдан дикқати ошиброқ қайтидю йўлакка киргач, дили баттар хуфтон бўлди. Уйига ҳам чиқиб улгурмади — эшик оғзида Марина кутиб турарди. Қўлида бир қулоч ариза.

— Эрталабки гапдан хабарингиз бор, ўз кўзингиз билан кўрдингиз... Битта сиз қолдингиз, бошқа ҳамма кўл кўйди... — дея бидирлади у. Шавкат шикоятномани ўқиб ҳам ўтирмай, деворга қўйиб имзо чекаркан, Марина тагин бир талай ахборотни тўкиб солди: — Бугун микрорайонимизни бир бошдан айланиб чиқдим. Айрим уйларнинг йўлагини бинойидеккина зангорига бўяб ётишибди. «Бунақа бўёқ топилмайди, дейишган эди, қаёқдан олдинглар?» деб ўсмоқчиласам, «Пул бўлса, зангори-ку зангори, зарга ҳам бўяб берамиз», дейишди. Ана, кўрдингизми?!

Шавкат қоғозни қайтиб узатаркан, бу серхархаша ёлнинг гапларига унчалик ҳам ишонмади.

Шикоятдан ҳеч қандай натижа чиқмади. «Бўёқ йўқ ҳозирча, топсанглар — ўзларинг бўяб олаверинглар», дейишибди бошқармадагилар. Ҳамма бўёқ келишини жимгина кутиб юрди, топишга эса ҳеч ким ҳафсала қилмади.

Хуллас, аста-секин қора йўлакка кўзлар ўрганди, кўникиб кетишди: Мирислом ака ҳам, Турсунбой ака ҳам, Шавкату Маринагача...

Шавкат шартта изига қайтди. Тўртинчи қаватга кўтарилиб, ишни эшиги тагидаги девордан бошлади. Бир қулочча жойни бўягач, уни аввалги ранги билан солиштириб разм солди. Зангори бўёқ чирок ёғдусида ажиб товланиб, қоронғи зулматни ютиб бораётгандек кўринди. Ана бу бошқа гап! Олдинроқ эсига келмаганини қаранг! Одамзоднинг феъли қизиқ: бошда дод-вой қилади-ю, кейин ҳамма нарсага кўникиб кетади.

Шавкат чўнқайиб олиб завқ билан ишга киришди. Аммо иш жуда секин силжирди. Чўтка кичкина, бўёққа ботириб, деворда икки марта нари-бери юргизсанг, тугаб қолади. «Бўёқчиларнинг анови ғилдирагидан бўлсамиди!» деб ўйлади Шавкат ичида.

У тўртинчи қават хошиясини битказгач, мулоҳаза қилди: «Ишни шу ерда тўхтатсам, уят бўлар. Худбин, фақат ўзини кўрибди, деб ўйлашади. Бўёқ кўп, ҳаммасига бемалол етиб ортади. Қолаверса, учинчи қават ҳам, иккинчи қават ҳам ўзимнинг йўлим. Эртага якшанба, кел, аста-секин эрмак қилаверай-чи, бирортаси чикиб кўмаклашар».

Шавкат берилиб ишлаётган эди, велосипедини судраганча рўпарадаги кўшнисининг ўғли чикиб келди.

— Ўв, Қодиржон, даданг уйдами?

— Билмадим, — деди бола бир бўялган деворга, бир унга бокиб.

— Эгнингга эҳтиёт бўл. Уйларингда чўтка бордир, чиқиб бирпас қарашсанг бўларди.

— Кўрай-чи.

Иш учинчи қаватга етди ҳамки, Қодиржондан дарак бўлмади: чўтка топилмагандир-да. Шавкат чарчади, қар кўзгалганида бели зирқираб кетарди. Мирислом аканинг уйдан бирортасини ёрдамга чақирай деди-ю, бояги муомала эсига тушиб, ботинмади.

Рўпарадаги эшик қия очик турар, ундан телевизорнинг бўғиқ гўлдираши эшитилар эди. Бир пайт эшик ланг очилиб, оstonада майқачан уй эгаси — Эргашалининг ўзи кўринди.

— Ия, қўшни, тинчликми? — деди у. — Ниманинг хиди десам, худо йўлига иш бошлаган экансиз-да, яшанг!

— Ҳа, шундай, — деди Шавкат қаддини ростлаб. — Бир оз бўёқ ортиб қолувди, шу ер кўзга хунук кўриниб тургандан кўра...

— Яшанг! Мен ҳам ёрдам берардим уйда меҳмонлар бор. Нозикрок жойдан. Ҳа, кириб бундай бирпас дамингизни олинг. Зўр хоккей бўляпти-да!

— Шуни тугатиб кўяй энди, эрталабгача қуриydi. Бунақа иш кечаси қилинмаса...

— Майли-ку, лекин ҳали чиқишганда... Нозикрок одамлар эди, бунинг устига қиттак-қиттак дегандай... — Эргашали зўрма-зўраки илжайди. — Эртага бўларди-да қолгани.

— Ана, чирок бор-ку! — деди Шавкат ижирганиб. — Айтиб кўярсиз жа-а бўлмаса!

Эргашали тарақлатиб эшигини ёпди.

Пастдан қадам товушлари эшитлиб, Қодиржоннинг бири биридан танноз уч опаси кўринди. Безаниб олишган: киноданми, танцаданми қайтишяпти. Шавкат бу санамарасталар олдида афти ангоридан иймангандек бурчакка биқиниброк турди, улар ерга теккудек ҳалпиллаган кўйлақлари этагини хиноли бармоқчалари

билан чимчилаганча, на салом бор, на алиқ, бир-бир босиб чиқиб кетишди.

Шавкат иккинчи қаватга олиб тушадиган панжарани бўяётганида пастдан овоз эшитилди:

— Ердамга ҳам чақирай, демайсиз-а, Шавкатчик?

Шавкат эгилиб қараб, эшигидан мўралаб турган Маринани кўрди. Жуда беором-да шу хотин, кечаси ҳам жимгина ётиб ухламайди.

— Бу маҳалда ёрдамга чақириб ҳам нокулай-да, Маринахон!

— Ие, нимаси нокулай экан? Ўзингизнинг деворингизни бўяётганингиз йўқ-ку! Бўёқдан борми ишқилиб?

— Бор, бор, кўп.

— Мен ҳозир...

Марина уйдан каттақон банка билан чўтка кўтариб чиқди. Челақдаги бўёқдан банкасига қуйиб олдию Шавкатнинг ёнида туриб, шатир-шутур панжарани бўяй кетди. Шавкат «кўйинг» дегандек тирсагидан ушлаган эди, Марина бошини кўтарди ва бехосдан чиқиллаб юборди:

— Кўлингизни олинг, номахрамсиз менга! Бўлмаса, ҳозир эримни чақираман!

— Чақиринг, — деди ҳанг-манг бўлиб қолган Шавкат. — Мен... мен шундай демоқчи эдим ўзи...

Аёл бирдан қийқириб кулди:

— Бопладим-а? Оббо, Шавкатчик-эй, худо юракан ҳам берган экан-да! — Кейин, гўё эри эшикнинг оқасида тургандек, овозини пасайтириб гапирди: — Олодя ғирт бўлиб келган, ётибди. Шундан бир фойдаганиб қолай, дедим! — У шўхчан жилмайди.

— Ҳар ҳолда, аёл киши, кечаси бемаҳалда... — дея удранди Шавкат, — бунақа ишга...

— Э, шуям иш бўптими? Еки мендан кўрқяпсизми? Ҳазиллашдим-жу, жон кўшни! — Марина панжара раларига бўёқ тортаркан, оғзи тинмасди: — Ўша қиёват жанжал эсингиздами? Қанча чопдим! Бирови:

«Бўёқ йўк», деса, бирови: «Сабр қилинглар, келса, юборамиз», деб ваъда беради. Ваъдабоз тўралар! Ушангайм бир йил бўлибди-я! Кейин бошқа гап чиқди: «Топсанглар, ўзларинг бўяб олаверинглар!» Бу сурбетликни қаранг! Қидирмаган магазиним қолмади. Қаёқда! Неча марта Володяга ҳам тайинладим: «Рейсда юрасан, ўша ёкларни қараб кўр», деб. Эримни биласиз — ғирт боқибегам, уйини ўпириб кетса, иши йўк, рўзгорга қўл уриш-ку хаёлига ҳам келмайди. Ҳар сафар шу деворга кўзим тушса, юрагим сиқиларди. Азалдан қора ранга тоқатим йўк. Шу лаънати қорамойни кўрмайин деб, уйдан ҳам чиқмасдим. Хайрият, сиз бор экансиз, Шавкатчик, раҳмат сизга. Бўёқни қаердан топдингиз? Бунинг чиройлилигини! Қараган сари қарагинг келади...

Бу хушчақчақ, куйинчақ аёлнинг ғайратидан рухланиб кетган Шавкат янгича ҳафсала билан ишлай бошлади. Кейин уларга яна бир ёрдамчи қўшилди: кираверишдаги уйда яшайдиган Мукаррам хола аллақаяқдан қотиб кетган эски чўтка топиб, неварасини кўмакка чиқарди. Учовлон ҳаммаёқни бўяб битказишди. Озгина бўёқ қолган эди, зиналарнинг четига ҳам хошия ясаб чиқишди. Сўнг Марина уйдан доғ-дугни кетказувчи қандайдир суюқлик олиб келди, йўлак оғзида туриб қўлларини яхшилаб тозалашди. Уй-уйларига тун — алламаҳалда таркалишди.

Роса ҳолдан тойган Шавкат бир-бир босиб тўртинчи қаватга кўтариларкан, худди бегона уйга кириб қолгандек лолу паришон, лекин кўнгли ҳорғин бир қониқиш ҳисси билан лиммо-лим эди.

Эртаси чошгоҳ пайти у йўлак оғзида, ишком тагидаги ёғоч ўриндикда сигарет чекиб ўтирарди. Бир тўда бола чувиллашиб ичкари киради, чувиллашиб ташқари чиқади. Йўлак билан ҳам, унинг қайси тусга бўялгани билан ҳам ишлари йўк.

Ниҳоят, кўлида каттакон хўжалик сумкаси, Турсунбой ака кўринди. У, одатдагидек, саломга жўнгина алиқ олиб ўтиб кетмоқчи эди, Шавкат сўраб қолди:

— Йўлак қалай бўпти, Турсунбой ака?

— Қайси йўлак? — деди Турсунбой ака тушунмай.

«Наҳотки, ёнгинасидан ўтиб, кўрмаган бўлса? — деб ўйлади Шавкат. — Хаёли жойидамасми ё? Балки, бу одамга оқ билан қоранинг фарқи йўқдир...»

— Бўялганини айтаман.

Турсунбой ака ўгирилиб, йўлакка бир назар ташлади-да:

— Ие, бўялдимиз? Ҳа, тузук, тузук, — дея бемалол йўлига равона бўлди.

«Тўнка! «Тузук, тузук» эмиш! Қим бўяди, бўёқни қаердан топди — бунга барибир!»

Қовоқлари шишинқираган Володя лўкиллаб эшикдан чиқдию Шавкатга бош ирғаб, саломлашган бўлди ва йўлакка ишора қилиб бош бармоғини кўрсатди: «Боплабсизлар!»

Унинг кетидан, неварасига тоғора кўтартириб меҳмондорчиликка жўнаган Мукаррам хола кўринди. У тўхтаб олиб, Шавкатни алқай кетди:

— Бир худойи қилгандай савобга қолдингиз-да, болам. Илоҳим, барака топинг, тани-жонингиз соғ бўлсин!

— Яшанг, баракалла, ука! — деди дўпписини қоқиб йўлакдан чиқиб келган Мирислом ака. — Аммо некин боплабсиз! Фақат, у ер-бу ерга андак бўёқ томгани чакки бўлибди, баъзи жойларда чизиги ҳам қийшайиб кетган кўринади... Ҳа, бундай? Бекорчиликми?

Бирдан Шавкатнинг феъли айниди.

— Биттаси бўёқ вазда қилувди, ўшани кутиб ўтирибман, — деди киноя билан.

— Ие, бўёқни нима қиласиз?

— Йўлакни бошқатдан бўяб чиқмоқчиман.

— Нега? Қанақа тусга бўямоқчисиз энди?

— Аввалги рангига, қорага!

— Нега? Нима учун?

— Сизга ёқмабди-ку!

Мирисдом ака Шавкатни танимаётгандек синчиклаб бир тикилди-да, сўнг елкасини қиса-қиса йўлга тушди. Шавкат кўлидаги сигаретни чертиб юбориб, ўрнидан тураётган эди, тепадан шўх овоз янгради.

Иккинчи қават деразаси олдида, офтоб тиғида офтобдек чарақлаб Марина турарди. У баланд курсига чиқиб олиб, ойна ювмоқда эди.

— Бел қалай, огайни? Оғримааяптими?

1982

БОҒБОЛОЛИК КЎКАЛДОШ

Мен ёзган нарсаларимни энг аввал унга ўқиб берман. Адабиётни сув қилиб ичган, қилни қирк ёрадиган билимдон дўстларим кўп, лекин менинг тўнғич ўқувчим доим — Нажмиддин. Ҳикоям унга маъқул келса, менга кифоя, кейин билимдон дўстларим нима дейишса, дейишаверсин — ишонмайман. Ёзганимнинг бирон жойи ёқиб кетса, у тиззасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» дея қийқириб юборади, ҳикоя маъқул тушмаса, анчайин: «Яхши», деб кўя қолади; кўнглим тўлмаганини кўриб, гапини такрорлайди: «Яхши, дедим-ку!» Билингики, ҳикоя ёқмаган, билингики, ҳикоя ёмон ёзилган. Айтадиган бор фикри шу унинг. Билимдон дўстларим эса... билимдон, холос.

Нажмиддин — ҳамюртим, бир районданмиз: у тоғ этагидаги дов-дарахтга кўмилган ободгина Боғболо кишлоғидан. Бизни мусофирчилик яқинлаштирган. Мени қора тортиб, уйимга тез-тез келиб туради. Кўпинча якшанба кунлари келади.

У шаҳарда яшашни яхши кўради, ўзининг таъбири билан айтганда — «шаҳарсевар». «Ташсельмаш»да

мастер бўлиб ишлайди, аллақайда сиртдан ўқийди. Харбий хизматни шу ерда ўтаб, қолиб кетган. Бир чамадон совға-салом кўтариб, кекса онасини кўргани тез-тез қишлоққа ҳам бориб туради. Шаҳарда қолиб кетгани шаҳарсеварлиги учунгина эмас, қишлоқда ким биландир, яқин бир қариндоши билан гапи қочган, чамаси, қандайдир низога ҳам боришган — бу ҳақда тузук оғиз очмайди. Уйланган, гўдакка ўхшаган аразчи, лекин меҳрибон хотини бор; уни кам олиб келади: кир ювмоқчи эди; опасанинг уйига кетган; қизчамизнинг тоби йўқроқ эди...

Нажмиддин келганда мен доим қувониб кетаман, ҳар қандай ишимни йиғиштириб, унга пешвоз чиқаман, ўтириб бажонидил гурунглашаман.

— Юр энди, — дейман (у мендан анча ёш кичик) чойдан сўнг уни иш бўлмамага бошлаб. — Янги нарса ёзганман, ўқишамиз.

— Кўкал ҳақидами? — дейди у кўзлари чақнаб. Энсам қотгандек кулимсираб қўяман: «Топган гапи — Кўкал».

Нега мен билимдон дўстларим қолиб, адабиётдан йироқ бир одамга ҳикоя ўқиб бераман, ундан фикр кутаман? Унинг мурувватига таяниб, ўзимча кўнглимни овлаб қўйиш учунми? Еки ёзган нарсамни шунчаки бир жайдари синовдан ўтказиб олиш учунми? Ахир, у тизвасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» деса — ҳикоячиндан ҳам тузук, «яхши», деб қўя қолса — ёмон, албатта бир ишқали бор чиқади. Буни ўзим ҳам сезиб тураман... Уртабўйман — бўйчанроқ бўлишни, қизиққонман — сипороқ бўлишни, ялқовман — серғайрат бўлишни орзу қиламан. Орзу қиламан, аммо илож қанча?!

Нажмиддин ҳар сафар ҳикояни эшитиб бўлгач: — Э, Кўкални ёзингда-е! — дейди. — Кўкал қизиқ, Кўкал ажойиб... — У болаликда бирга ўсган ошнасанинг ғаройиб қисматидан нақл қила кетади. — Била-

ман, барибир ёзмайсиз, — дейди ҳикоясини яқунларкан, ўқинч билан. Сўнг қизишиб уқтиради: — Ёзмайсиз, чунки у пахтадан мўл ҳосил етиштирмаган, бирон мансабнинг эгаси ҳам эмас, ҳеч қандай қаҳрамонлик кўрсатмаган, севгиси ҳам китоблардагига ўхшамайди. Лекин, барибир Кўкал қизиқ, Кўкал ажойиб!

«Шуниси яхши-да», дейман ичимда ва умримда кўрмаган, билмаган одамим — боғбололик Кўкал ҳақида ўйлаб кетаман. Майли, у пахтадан мўл ҳосил етиштирмасин, майли, мансабдор ҳам бўлмасин, қаҳрамонлик кўрсатиши ҳам шарт эмас, ўша, машина ҳафтада бир борадиган хилват қишлоғида жимгина, ўз кунини ўзи кўриб юраверсин — шунинг ўзи кифоя эмасми одамзодга?

Нажмиддинга қарайман. Нигоҳида таъна, ўқинч: «Биламан, барибир ёзмайсиз». Лоақал унинг кўнгли учун ўша ажабтовур ошнаси ҳақида бирор нима ёзиб кўргим келади. Аммо кўркаман, унинг дилидаги порлоқ бир хотиротни, ажиб бир муҳаббатни ўлдириб қўйишдан кўркаман.

* * *

— Кўка-ал! — деб қичкиради онаси. — Кўкингни кияй, Кўка-ал! Бўйинг гўрда чиригур Кўка-ал! Зотинга тортмай номинг ўчгур Кўка-ал!..

Онаси ўриклилик тоғчилар уруғидан эди. Бу мардум хийла бадфеъл, жангари келади, биласиз, галвани пулга сотиб олай дейди. Туриб-туриб, зерикканидан шўрлик Кўкални қаргаб қоларди. Шому саҳар ҳовлида ғимирлаб, рўзғорнинг ўтидан кириб, сувидан чиқадиган Кўкал бурилиб бир оғиз: «Нима деяпсиз ўзи?» деб сўрамасди. Бу жиҳатдан у отасига тортган эди. Отаси... Отаси шу ўзимизнинг чағатойлардан. Айтгандек, унинг

отаси йўқ эди. Тўғрироғи, бор эди-ю, йўқ ҳисобида эди. Билганлар биларди, аммо билмаганга оларди. Жигига тегиш учунми, Кўкални жўрттага тергашарди:

— Кимди ули бўласиз, Кўкалбой?

— Энамди.

— Энангиз ким, Кўкалбой?

— Майрам тоғчи.

— Отангиз-чи?

— Отам йўқ.

— Нима, ўлганми?

— Йўқ.

— Бўлмаса, ким у?

— Билмайман.

— Одам отасиз ҳам туғиладими, баччагар?!

Ҳамма бало шундаки, Кўкал отасининг кимлигини биларди. Биларди-ю, кимсага айтолмасди. Пешонасининг шўри ҳам шу эди-да унинг.

Кўкал дароз, новчалигиданми, доим энкайиб, алланечук кимтиниб юрар, сиз билан гаплашганда ҳам кўзини ердан узмас эди; авайлаб, оёқ учида одим босарди — шарпамдан биров чўчимасин дегандек, кўркибгина нафас оларди — бу ҳаводан баҳраманд бўлишга ҳаққим борми дегандек...

У соядек шарпасиз, шарпадек соясиз эди гўё, шуни-си билан ҳам атрофдагиларга ёқарди. Негадир сира кулишни билмайдиган одамови, ўгай, темирчи отаси ҳам, Кўкалга ҳеч ўхшамайдиган шўх-шитроқи укалари ҳам уни ёмон кўришмасди. Биргина онаси гўрдан олиб, гўрга солишни кўймасди:

— Сувсаб ўлгур Кўкал, сув опке!..

— Ўт-оловсиз ўтгур Кўкал, ўтин ёр!..

— Оғилни мурдашўйинг курайдими, жувонмарг?!

— Эшакка қара, бўйнинг узилгур, нима деб ханграяпти?!

Кўкал жимгина бориб Дониёровнинг ҳовузидан сув

келтирар, жимгина ўтин ёрар, жимгина оғил курар, жимгина эшагини суғорар эди. Ҳамма ишни жимгина, бўйин бурмай бажарарди. Онаси эса гузарга жар солиб жаврарди: «Кўка-ал, Кўка-ал!..»

Кўкал бутун Боғболога дастёр эди. Оналаримиз уни бизга ибрат қилиб кўрсатишарди: «Ана, Кўкални кара...» Кўкалга қарардик; у катталарга қўшилиб тоққа кўмирга борарди, ёз бўйи даштдан қий-тезак таширди, кузда қоп-қоплаб сомон тўпларди. Биз буни кўрадигу, лекин қишлоқнинг тепасидаги адирликда эртадан кечгача тўп тепар, чиллак урар, ҳайкириб-қийкириб қувлашмачоқ ўйнар эдик. Намозшом пайти бир зумгинага Кўкални кўриб қолардик. У дўнг бошида чўнкайиб, тиззаларини кучган кўйи бизнинг ўйинимизга ва каттакон чорбоққа ўхшаш Боғболонинг адл тераклари учини яллиғлантирганча тоғ ортига яширинаётган офтобга термилиб ўтирар эди. У ичида оҳ тортарди, аммо унинг оҳини на биз, на Боғболотераклари, на-да тоғ ортига яширинаётган қуёш эшитарди: биз — бола, ҳеч балони тушунмайдиган гўдак эдик, тераклар — тилсиз, жонсиз, қуёш — барча жонзотга баробар қуёш яшириниб улгурган...

— Кўка-ал, Кўка-ал!..

Дўнг бошидаги Кўкал тоғ бошидаги офтобдек бирдан ғойиб бўларди.

У ҳеч қачон бизга қўшилиб бирпас ўйнамаган — бола ҳолича катталар дунёсига ўтиб кетган эди. Ўзи ҳам бизга қараганда хийла қорувли, ростакам бўзбола эди. Мақтабга янги келган ўқитувчи орқанги партада ўтирган Кўкалга кўзи тушса, албатта: «Сиз ҳам... ўқийсизми?» деб сўрарди. Адабиёт муаллимимиз ҳазиллашиб уни «Кўкалдош» деб атарди; «Доскага чиқиш навбати — тўқсон алпнинг оғаси, паҳлавон Кўкалдошга!»

Кўкал онаси буюрган ҳамма ишни бажонидил бажарар, фақат Дониёровнинг ҳовузига боришгина унга азоб эди. Лекин ҳар куни икки карра — эрталаб

ва кечкурун сув келтириши шарт. Энди сатилни сувга ботирганида қаёқдандир Дониёровнинг бақалок, бадқовоқ хотини пайдо бўлади:

— Ав, сувни лойқалатмай ол!.. Ав, кўзингга қара, ховузга тушиб кетма тагин...

Кўкал: «Ҳай, лойқаланса, яна тинар» ёки «Худога шукр, кўзим бор, хола!» дейиши мумкин, аммо индамайди. У шоша-пиша сатилини яримлатиб изига қайриларкан, сарҳовуздаги баланд шийпонда тўнини елкасига ташлаб, ўзи билан ўзи шахмат ўйнаб ўтирган басавлат Дониёров кўзойнаги устидан аввал унга, сўнгра хотинига бир қараб кўяди. У ҳам индамайди.

Кўкал унинг индашидан кўрқади, «бир кун индайд-ёв», деб кўрқади. Шундай басавлат, кўринишдан баджаҳл одам индаб қолса... нима бўлар экан?

Лекин Дониёров индамайди. Кўзойнаги устидан одамни тешиб юборгудек бир қарайди-ю, чурк этмайди. Хаёли олдидаги шоҳлару сипоҳларда бўлса керак. Ёки шу зорманда ховузни тўлдириш учун қаёқлардан сув боғлаб келишда Кўкалнинг ҳам ҳиссаси борлигини, кечалари қулоқ-даҳналарда ётиб машаққат чекканини билармикан?..

Дониёровни ҳамма «яхши одам», дейди, ҳамма ҳурмат қилади. Бу атрофда у минмаган мансаб оти йўқ эмиш: раис бўлган, ҳосилот бўлган, МТС директори бўлган... Ана шундай баобрў одам эндиликда бирмунча қартайиб, аллақандай дардга мубтало, уйда ўтиради, кун-уззукун олдидаги катакларга тикилиб ўзи билан ўзи куч синашади: ҳариф ҳам ўзи, рақиб ҳам ўзи. Гўё бир пайтлар йўқотган нарсасини бугун шу тилсимли катаклардан қидиргандек...

У вақти-замонида, айниқса, қаҳатчилик йиллари кўп кишиларга яхшилик қилган, мана шу Кўкалнинг онасини — сабил қолган етимча қизни ҳам тоғдан Дониёров олиб келган, бирмунча муддат хонадонидан жой ҳам берган... Кўкал буларни биледи, билгани учун ҳам ун-

дан мудом нимадир кутиб, кўркиб-ҳадиксираб юради.

Қўлида сатил, Дониёровнинг дарвозасидан чиқарчикмас, онасининг шанғиллагани эшитилади:

— Сувга кетиб чўкиб ўлдингми, Кўка-ал?! Мен сен сағирни деб...

Шунда басавлат Дониёров жойидан нимхез бўлиб, девор оша босиқ тўнғиллаб кўяди:

— Бас энди, ўв, Майрам!

Онаси томоғига тош тикилгандек бирдан жимиб қолади.

Аламидан телбанамо, серхархаша бўлиб қолган онанинг қарғиш-қийнови остида, отасиз ўсгани билан Кўкал жуда таъсирчан, ориятли эди. Шундай бўлмаганида мактабни биз билан битирармиди?..

Ўқишлар тугаб, ёзда пичан ўргани чикдик. Меҳнат таълимидан кирадиган ўқитувчимиз Дониёровнинг укаси эди. У ҳар бир болага тегишли жойни тақсимлаб кўрсатди-да, ўзи сойнинг нариги бетига ўтиб кетди. У ёқдаги ўрикзорда Салом чакқон чавки — кураш бермокда, дам-бадам давранинг гув-гув олқишлари эшитилиб турар эди. Ўрок-куроғимизни марзаларга улоқтириб, биз ҳам сой кечиб томошага ошиқдик. Ундабунда кураш тушиб юрадиган муаллимимиз ўша куни даврага чиқиб, дастлабки кўлдаёқ кўчкаклик бир ўспириндан йиқилди. Бунни кўриб ҳаммамиз жонталваса сойдан ўтиб, ўрок-ўроғимизга ёпишдик. Изимиздан етиб келган аламзада Дониёров биринчи учраган бола — Кўкални тергамоқка тушди. Кўкал нимадир деган эди, муаллим унинг башарасига шарт-шурт тушириб: «Бёпадар ҳароми!» дея ўшқирди. Бу гапдан ғалати гитраб кетган Кўкал кўлидаги ўроқни шиддат билан ҳавога сермади-ю, сўнг сойга улоқтириб, пастак тош девордан бир ҳатлаб ғойиб бўлди.

Қизлардан эшитдик: биз ҳаммамиз курашни томоша қилгани кетганда бу ерда қолган ёлғиз бола — Кўкал экан...

Шу гапдан кейин Кўкал қайтиб мактабга оёқ босмади, Боғболода ҳам кўринмай қолди. Тоғ ичкари-сидаги Ўриклида, она жамоат бобосидан қолган мулкни обод қилиб, ўрмонда ишлай бошлади. Онда-сонда қари бир байтални миниб Боғболода пайдо бўлиб қоларди. Сокол-мўйлови ўсган, бет-бошига губор ўрнашгандек, қиёфаси аллақандай сўник, ташвишманд. Лекин энди елкалари тўлишиб, норғул, барзанги йигитга айланган.

«Кўкал армиядан қочганмиш!» деган гап юриб қолди Боғболода.

Кўкал армиядан қочганмиш. Чимилдикдаги ойм-тилласидан кўнгил узолмай шундай қилганмиш. Янги-гина тушириб олган экан-да ўзи. Оббо, Кўкал-эй! Поезд қайси бир станцияда тўхтаганда, қайлигини эслаб-қўмсаб, ундан муччи олгиси келибдию шартта вагондан тушиб қолибди. Хотин дегани бунча ширин бўлмаса, жонивор! Кўзига алланималар кўринган-да баччағарнинг! Оббо, Кўкал-эй, оббо, шеримард-эй!

Бу — Боғболодаги гап, боғбололикларнинг оғзидаги нақл. Энди ҳақиқатни тоғ ичкарисидаги Ўриклидан эшитинг.

Кўкалнинг ҳарбий хизматга чақирилгани рост эди: ахир, у ҳам одам, у ҳам йигит, отаси бўлмаса, онаси «ўғлим» деган, белида белбоғи маҳкам бўзбола — бурчини ўташи керак. Райондаги ҳарбий комиссарлик ҳовлисида икки кун сарғайиб, кечалари навнихол қайлигини эслагани ҳам тўғри, муччи олгиси келиб тамшанганлари ҳам... Ахир, гўшангага кирганига бир ой бўлган эмас, Ойтуманни бағрига босиб, меҳрига қонганича йўқ — кетяпти, икки йилга, мусофир юртларга кетяпти; Ойтуман қоляпти — ёлғиз, бағри тутаб, икки йилга!.. Нима қилсин бечора Кўкал? Лекин кочмади у: ён-веридагилардан ажралиб, ҳовли адоғидаги каллақланган тутнинг тагига борди-да, чопонини остига тўшаб, ёнбошлаганча худо деб ётаверди. Эси Ойтуманда,

хаёли Ойтуманда. Бир вақт номини тутиб чақириб қолишди. Чақириб: «Сизни хизматдан озод қиламиз, ясситовон экансиз», дейишди. Кўкал довдираб колди: суюнай деса — сен йигит эмассан, хизматга яроқсиз экансан, дегандек қилишяпти, куюнай деса — бу ёқда Ойтуман... Ниҳоят, кўнгли аллатовур, оқшом пиёдалаб Ўриклига йўл тортди. Ойтуман, Ойтуман... Отасиникига кетиб қолмадими? Бормиди ўзи у?..

Бултур Сомондарадан зира ортиб қайтаётган Кўкал жалада қолиб, Умрқул мерганнинг тош кўрасида бир кеча кўноқ бўлади. Мерган билан кўрчи чиқиб, ундан-бундан гурунглашиб ётишади. Шу-шу, йўл ўтганда уникига тушиб ўта бошлайди. Мерганнинг бўй етган қизи бор экан. Кўкал унга қарамас, тўғрироғи, қарагани юраги дов бермас экан. У бир гал Ўриклига етган жойида орқасига ўгирилса — ҳалиги қиз изидан эргашиб келяпти, мерганнинг бўй етган қизи! «Е пирим-эй! — дебди ичида Кўкалбой. — Бу қиз нимага буйтиб юрибди? Тушимми, ўнгим?» Эй, содда ўзбак, эй, бандаи басир, тушу ўнгинга йўриқ кидириб ёкангни ушлагунча, орқа-олдинга бундай бир назар ташлаб юрсангчи! Изингдан жонҳалак йўл тутган саргашта кўнгилдан ҳол сўрсангчи! Кўкалбой кизариб-бўзариб қизни гапга солибди. Қиз аммасиникига келаётганмиш, адашмайин, деб қорама-қора йўлга чиққанмиш. Кўкалбой ишонибди, ҷиппа-чин ишонибди. «Ундай бўлса, тоза чарчабсиз, сиңил...» Аммо мингашишга кўнмабди қиз. Кўкалбой бунга ҳам дарров кўнақолибди. Эй, бандаи ғўр, бандаи ғофил, бўй етган қиз аммасиникида нима қилсин, аммаси унга деб туттолқон туйиб ўтирибдими?!

Бундай ҳол яна уч ора такрорлангандан кейингина Кўкалбойнинг йигитлиги эсига тушади. Уша биринчи учрашувдан бери эс-хаёлини жиловлаб олган бу «аммасига меҳрибон жиян»ни гап-гап билан даранинг оғзидаги хилват ёнғоқзорга бошлаб киради. Эрта куз экан,

дарахтларнинг учи конталаш, оёқ ости конталаш... У ёнғокзорда не сир, не савдо кечган — энди бир-бирига ташна икки мунтазир кўнгилу тепада худога аён.

Кузакда бир оқшом якка-сўкка Кўкалникига туй-кусдан Умркул мерган мехмон бўлиб келибди, йўк... совчи бўлиб! «Кўкалбой, сизни ўғлим десам...» Кўкалбой йўк демабди — эртасиеқ жонҳалпида Боғболога эниб бориб, бир тўда машваратчи хотин-халажни эргаштириб қайтибди, уларни сурдовлаштириб мерганникига кузатиб қўйгач, ўзи гангиб ўша — дара оғзидаги ёнғокзорга бурилибди. Шунда оёқ остидаги — кечагина конталаш, энди қовжироқ хазонлар тилга кирганига ишонасизми? Ишонинг, ишонаверинг, ғижир-ғижир тилга кириб: «Ойтуман, Ойтуман...» деганмиш улар. Ишонмасангиз, ана, Кўкал — гувоҳ...

«Кўкал ўзини Вьетнамга ёздирибди!» деган яна бир гап тарқалди Боғболода. Бу гапда энди зигирчалик ҳам лоф йўқ эди.

Баҳорда Кўкални шошилинич суратда ҳарбий комиссарликка чақириб, кўлига қоғоз тутқазиди, «Сизни жўнатмасак бўлмайди», дейишди. «Аввалги сафар нега қолдирган эдиларингиз энди нега жўнатасизлар?» дея сўраб ҳам ўтирмади Кўкал, ўша алами кўнглида ётган эканми, сафларни текшириб юрган ёшгина капитанга қараб: «Жўнатсаларингиз, энди тўғри Вьетнамга жўнатишлар!» деб юборди мардонасига. Кулгидан бутун саф, бутун ҳовли ларзага келди. Лекин Кўкал кулгига қўшилмади, аҳдида собит эди: «Кетсам — кетдим-да. Бугун-эрта Ойтуман ўғил туғиб беради. Ўғлим, ўрнимга қоладиган ўғлим бўлади. Кетсам — кетдим-да!»

Кўкал кўп узоққа кетмади — атиги Қаршида хизмат қилди. Икки марта отпускага ҳам келди, келиб ўғилчасини кўриб кетди. У энди янада тўлишиб, азамат йигитга айланган эди — товонининг тайпоқлигини ким кўриб ўтирибди?!

Аммо, унинг товонини ҳеч ким кўрмаган бўлса ҳам, бу ишда бир синаот кўрганлар бор экан. «Ҳах, сағир-а, Дониёровнинг тўнғичи ўрнида кетдинг-а хизматга!— дейишди улар, сўнг мийикда кулиб бош чайқаб қўйишди.— Ҳах, тақдир, ажаб чархпалак ўйинларинг бор-да!»

Кўкал хизматдан қайтгач, бобосининг маконини яна ҳам обод қилди, қиз кўрди, боғ тўридан ўғилчасига атаб иморат солди. Яшайверди олло деб.

Бў орада кекса Дониёровнинг аҳволи тўсатдан оғирлашди. Шифтга тикилган қўйи жон таслим қилолмай ётган бемор бир окшом кутилмаганда Кўкални йўқлаб қолди. Боғболода кўпчилик номини ҳам унутиб юборган Кўкал сағирни! Дониёров — баобрў, бадавлат, басавлат Дониёров! Жони қил устида турган банданинг ҳар қандай тилаги — вожиб. Кўкални бошлаб келдилар, икковини холи қолдирдилар. Ўртада нима гап кечди — энди ёлғиз Кўкал билади. («Ўғлим, сенинг отингни ўзим қўйганман, кўкламда туғилган эдинг, менинг ҳам кўкламим, бесабр, бебош кўкламим эди...» деган бўлса эҳтимол, Дониёров) Ҳар нечук, эртаси куни тобутни ердан узишганда Кўкал бирдан «отам»лаб юборди, чопон кийиб, белбоғ боғлаб, мозорга ҳассакашлар сафида борди. Бошда орияти кўзиб, марҳумнинг тўнғичи Камол бир хезланиб келди-ю, сўнг Кўкалнинг юз-кўзига тикила-тикила, лом-мим деёлмай, боши эгилганча аста унга эргашди.

Сочини ёйиб, белига фўта ўраб олган Ойтуман хаят — бедапоядаги зардолининг тагида, марҳумга жигаргўша хотин-халъажга қўшилиб, юзларини тирнай-тирнай садр тушарди. У аввалига тариқиброк турди: «Эби, сизга бир бало бўлама, бегонанинг ўлигига мен нима учун садр тепар эканман — энабоши хотини турганда, қўша-қўша қизлари турганда? Айб қилар элулус...» Кўкал фиғон аралаш зовита қилди: «Нимага бегона дейсан, энағар, қайнатанг бўлади, қайнатанг!»

Боғболо аҳлидан, девор-дармиён кўшни бўлатуриб, ёлғиз Майрам тоғчи келмади азага. Темирчи эрининг кўзи олдида, ундан орттирган беш боласининг кўзи олдида сочларини ёйганча, ҳовли айланиб танҳо ўзи садр тушганмиш у...

Мархумнинг қирқиға Кўкал каттакон бир кўчқорни сўйиб, элга маърака берди.

Шу-шу, Кўкал яна боғбололикка айланди. Энди тўй-маърака усиз ўтмайди, у барчасига бел боғлаб, кўкрак кериб хизмат қилади, кўкрак кериб Боғболонинг кўчасини тўлдириб юради. Кўздан қолган битта-яримта мўйсафид: «Қимди ули бўласиз, болам?» деб сўраб қолса, дадил жавоб қайтаради:

— Дониёровнинг, бобо!

— Дониёровнинг болаларини танигич эдим-ку...

— Мен тўнғичиман, бобо, кўзни бир қарагинг!

— Тўнғичи Қамол эди чоғи?..

— Мен — Кўкламиман, бобо, Кўклами!

— Тўнғичи иккита бўлар экан-да, тавба!

— Битта бўлади, бобо, битта!

Шундай деб жавоб қилади Дониёровнинг тўнғичи Кўклам — Кўкал — Кўкалдош...

* * *

Нажмиддин анчадан бери кўринмай кетди. Мен шу қуларда унинг келиб қолишидан кўрқиб юрибман. Келса, сиз эшитган нақлни унга ҳам ўқиб беришим керак бўлади. Тинглай туриб, тиззасига шапатилаб: «Тўғри, тўппа-тўғри!» деса-ку, муродимга етганим, борди-ю, «яхши», деб кўя қолса-чи...

Начора, ўртабўйман — бўйчанроқ бўлишни, қизик-қонман — сипороқ бўлишни, ялқовман — серғайрат бўлишни орзу қиламан. Орзу қиламан...

Ахир, боғбололик Кўкалдош ниятига етди-ку!..

БИР ДАҚИҚА КЎЗИНГНИ ЮМ

У жойлар аллақачон бузилиб кетган, у одамлар ҳам энди йўқ; аниқроғи — бор-у, қаерларда, нима иш қилиб юрибди...

Лекин улар муқим яшайдиган, ўзлари билмаган ҳолда яшайдиган битта жой бор, яна битта жой...

«Пахтакор» бекати. Метродан чиқиб тўрт тарафга таралаётган гурас-гурас оломон. Кўнглингда бир орзиқиш, паришон аланглаб улар орасидан кимларнидир кидирасан. Йўқ, йўқ. Бари бир хил, бариси нотаниш. Нотаниш одамлар бир-бирига ўхшайди. Шунақами? Унда бир дақиқа кўзингни юмгин-чи, қаршингда нима-лар намоён бўлар экан...

Чангалзор сойлик оралаб кетган жинкўча. Паскам уйлар, тор-танг ҳовлилар. Унг қўлдаги биринчи ҳовли ташландик, чалавайрона. Иккинчиси ҳам ундан қолишмайди: деворлари нураган, томлари тўкилиб битган. Кейингисининг қадимий ўймакор дарвозаси олдида худди ўшандай кўҳна, илвиллаб қолган бир кампир уззукун эринмай писта, қурут сотиб ўтиради. Муюлишдаги ҳовли эса буларнинг барчаси устидан қаҳқаҳа отиб кулаётгандек: жуда мустаҳкам, иморатлари ҳам муҳташам. Олди баланд ишком. Ҳовли адоғида ҳам шундай баҳайбат ишком бор, аммо у қаровсизроқ. Иморатнинг ташқи кўриниши ҳам, ичи ҳам шоҳона: пештоқлар гишторлик санъатининг итжа намунаси, деразалар гирдо-гирд серҳашам; зарҳал панжарали зинапоя, нақшин шифтлар, лолагун деворлар — қўйинг-чи, бир аср манаман деб турадиган қасрнинг ўзгинаси! Шаҳарнинг қай чеккасида бўлман, таниш-билишларга тушунтирмоққа ўнғайлигини айтмайсизми: «Телестудиянинг биқинидан ўтиб паст кўчага кирганда муюлишдаги биринчи ҳовли. Этагида каттакон ўриги ҳам бор, баҳорда оппоқ гуллайди, кузда — узум... Марҳамат, келинг».

Бу жаннатнинг хўжайини, омонат хўжайини — мен. Хакикий хўжайини эса, негадир ана шундай уй-жойини ташлаб, шаҳар ташқарисидан дала ховли қилиб кетган; ойда бир мартагина келади — «хурсанд бўлиб кетиш» учун.

Ховлида мендан бошқалар ҳам бор. Аммо улар оддий одамлар эмас, ўзбек йлм-фани ва маданиятининг бўлажак гултожлари: «халқ артисти», яъни — театр институтининг талабаси Турди Даврон, «улуғ жарроҳ», яъни — ТошМИ талабаси Латиф Зиёев ва заҳматкаш «бобуршунос» — пединститут талабаси Исмоил Хурсандий. Буларнинг ичидан энг фақири ўзим — ҳали келажакимнинг тайини йўқ, атиги биринчи курсда ўқийман.

«Халқ артисти», белига ўқ теккандек, эртаю кеч тўрдаги каравотга ёнбошлаб «Театр» журнаlinesи варақлайди — халқ артисти бўлмоқ сирларини ахтарайди, чамаси. Аҳён-аҳёнда олифта шиппагини оёғига илиб, елкасида катак пиджак, ясама паришонлик билан чиқиб ховлида сайр қилиб келади. Бўш вақтларида дарсга ҳам бориб туради. Кечкурунлари эса албатта башанг бўлиб учрашувга отланади: «Розетта оперетта театрига билет олиб кўйган, бормасам хафа бўлади».

«Улуғ жарроҳ»нинг куни курсин: бир соат ҳам дарс қолдирилмайди, устига-устак, келибоқ мук тушганча одамзод ичак-чавоғининг лотинча номларини ёдлашга киришади; қонатмай кесиш йўллларини кидиради. Бошқа пайтларда халатию оқ қалпоғини ювиш билан машғул. Ундан ҳам қўли бўшаса, севиқли домласи — улуғ жарроҳ Беккерни таърифлашга тушади. Шиори: одам доим озода юриши керак, оқ кўйлак — озодаликнинг бош белгиси. Унга қолса, кўчага ҳам оқ халат, оқ қалпоқда чиқса!

«Бобуршунос»нинг эса бу дунё билан иши йўқ: Розеттаси билан театрга ҳам бормади, оқ кўйлакнинг ҳам ташвишини қилмайди, олдида бир уюм китоб,

кишлоқдан кўтариб келган малла пўстаги устига майкачан узала тушган кўйи замон ҳатлаб мозийга юриш қилиб ётади — шоҳ Бобурнинг изидан қувгани қувган. Аҳён-аҳён бош кўтариб, хонада одам борми, йўқми — бари бир: «Буни қаранглар! — деб қолади ҳайрат билан. — «Ушбу тарихқача Темурбекнинг авлодини бовужуди салтанат мирзо дерлар эди, ушбу навбат буюрдумким, мени подшоҳ дегайлар». Зўр-а!»

Ўзбекнинг кичиги — кучуги. Хонани мен супураман, овқатни мен қиламан, идиш-товоқни мен юваман. Пойгакдаги каравотда ҳам мен ётаман. Хўжайин бўлатуриб! Уй эгаси билан гаплашадиган ҳам ўзим — бу ерни мен топганман-да. (Кейин бошқаларни чақириб келдим. Бошимга бало орттириб. Ўз ихтиёрим билан.) Бозор-ўчар ҳам каминанинг зиммамда. Бирортаси пул чиқаришни билмайди. Уларга қачон уйдан пул келади, нимага сарфлашади — сезмай қоласан. Бир куни қарабсанки, биттасининг эгнида янги оқ кўйлак, биттасида антиқа шим, биттаси фалон пулга олдим деб, титилиб кетган кўҳна бир китобни кўтариб келган! «Пулни қаёқдан топдинг?» десанг, сурбетона қулимсираб кўяди, вассалом. Муғамбирлар! «Бор-э!» деб ҳаммасини ҳайдаб солгинг келади-ю, андиша қиласан: ҳамшахар акаларинг, ўзинг бошлаб келгансан бу ерга, қолаверса, ўзбекнинг кичиги — кучуги, бу мақолни улар тўқиб чиқаришмаган.

Феъл-атвори олақуроқ бу одамларнинг бир хонага сиғиши ҳар қанча таажжубли бўлмасин, улар билан яшаш мароқли эди. Кечалари тўртовлон ўзимизча режа тузамиз: келаси якшанбада уч опа-сингил қўшни қизларни меҳмонга чақирсак; уйни ким йиғиштиради, ким бозорга бориб келади, ошни ким дамлайди, ким уларга гап бериб ўтиради... Кейин, машварат охирида «халқ артисти» қизларни ўртада «таксимлайди». Энг хушбичим, энг сулуви — ўртанчасини ўзи олиб, қолган икки опа-сингилни икки ошнасига тортиқ қилади.

— Каттасининг бўйи узун, ўзи ҳам оғир-вазмин, сенбоп,— дейди «бобуршунос»га қараб. Сўнг «улуғ жаррох»га юзланади:— Кичкинаси, энг зўри ўзингга қолди, дўхтир! Лекин эҳтиёт бўласан, ҳали ёш, гунча-дек нарса. Ўзиям «ТошМИга кираман», деб ўлиб юрибди, тайёрлайсан-да аста-секин.— Ниҳоят, куруқ қолган одам — менга ўгирилиб сурбетона илжайди:— Сен ҳали...

Кўчамизнинг охиридаги болохонали ҳовлида яшайдиган бири биридан хушрўй уч опа-сингилни бу учалови бирлашганда ҳам менчалик яхши кўролмайдди. Лекин начора, мен ҳали...

— Розетта...— дейман чайнаиб, нимадандир умидворлик билан.

— Розетта...— дейди «халқ артисти» ҳам чайнаиб.— Биласанми, унинг она авлодида бир бувиси француз ўтган экан, ишониб бўлмайдди-да...

Розеттасини Санъат саройининг олдида кўрган эдим. Телефон будкалари ёнида «халқ артисти»га қий-шанглаб турган экан. Ҳамхонам хижолат чекмасин деб, ўзимни шартта панага олдим. «Халқ артисти» таърифлаганда эртақдаги париваш кўз олдимга келган эди — лорсиллаган бир таъвия экан. «Рассомликка ўқиса керак,— деб ўйладим усталик билан бўялган қош-кўзини кўриб.— Оти ҳам ё Розия, ё Рўзихол...»

Режалар эсдан чиқиб, яқшанба куни «халқ артисти» Розеттасининг олдига кетади, «улуғ жаррох»— консултацияга, «бобуршунос»— китоб бозорига. Уч опасингил ўзимга қолади. Лекин бир ўзим нима қила олардим? Артистликни эплаёлмасам, жаррохлик — қалтис иш, бобуршуносликка эса уқув, ҳафсала керак! Бекорчиликдан зерикиб, қўлимдан келадиган иш — рўзгор юмушларига ўзимни ураман: уйни йиғиштираман, овкат қиламан, кир юваман. Кейин дераза олдида нияк тираб ҳамроҳларимни кута бошлайман. Келишин, бу кеча бошқатдан режа тузамиз. Зора, Розет-

танинг авлодида француз кони борлиги ёлгон чикса!
Ўзбек илм-фани ва маданияти бу ховлида ана шу тарика гуркираб ўсмоқда эди. Лекин фавқулодда унга футур ётди.

Бир куни дарсдан келсам, уйимизга қираверишдаги зарҳалли зинапояга суяниб қандайдир йигит турибди. Нотаниш. Кўриниши мендан бир-икки ёш катта. Юпунроқ кийинган. Айтишича, хўжайинимизнинг узоқроқ қариндоши, дала ховлисида сувоғига қарашган экан, бирор ҳафта биз билан яшаб турармиш — акамиз айтибди.

— Майли,— дедим.— Окамиз айтган бўлса...

Кечкурун бошқалар келишди. Мардикор (бу лақабни унга мен илдим) уларга ҳам бояги гапни такрорлади. Бир-икки оғиз савол-жавобдан сўнг, «халқ артисти» кўлларини кўкрагида артистона чалиштириб:

— Сиз менга ёкмадингиз, дўстим,— деди очикдан очик.— Сўзларингиз қандайдир бошқача, шубҳали.

Лекин ҳеч ким унинг гапига аҳамият бермади: артист-да, бодилик қияпти.

Мардикор кечаси «улуғ жарроҳ»нинг эски чопонини кўрпа, «бобуршунос»нинг қалин-қалин китобларини ёстиқ қилиб хона ўртасида — ерда ётди. Бу кишимга каравот қани, ҳаддини билганига ҳам шукр!

Аммо-лекин ажойиб мардикор экан. Нимаси биландир эртасиёқ ҳаммамизга маъқул тушди, айниқса, менга ёкиб қолди. У келиб мен уй юмушларидан қутулдим — барчасини ўз зиммасига олди. Мардикор-да. Унинг ҳар балони билиши, ҳар соҳадан хабардорлиги-чи! Оғзингиздан чикқан гапни дарров илиб кетади, антиқа-антиқа мисоллар келтириб хайратга солади. Мардикор ҳолида! Ўзини кўрсатмоқчи бўлибми, «халқ артисти» санъатдаги қайси бир йўналишдан сўз очган эди, бир лукма билан уни мот қилиб ташлади. «Улуғ жарроҳ»нинг-ку буткул нафасини ўчирди: ибн Сино

табобатидан гапириб, машхур ва мўътабар Беккернинг барча таълим-тахсилени чиппакка чиқарди-қўйди Аммо-лекин «бобуршунос» яйраб қолди: қадимги жанги жадаллар тўғрисида мардикор билан соатлаб баҳслашади. Мардикор бу соҳанинг ҳам комил билимдони экан. Мардикор ҳолида! Фақат менга, биринчи курс талабасига сўз йўқ, у мен билан қозон-товоқ, эчки-улоқ хусусидагина гаплашади, холос.

Шундай қилиб, маданият гулшани яна бир мутафаккир мардикор билан бойиди. Аммо уни биргина «халқ артисти» ҳамон хушламас, зеҳн-заковатига шубҳа билан қарар, олдида ҳам, орқасида ҳам камситгани камситган эди. «Намунча маҳлиё бўлмасаларинг!— дерди у энсаси қотиб.— Бу боланинг билими гадойнинг тўрва-халтасига ўхшайди: ҳар балодан бир шингил. Дастурхонга қўйиб кўр-чи!..»

Айтган бир ҳафтаси ўтди, мардикор негадир кетай демасди. Ўзимиз ҳам унга алланечук ўрганиб қолдик, қачон кетишини сўрагани ботинолмасдик: гўё азалдан бирга яшаб келяпмиз, ҳамшаҳаримиз, яқин, синашта. Ўзиям ўлгудек киришимли экан, ҳар биримизга мос тил топа билганини айтинг; тилини топган дилини тополмайдими! Фақат бир нарса бизни андек ажаблантирарди: мардикорнинг исми гоҳ Мансур бўлса, гоҳ Мардон бўлиб қоларди. Буни айтиб юзига солсангиз, пинак бузмай: «Нима фарқи бор?» деб қўя қолади. Унинг асли қаерданлиги ҳам катта жумбоқлардан эди. Бир Самарқандданман, деса, бир Андижондан бўлиб чиқарди. Таажжублангандек бўлсангиз, фирт бепарво қўл силтайди: нима фарқи бор?

Ростдан ҳам, унга ҳеч нарсанинг фарқи йўқ экан...

Шанба кунни дарсдан кейин курсдошларим билан кинога тушиб, уйга кечроқ қайтсам — ҳовлимизни милиса босган, тўс-тўполон. Ишком тагида курси қўйиб ўтирган хушмўйлов терговчи, тиззасида блокнот, алланимани рўйхат қилмоқда, қўлларини кўксида артистона

чалиштирганча устунга суяниб турган «халқ артисти»
паришон илжайиб санамоқда:

— Япон транзистори... Руминча кўйлагим... Яна
битта шим, фирменный...

Зинапояда чўнқайиб олган «улуғ жарроҳ» ҳам ун-
дан қолишмасликка тиришади:

— Янги костюм-шимим. Бултур Май байрамида
бир мартагина кийилган эди. Кейин японча фонен-
доскоп... Домламинз, машхур хирург Беккер совға қил-
ган. Афғони йўл-йўл пайпоғим, туянинг расми бор
эди... Шулар шекилли...

«Бобуршунос» ҳам бўш келмади:

— Менинг ҳамма нарсам жойидага ўхшайди. Фа-
кат, факат «Бобурнома»... Лондон наشري эди...

— Ха?!— дедим ҳовликиб мен.

«Халқ артисти» фожиона овозда эълон қилди:

— Мардикоринг ҳаммаёқни шўлиб-шипириб ке-
тибди!

Югуриб уйга кирдим. Хона ўртасида сочилиб ётган
кийим-кечагу буюмлар орасидан ўзимга тегишли нарса-
ларни текшириб кўрдим. Шахматнусха чамадоним би-
лан, ўқишга кирганим учун отам олиб берган, ҳали бир
марта ҳам кийилмаган пальтом йўқ эди.

Қайтиб чиқиб, бор гапни терговчига айтдим. Шерик-
ларимга қараганда фантазиям кашшоклик қилди: ҳали
тажрибасиз, биринчи курс талабасиман-да.

Терговчининг боши қотган, ҳайрон.

— Роса бойваччалар йиғилган экансизлар-да ўзи!—
дейди.— Жами суммаси уч минг сўмга тўғри келяпти-я!

— Уч минг, уч минг,— дея тасдиқлади «улуғ жар-
роҳ».

— Қочиб қаёққа борарди!— деди терговчи ўрнидан
тураркан. Сўнг биз — жабрдийда даъвогарларни юпат-
ган бўлди:— Ҳбтиржам бўлинглар, топамиз, албатта
топамиз! Бугун-эрта қўлга тушади у муттаҳам!

— Ҳамма нарсамизни сотиб юборган бўлса-

чи?—деди «улуғ жарроҳ» ошкора умидворлик билан.
— Тўлаттирамиз!

Бу гапни эшитиб ер остидан бир-биримизга қараб олдик. Менинг мардикорга раҳмим келиб кетди. Назаримда, у қўлга тушса, нақ отувга ҳукм қилинадигандек эди.

Шу кечаси билан ўтириб самарқандликми, андижонлик Мансурми, Мардон — мардикорнинг гўрига гишт қалаб чиқдик. Яккаш муҳокама, яккаш мунозара.

— Аблах, товламачи!

— Ўғри, каззоб!

— Кўзлари бежо эди ўзи. Фирибгарлик билан ичимизга кириб олганини қаранглар ярамаснинг! Хўжайинга ҳам ҳеч қанақа қариндош-париндош эмас экан, бошлаб лакиллашибди бизни!

— Мен бошдаёқ сезувдим,— деди «халқ артисти» тантана қилиб.— Айтган эдим сизларга...

— Аммо-лекин жуда билимдон эди-да,— деб қўйди «бобуршунос».

— Билимдон, билимдон! Мана сенга билимдон! Ўғри! Жа-а иноқ эдинглар! Менга қолса...

Кейин учовлашиб менга хужумга ўтишди:

— Биринчи бўлиб сен гаплашгансан! Ўшандаёқ хайдаб юбориш керак эди. Ҳаммасига сен айбдор!

— Ие!— дедим жаҳлим чиқиб.— Сизлар-чи, сизлар нега хайдамадинглар? Сизлар мендан каттасизлар-ку!

— Лекин бу ерда хўжайин — сен-да!— дейишди бир овоздан.— Сен хайдашинг керак эди.

— Энди, бугунга келиб хўжайин мен бўлиб қолдимми?!— дедим кўзимдан ёш чиқиб. Яхшиликка ёмонликни қаранг!— Хўжайин мен бўлсам...

Хайрият, «бобуршунос» орага тушиб, китоб кўрган донишмандларга хос вазминлик, донишмандларга хос одиллик билан масалани ажрим қилмоқчи бўлди:

— Ўртоқлар, бу ерда ҳаммамиз бирдай айбдормиз ёки ҳаммамиз бирдай бегуноҳмиз. Мардикорга келсак,

у чиндан ҳам... Ростини айтсам, ўртоқлар, менинг сира ишонгим келмаяпти бу ишга...

Сўнг у бой ҳаётини тажрибаси — ҳарбий хизматда бошидан кечган мисолларга мурожаат этиб, ақл бовар қилмас бир воқеани сўзлаб берди. Хулосаси шу бўлдики, мардикор — одатдаги ўғрилاردан эмас, ҳатто ўғри ҳам деб бўлмайди уни...

— Ким бўлмаса у, ким? — деди бетоқатланиб «улуғ жарроҳ».

«Бобуршўнос»нинг сўзларини одатдагидек энсаси қотиброк эшитган «халқ артисти»:

— Э, шунинг гапига ишониб. Ўтирибсизларми? — деди. — Бунинг тўксон тўққиз фоиз гапи лоф-ку, қолган бир фоизига ҳам шубҳа бор.

Кейин мардикорнинг кирдикорларини қайтадан таҳлил қилиб, уни қайтадан эламоққа тушдик — қани, бирор натижа чиқса!

Орадан бир ҳафта ўтди — милициядан ҳеч қандай дарак йўқ. Япон фонендоскопи илинжидами, «улуғ жарроҳ» ҳар кун икки мартаба бориб хабар олади. «Қидириляпти, қидириляпти».

Аста-секин йўқолган нарсаларимиздан умидни уза бошладик. Ўйлаб қарасам, ҳаммадан кўп зарар кўрган мен эканман. Яп-янги пальто эди. Курумсоқлик-да, аяб, эҳтиётлаб юргунча ўша кун дарсга кийиб кетавермайманми! Энди нима қилдим? Уйдан пул сўрашга юз йўқ, ўғил эмас, бир лапашанг ўстирган эканмиз, деб ўйлашади. Устига-устак кейинги кунларда ҳаво жуда совиб кетди. Йўқолганидан бутунлай умидни узиб, арзонроқ бир пальто сотиб олдим. Қопдек юпка, қопдек узун, қопдек халпиллаган, лекин ҳарна-да. Уйга яқинлашаётганимда тўпикқа тушадиган барларини чапанчасига белимга ўраб оламан: анов опа-сингиллардан бирортаси чиқиб қолса, кулмасин!

Шундай кунларнинг бирида «бобуршўнос» иккаламиз баравар уйга қайтиб, ҳайратдан эсимиз оғиб

қолгудек бўлди. Хона ўртасида ўша чамадон, менинг шахматнусха чамадоним турарди! Ҳамма нарсамиз жой-жойида, тахи ҳам бузилмагандек! Япон транзистори, руминча кўйлак, ноёб фонендоскоп, «Бобурнома» (Лондон нашри), Май байрамида бир мартагина кийилган костюм-шимдан бошқа ҳамма нарса! Кейин, чамадоннинг устида бир вараққина қоғоз — узрнома...

Кечқурун бошқалар ҳам келиб бу ҳолдан ҳанг-манг бўлиб қолишди. «Бобуршунос» ҳар замон: «Ана, мен айтмаганмидим!» дея маънодор хитоб қилиб қўяди, аммо ҳеч ким бош кўтариб унга қарши бир гап айтолмайди — ҳамма аллақандай мулзам, музтар.

Ўша кундан бошлаб нимадандир хижолат бўлгандек бир-биримизнинг юзимизга қарай олмай қолдик.

Ўша кундан бошлаб уйимиздан файз учди. Илм-фан ва маданият гулшани инқирозга юз тутди. Биринчи бўлиб «улуғ жарроҳ» кўчиб кетди. Унинг изидан «бобуршунос» пўстагини кўтарди. Маъшуқасининг доимий илтимосини қондириб, «халқ артисти» ҳам уникага равона бўлди. Хувиллаган ҳовлида бир ўзим қолдим. Ҳовли меники, хўжайин ўзим эдим-да. Кечаси билан қўрқиб, босинқираб чиқаман. Дарвоза ўз-ўзидан очилиб кетаётгандек, кимдир ҳовлига тош отаётгандек, деразадан биров мўралаётгандек бўлаверади. Кўзим илинган заҳоти аллаким — мардикорми келиб бўғизлайди...

Икки-уч кундан кейин мен ҳам шаҳарнинг нариги четида яшайдиган бир курсдошимникига кўчиб кетдим, кетдимۇ қайтиб бу ёқларга қадам босмадим.

Ўқишни битиргач, диплом қўлга тегишини кутиб юрган кунларим бекорчиликдан зерикиб, беш йил мобайнида ижарага турган жойларимни бир-бир айланиб кўрмоқчи бўлдим. Бу ҳам бир гап-да, сарҳисобдек бир гап. Ҳар ҳолда, «олтин даврим» — оч-наҳор, юпун талабалик йилларим кечган, изларим қолган...

Дарвозага урилган узунчоқ кулф занглаб ётарди. Аста тирқишдан мўраладим: ҳовли хор-хасга тўлиб,

хароб ҳолга келган эди. Хосиятсиз жой-да, бўлмаса, шундай хашаматни ташлаб эгаси бир ёқларга кетиб қолармиди!

Худди хор-хасни гарчиллатиб ҳовлида мардикор айланиб юргандек, чиқиб изимдан қувлаб қоладиган-дек туюлди — шоша-пиша дарвозадан узоқлашдим.

Вақт ўтиб, бу гаплар ҳаёлимдан кўтарилиб кетди. У жойлар ҳам бузилди, ўрнига метро қурилди. Мен энди «Пахтакор» бекатига чиққанимда паришон аланглаб, тўрт тарафга гурас-гурас таралаётган оломон орасидан қимларнидир топмоқчи бўламан, кидираман — беҳуда! Йўқ, йўқ. Бари бир хил, бари нотаниш. Нотаниш одамлар бир-бирига ўхшайди...

Қани энди у таниш жойлар, у таниш одамлар?..

Ўша кезлар биз — бўзболаларни энтиктирган анов дилбар кўшни қизларни бир-икки марта учратдим. Танишмади. Улар уч опа-сингил, бунинг устига соҳибжамол қизлар эди, биз — уларга шайдо йигитчаларнинг эса сон-саногимиз йўқ эди-да.

Аҳён-аҳёнда собиқ ҳамхоналаримдан Исмоил Хурсандийни ҳам кўриб тураман. У аллақачон қандидатлик ишини ёқлаб олган, жами илм аҳли каби андақ паришонхотир бўлиб қолган, кўзойнак тақади. Қачон қарасанг, қўлтиғида бир даста эски китоб, қаёққадир шошиб турган бўлади. Ўша воқеадан гап очсанг, «Ҳа-ҳа, ғалати иш бўлган эди, жуда билимдон йигит эди, аллақачон ёқлаб кетгандир ишини», дейдию зипиллаб жўнаб қолади.

Турди Даврон, халқ артисти бўлмоғига кўзи етмадими, санъатдан воз кечиб, ўзини мансабга уриб кетган. Вилоятдан келганида, «Қўй-э ўша гапларни!» дейдию сени ресторанга, ундан кейин яна аллақайқларга судрамоқчи бўлади.

Латиф Зиёевни эса, бош врач бўлган, деб эшитардим. Узоқ йили уни ҳам кўрдим. Ёзда бола-чақам билан туғилган юртимга бораётиб, катта йўлда автобусдан

тушиб, йўловчи машина пойлаб турардим. Кун иссиқ, болалар сув деб чиркиллайди. Шунда ёнгинамиздан оппоқ «Жйгули» ўтиб қолди. Рулда оппоқ кўйлак кийган, бўйнида гулдор галстук, бежиримгина бўлиб Латиф Зиёев ўтирарди. У ҳам мени кўрди. Таниганига ҳам шубҳам йўқ. Лекин индамай ўтди-кетди. Чорраҳада, куннинг қизириғида, кичкинтойларим чиркиллаган, ёқамни ушлаб қолавердим. Улуг жарроҳ бўлиб кетгани рост шекилли!

Ахир биз бир пайтлар бир хонада яшаган, бир хаводан нафас олган, талабалик насибасини бирга баҳам кўрган биродарлар эдик-ку! Нега бундай бегоналашиб кетдик? Орамизни ким бузди? Бу ўша — бир ҳафта-ўн кун бирга туриб, сирли қилмиши билан ҳаммамизни ҳайратга солиб кетган мардикор ниқобидаги аломат йигит эмасми? Ўша, ўша! Самарқандликмиди у, андижонлик? Мансурмиди унинг оти, Мардон? Дарвоқе, ўзи айтгандек, бунинг нима фарқи бор? Мардикор эди у, марди қор! Бурчини бажарди-кетди. Орамизни бузиб кетди. Шу иши тўғри бўлмаганмикан?..

Бир гал унинг ўз-ўзидан ичиб келиб менга ҳасрат қилгани ёдимда: «Уч йилдан бери ўқишга қиролмайман, оғайни. Қишлоқда онам ёлғиз. Уч йилдан бери унинг олдига боролмайман. У мени ўқияпти, деб ўйлайди. Мен бўлсам бу ёқда мана шундай тентираб юрибман. Онамни кўргани бир боришим керак, оғайни. У ёлғиз. Мен ҳам ёлғиз...»

Нима, у ўшанда уст-бошидан ор қилиб, онасини кўргани бизларнинг кийимимизни кийиб кетганмиди? Сўраса, шундоқ ҳам берардик-ку. Ўзи ишлаб топса ҳам бўларди: тўрт мучаси соғ, ҳар қанақа одамни лол қолдирадиган зехни бор эди.

Кейин унинг чамадон устида қолдириб кетган хатини эслайман: «Оғайнилар, сизларни безовта қилиб, шунча ташвишга қўйганим учун кечиринглар, минг бор узр!

Бу иш менга жуда зарур эди, ўйлайманки, сизларга ҳам...» Қизик...

Қизик, мен бу гапларни нимага ёзиб ўтирибман? Билмайман. Ёзгим келди — ёздим, ўқигиси келган одам ўқир. Ахир, одамзод бугун тугилиб, бугуннинг ўзида оламдан ўтмайди-ку. Унинг ҳаёти яхшидир-ёмондир, аччиқдир-чучуқдир — хотиралардан иборат бўлади. Орқасига қарамаган одам олдини ҳам кўролмайди. Орқада — кечаги кун, хотиралар. Хотиралардан эса ҳикматлар келиб чиқади. Мана, улардан лоақал биттаси:

«Бирни кўриб фикр қил,
Бирни кўриб зикр қил».

Бошқа гапим йўқ.

1982

ЧОЛ БЎЛИБ УЙҒОНСАК...

Этюд

— Янги йил байрами руҳида бирор нима ёзиб беролмайсанми? — деб қолади муҳаррир дўстинг. — Воқеа қишда кечсин. Қиш, қор, ҳаммаёқ оппоқ, арча, байрам кайфияти... Ўқиган одамнинг руҳи ёришадиган нарса бўлсин-да ишқилиб.

— Куз ҳақида ёзиб берсам-чи? — дейсан савдолашгудек. — Кеч куз, ҳазонлар шилдирайди, осмон тиник, ҳаво мусаффо... — Дилингдаги армон бу. Неча йиллардан бери уринасан, ҳеч бало чиқаролмайсан... Куз,

кеч кузак бўлса, кўнгилни орзиктирадиган, порлоқ ғу-сага чулғайдиган бирор ҳолат, ана шу «бемор фасл»нинг ўзидек таъсирли бир манзара — ҳикоя!.. Унда деярли ҳеч қандай фавқулодда ҳодиса содир бўлмаса-ю, аммо ўқиган одамнинг кўнгли сув очиб, кўзидан тиркираб ёш чиқиб кетса, сунбула сувларидек шаффоф ёш... Орзу, неча йиллик орзу бу! — Куз ҳақида бўлса-чи?

Мухаррир дўстингнинг жаҳли чиқади:

— Мен не дейман-у, кўбизим не дейди! Кузингни ўзингга ёзиб олавер! Менга қиш керак, қиш! Мавзу, те-ма! Қиш, қор, фантазия!

— «Қиш, қиш» эмиш! — дейсан уни эрмаклаб. — Қишингни ёмон кўраман, билдингми? Совуқ, ҳамма ёк лой, рутубат... Белим оғрийди доим. Куз — бошқа гап: дилбар фасл! Пушкин ҳам яхши кўрган. Болдино кузи. Болдино илҳомлари... Эсингдами?

— Сен Пушкин эмассан-ку?! — дейди дўстингнинг фигони ошиб. Сўнг жаҳлдан тушиб, мухаррирларга хос босиқ, маслаҳат оҳангига ўтади: — Менга қара, биродар, ўша дилбар куз ҳақидаги ўй-фикрларингни дилбар қиш фаслига кўчира қолсанг-чи, а? Нима фарқи бор? Куз бўлди нимаю қиш бўлди нима? Куздан кейин барибир қиш келади-ку...

— Бўлмайди, — дейсан ўжарлик билан. — Куз — куз, қиш — қиш! Мен кузни яхши кўраман.

— Мен бўлсам — қишни!

— Ўзинг ёзиб олақол бўлмаса!

— Номардга ишинг тушганидан кейин шу-да! — дейди дўстинг ёлғондакам хўрсиниб. Бир зумда юмшаб, тагин аврамоққа бошлайди: — Унда, бўлмаса... ёшлигингни эслаб кўр, болалигингни... бирор нарса чиқиб қолар. — У бирдан овозига ўйчан, шоирона оҳанг беради: — Тасаввур қил: пастак, нимқоронғи хона, бурчакда сандал...

— Сандал бурчакда бўлмайди, доно!

— Ҳа, майли, ўртада бўлақолсанг... Ўртада сандал,

ташқарида қор, бўрон, деразадан тоғ чўққилари элас-элас кўзга ташланади, симобдек ялтираб...

— Қорбўронда тоғ кўринаркан-да, сендан эшитишим?!

— Кўринмаса кўринмас, бирор йўлини топарсан. (Дўстинг ўз хатоларини муҳаррирога тузатишга уста.) Сен бўлсанг, оёғинг сандалда, пўстакка ёнбошлаганча маза қилиб туршак шимиб ётибсан, бувинг урчуғини айлантириб, сенга матал айтиб беряпти...

— Эртақ, бувинг... Ҳамид Олимжон-ку бу, тақсир?!-

Дўстинг барибир бўш келмайди:

— Бўлмаса, ўқувчилик давридан олақол. Мактаб, арча байрами, қорқиз, жиндақ муҳаббат аралаштирасан — ҳикоя тап-тайёр! Илиққина, беозоргина нарса чиқади. Еки — студентликдаги янги йил базмларимизни эсласанг ҳам бир дунё гап!

— Ҳаммасини ёзиб битирганман-да.

— Сираям қолмаганми?

— Сираям қолмаган.

— Самаднинг кўчадаги арчани суғуриб келгани-чи? Шукшинча нарса бўлади-да лекин! Уйлаб кўр.

— Илиққина, беозоргина бўлсин, деяпсан-ку?..

— Э, дарвоқе... Бирор нарса тўкиворсанг-чи?

— Тўкиёлмайман-да, ҳеч ичимдан тўкиб ёзмаганман.

— Э, қанақа ёзувчисан ўзи!.. — Дўстинг пешонасини тириштириб узоқ ўйга толади. Ниҳоят бошини кўтаради, илжаяди: — Топдим! Мана сенга сюжет, қулоқ сол! Бир одам. Ижобий одам. Ўзи бефарзанд. Ҳар янги йил байрамида маҳалла болаларига қордан қорбобо ясаб беради. Бошига челақ кийгизиб, кўлига ҳасса тутқазиб, елкасида совға-салом тўла хуржуни билан... Ўз ҳовлисида, билиб қўй! Болаларнинг қувончи чексиз!.. Бир ғал кечаси безорилар ўзларича мерганлик қилмоқчи бўлишадия бўш шиша отишиб қорбобо-

нинг «калла»сини учуриб юборишади. Челақнинг даранглаганини эшитиб қахрамонимиз югуриб уйдан чиқади, безориларга ташланади. Безорилар уни роса уриб, дўппослаб кочиб кетишади. Мана, қахрамонимиз касалхонада. Боши ёрилган, қўли синган, ҳамма ёғи доқа билан чандилган — ётибди. Эртаси чошгоҳда дераза ойнаси чертилади. Қараса — болалар, маҳалла болалари. Кўргани келишибди. Хулоса: яхшилиқка — яхшилиқ! Охири жумлаларини ҳам айтишим мумкин: «Болалар дераза ортидан нимадир деб кичкиришар, аммо у эшитмас эди. «Қорбобони тиклаб қўйдик!» демокда эди улар». Қалай? Зўр-а?

— Зўр. Ўзинг ёз!

— Сенга бердим. Текинга.

— Текин таом томоқ йиртар.

— Ҳа, зўр келса, менга бағишлаб қўя қоларсан.

— Езмайман ҳам, бағишламайман ҳам. Айтиб берган сюжетинг гирт ясама, ёлғон. Ўзбекнинг ховлисида дару девор бўларди... Нима, безориларинг шу қорбобонинг калласини кўзлаш учунгина, азда-базда деворга чиқиб олишдими?

— Э, ҳа, тўғри, чоқини топдинг. Езувчисан-да ба-рибир. Майли, у ёғини ўзинг келиштирворарсан. Мен шунчаки айтиб бердим, холос. Пушкин Гоголга «Ўлик жонлар»нинг сюжетини айтиб бергандай гап...

— Нима, сен Пушкинмисан?!

Мухаррир дўстинг астойдил ранжийди. У ўзини Пушкин бўлмаса-да, сал берирок деб билади.

— Оббо, Гогол-эй!.. Ўзлариям ҳеч баломаслар! — дейди у ҳам ачитмоқ-ниятида. — Бўпти, билганингни қил, биродар. Дўстим деб, сени планга қиритиб қўйган ҳам аҳмоқ! Талабгорнинг саёғи йўқ эди-я, аттанг...

Шу гапдан кейин икки кун ўтгач, дўстингнинг қўлида ишлайдиган ходимлардан бири кўнғирок қилади:

— Мухарриримиз хикояни сўраётувдилар...

— Мухаррирингизга айтинг, мен у кишига ҳикоя зовути эмасман!

— Мухарриримиз сизни ёзувчи эмас, ғирт талант-сиз, ношуду нотавон экан, деяптилар.

— Мухаррирингизга айтинг, мен ана шунақа — ёзувчи эмас, ношуду нотавонман! Унинг ўзи ижод нималигини тушунмайдиган сананавис, амалдор!

— Мухарриримиз айтяптилар; шунчалик ландовур экан, лоақал бултур янги йилни қандай кутиб олганини ёзиб берар, деяптилар. Шуниям ёзиб беролмаса, тоза тамом бўлган экан, деяптилар.

— Уша муҳтарам муҳаррирингизга айтиб қўйинг, мен бултур янги йилни кутиб олганим йўқ: узоқ бир жойда сафарда эдим. Шошманг, оғайни трубкани ўзларига беринг... Ўзингмисан? Бўпти, езиб бераман. Лекин, сен айтгандек хикоя эмас, эртак бўлади, майлими?

— Эртак?! — Мухаррир дўстингнинг энсаси қотади. — Эртакни халқ яратади, — дейди у қайсибир китобдан ўқиб олган гапини такрорлаб, — нима, сен халқмисан?!

— Ҳа, эртак, — дейсан пинак бузмай. — Яхши эртак, замонавий!

— Эртагингни болаларингга ўқиб бер!

...Эртакларни қачон унутдик, дўстим? Янги-янги йилларимиз ҳақида ёлғону осон ҳикоялар тўқимокни ўрганиб олганимиздан кейин эмасми?.. Сен ўзингни, ўша зорманда планингни ўйлайсан, менинг дардим билан эса ишинг йўқ. Тунов кунни кўчадан келиб ойнага кўзим тушди; сочларим оппоқ; қорми, кировми — ажратолмай қолдим...

Эртак, эртак... Мана, кулоқ сол. Бор экан-да, йўқ экан, сенга, менга ўхшаган бир одам бор экан. Сочлари қоп-қора навқирон экан. Бир эрта туриб қараса, ўша сочлар оппоқ оқарган эмиш, яъники — йигит сиё-

ғида ётиб, чол сиймосида кўз очибди. Уйғонгач, сира ўзини йиғидан тиёлмасмиш. Сабабини сўраганларида, «Тушимда кўп йиллар яшадим, кўп йилларни кўрдим, лекин нуқул бировларнинг йўриғида юрдим», деб жавоб берган экан...

Бўлмайдими? Эски гапми? Замонавий эмасми? Унда янгисини, замонавийроғини ўзинг топарсан, биродар... Агар топа олсанг!

1983

МУНДАРИЖА

Анойининг жайдари олмаси.....	3
Еттинчи тулки.....	27
Шаҳардан одам келди.....	41
Кимларга эшик очасан?.....	50
Турмуш.....	65
Баҳор (<i>Биринчи ҳикоя</i>).....	85
Баҳорни кувиб (<i>Иккинчи ҳикоя</i>).....	94
Қор босган доvon.....	105
Йўлак.....	119
Богбололик Қўқалдош.....	130
Бир дақиқа кўзингни юм.....	142
Чол бўлиб-уйғонсак... (<i>Этюд</i>).....	154

На узбекском языке

ЭРКИН АГЗАМОВ

ГОЛУБОЙ МИР

Рассказы

Тақризчи *Мурод Муҳаммад Дўст*

Редактор **Ҳ. Маҳмудова**

Риссом **Г. Лёвкин**

Расмлар редактори **А. Мамажонов**

Техн. ред. **М. Мирражабов**

Корректор **М. Қудратова**

ИБ № 2826

Босмахонага берилди 25. 11. 83. Босишга рухсат этилди 28. 03. 84. Р — 02086. Формати 70×108¹/₃₂. Босмахона қозони № 3. Адабий гарнитурa. Юқори босма. Шартли босма л. 7,0. Шартли кр. — оттиск 7,17. Нашр л. 7,5. Тиражи 60 000. Заказ № 1613. Баҳоси 45 т. Гафур Ғулom номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Фотонабор ишлари Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича ЎзССР Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонасида бажарилди ва босилди. Тошкент — 700129. Навоий кўчаси, 30.